

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

На правах рукопису
УДК 336.143.232

Машко Андрій Іванович

ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА
УПРАВЛІННЯ

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня
Кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Юрій Сергій Ілліч
доктор економічних наук, професор

Тернопіль - 2010

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Бюджетний дефіцит як фінансово-економічний феномен	
1.1. Теоретичний дискурс та сучасна інтерпретація бюджетного дефіциту	10
1.2. Економічна сутність та причини виникнення дефіциту бюджету	25
1.3. Суспільно – політичні детермінанти бюджетного дефіциту	48
Висновки до першого розділу	68
Розділ 2. Прагматизм дефіциту Державного бюджету України	
2.1. Порівняльний аналіз методик розрахунку показників бюджетного дефіциту	70
2.2. Аналіз практики фінансування дефіциту Державного бюджету України	90
2.3. Дефіцит бюджету та основні макроекономічні індикатори: взаємні ефекти та кількісна оцінка	119
Висновки до другого розділу	139
Розділ 3. Управління дефіцитом державного бюджету	
3.1 Система управління бюджетним дефіцитом	142
3.2. Вдосконалення механізму управління бюджетним дефіцитом за допомогою моделювання взаємозв'язку дефіциту бюджету та показників економічної динаміки	163
Висновки до третього розділу	183
Висновки	186
Список літератури	190

Розділ 1.

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ ЯК ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Теоретичний дискурс та сучасна інтерпретація бюджетного дефіциту.

Проблема бюджетного дефіциту одна з найважливіших у фінансовій науці. Підсилена негативними наслідками неконтрольованого зростання інфляційного тиску й обсягів державного боргу, вона може розглядатися у контексті гарантування економічної безпеки будь-якої держави. Дефіцит бюджету в поєднанні із державною заборгованістю можна вважати економічним явищем, що лежить у площині перетину державних фінансів та макроекономічної динаміки. Таке поєднання зумовлює необхідність тісної взаємодії державного бюджету і валютно-кредитного механізму на мікро- та макро- рівнях, а дослідження такого симбіозу набуває міждисциплінарного характеру і потребує глибокого аналізу різних економічних теорій, наукових шкіл та вивчення глибинних історико-політичних аспектів цієї проблематики. Бюджетний дефіцит, будучи складовою економічних реалій багатьох країн світу, постає як доволі неоднозначний об'єкт всебічного теоретико-практичного аналізу, що пояснює суперечливість у підходах вчених – економістів до вивчення економічної сутності, наслідків та політики управління ним.

Доцільно зауважити, що проблема дефіциту головного фінансового плану держави дискутувалася в науці ще у дорадянський період. Так, вагомий внесок у дослідження бюджету зробили І. Озеров, М. Боголепов, М. Мітіліно, І. Янжул, М. Туган – Барановський, П. Струве. Серед відомих сучасних вчених варто звернути увагу на праці М. Азарова, В. Андрущенко, О. Барановського, О. Василика, Т. Вахненко, В. Геєця, Л. Гладченко, А. Даниленка, В. Дем'янишина, М. Єрмошенка, О. Заруби, М. Карліна, В. Кудряшова, І. Луніної, С. Львовичкіна, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, М. Савлука, В. Суторміної, В. Федосова, О. Фрадинського, В. Шевчука, С. Юрія та ін. Серед зарубіжних науковців необхідно виділити дослідження економістів світового

рівня: Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Б. Гербера, Е. Кардосо, Дж. Кейнса, Дж. Копітца, Дж. Левіна, А. Лернера, Р. Масгрейва, У. Олівер, Д. Патінкіна, А. Премчанда, К. Родрігеса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, М. Фрідмена, Ф. Хайека, Дж. Хікса, Й. Шумпетера та ін. Зокрема, західна фінансова теорія передбачає класичні підходи до питання бюджетного дефіциту, кожен з яких має характерні риси й економічні наслідки, це — концепції „здорових фінансів”, „дефіцитного фінансування” і „функціональних фінансів”. З огляду на зазначене вище, розглянемо наукові здобутки представників економічних шкіл та напрямків, визначаючи при цьому їхні особливості.

Грунтовні дослідження бюджетного дефіциту здійснено у працях відомого українського вченого дорадянської доби М. Мітіліно. Першопричиною бюджетних дефіцитів він вважав необґрунтоване витрачання державних коштів і марнославство правителів. [1, с. 327]. Аналізуючи способи збалансування бюджету, М. Мітіліно зазначив, що „...королі почали вдаватися до варварських способів покривати свої дефіцити. Наприклад, ...джерелом покриття дефіциту була надто поширена у Франції система продажу державних посад” [1, с. 328]. Характеризуючи джерела оптимізації дефіциту бюджету, викладені у праці „Основи фінансової науки” [1] можемо виокремити найбільш використовувані, а саме:

- збільшення рівня оподаткування;
- продаж державного майна;
- заміна монет на паперові гроші та їхня широка емісія;
- використання судів з метою конфіскації майна банкірів і біржових гравців;
- продаж обвинуваченим „визвольних листів”;
- нескінченне залучення позик;
- знецінення грошової одиниці.

Намагання вельмож у будь-який спосіб профінансувати зростаючі витрати часто ставали причинами соціальних спротивів, а подекуди мали фатальні наслідки. Підтвердженням цього є страта у 1793 р. королеви Марії-

Антуанети за надмірну любов до розкоші та безмежне витрачання грошей з державної казни.

Зауважимо, що довго це явище не привертало уваги вітчизняних вчених, які вважали, що бюджетний дефіцит існує лише у капіталістичних країнах. Зокрема, професор Н. Любимов стверджував, що найчастіше з дефіцитом „...виконуються головні фінансові плани капіталістичних держав”, а тому з метою збалансування таких бюджетів уряди цих країн здійснюють емісію паперових грошей, залучають позикові ресурси або збільшують податкове навантаження. Як наслідок – відбувається неконтрольоване зростання державного боргу і розбалансування фінансової системи держави [2, с. 182, 183]. Більш радикальну позицію відстоював вчений А. Скачко, який запевняв, що „бюджетний дефіцит – одне з найбільш яскравих проявів фінансової кризи”, а його причинами є проблеми, що виникають у промисловості та сільському господарстві. Водночас, дефіцит бюджету зумовлює порушення функціонування грошово-кредитної системи і стимулює інфляцію [3, с. 10]. Аналогічну думку висловив російський дослідник В. Лавров, резюмуючи при цьому: „Один із показників економічних проблем капіталістичних держав – хронічна дефіцитність їхніх бюджетів” [4, с. 23].

Аналіз праць названих вчених свідчить про їхнє негативне ставлення до такого економічного явища як бюджетний дефіцит. Вони, власне, стверджували, що це явище притаманне країнам, які обрали так званий ринковий спосіб організації суспільно-політичних та економічних відносин. Це пов'язано, перш за все, з політичним несприйняттям так званих „капіталістичних” поглядів [5].

Російський економіст Д. Боголепов у своїй праці „Короткий курс фінансової науки” зауважує, що головною причиною виникнення бюджетного дефіциту є невиправдана емісія паперових грошей і зростання державного боргу [7, с. 49]. Окрім того, науковець наголошує, що часто потребу фінансування дефіциту заміняють терміном „надзвичайні доходи”, а саме існування бюджетного дефіциту уряди визнають лише тоді, „... коли державі загрожує банкрутство” [7, с. 49]. Як показує практика, уряди багатьох країн

намагалися витратити коштів значно більше, ніж їх було в наявності, що призводило до значного зростання бюджетного дефіциту й державного боргу, а отже, завжди існувала можливість фінансового краху держави. Підтвердженням цього є думка російського вченого А. Погребинського, сформульована у праці „Нариси історії фінансів дореволюційної Росії (XIX – XX ст.)”: „Хронічна дефіцитність... була характерною особливістю бюджету кріпосної Росії” [8, с. 95]. Тому не викликає подиву те, що фінансова програма М. Сперанського, викладена у „Плані фінансів”, передбачала: перебудову податкової системи царської Росії, необхідність скорочення витрат державних коштів, збалансування дохідної та видаткової частин бюджету і потребу в призупиненні паперової інфляції [9]. Зазначимо, що схожих поглядів дотримувався відомий економіст того часу Н. Мордвинов, який у своїх працях багато уваги приділив питанням збалансування бюджетного дефіциту та необхідності створення губернських банків, котрі мали б кредитувати торгівлю і промисловість країни [10].

Вивчаючи проблеми державних фінансів, російський дослідник М. Соколов, зокрема, зазначив, що „основна причина державних позик - війни... Іншою причиною боргів є бюджетні дефіцити” [11, с. 205]. Натомість, інший представник російської науки О. Александров, аналізуючи питання функціонування бюджету в умовах планової економіки, зауважив, що „можливість збалансування доходів і видатків бюджету впливає з того, що бюджет спирається на баланс всього народного господарства” [12, с. 182]. В умовах командно-адміністративного устрою для збалансування центрального бюджету завжди існувала можливість залучати до бюджету весь обсяг виявлених резервів у системі народногосподарського комплексу. Про це, наприклад, свідчить постійна практика вилучення з місцевих бюджетів різниці перевищення доходів над видатками або використання коштів підприємств державної форми власності. У такому разі, ухвалення бюджету з дефіцитом означало б розбалансування фінансової системи та нівелювання практики фінансового і господарського планування країни. Ось чому вчені радянської доби, досліджуючи проблему дефіциту бюджету, сфокусовували свою увагу

лише на країнах Європи та США, стверджуючи, що саме у них відбуваються постійні бюджетні кризи.

Загалом, характеризуючи соціалістичну систему господарювання, угорський науковець Я. Корнаї зауважив, що „у традиційній системі управління економікою суворо слідкували за тим, щоб державний бюджет не був дефіцитний...” [15, с. 549]. При цьому дефіцитоутворююча економіка радянського типу виявляла низький рівень залежності попиту на гроші від сальдо бюджету, що зумовлено централізацією грошової влади та фактичною підпорядкованістю фондів центрального банку завданням економічного зростання, а це давало змогу економічним агентам отримувати практично безмежний доступ до кредитів. Оскільки така економіка продукує дефіцит, починаючи з мікрорівня, то сальдо бюджету (за умови фіксації цін) створює передумови для зростання інвестицій, навіть при існуванні жорстких макроекономічних обмежень. Саме тому органи влади мали можливість застосовувати дефіцитне фінансування, вдаючись до позик центрального банку, централізації фондів ощадного банку, використання ресурсів державного страхування тощо [16].

На думку Я. Корнаї, значні інвестиції в економіку створили ілюзію повної зайнятості ресурсів. Через це звичний стан економіки дефіциту існував при вищому рівні використання суспільно-економічного потенціалу порівняно з аналогічним, який має тотожну завантаженість, але працює з мінімальними граничними видатками. Тому командна економік, як правило, перебуває у стані „перегріву кон'юнктури”, продукуючи при цьому дефіцит [15, с. 552, 553]. Пришвидшені темпи промислового виробництва у поєднанні з м'якими обмеженнями на мікро- і макрорівнях, спричинили інвестиційну напруженість на тлі дефіциту ресурсів. Як підсумок, Я. Корнаї резюмує: „Усвідомлення наявності дефіциту – один з основних мотивів прагнення до розширення виробництва, що, водночас, викликає інвестиційний голод...” [15, с. 221, 222].

Отже, як показує аналіз досліджень фінансової науки того часу, вироблені підходи до проблеми бюджетного дефіциту та обґрунтування його суті є не зовсім придатними та адекватними в умовах функціонування ринкової системи

господарювання, що зумовлено відсутністю централізованого директивного планування і неможливістю узгоджувати центральний бюджет з усіма іншими фінансовими планами.

Аналізуючи проблему дефіцитності бюджету, сучасні українські та російські економісти пов'язують її, насамперед, із складністю процесів відтворення та недостатністю інвестиційних ресурсів. Так, російські дослідники М. Романовський і О. Врублевська наголошують, що „бюджетний дефіцит відображає певні зміни в процесі відтворення, фіксує результат цих змін.” [17, с. 199]. Можемо зробити висновок, що основну причину виникнення дефіциту бюджету фахівці вбачають у сповільненні (падінні) темпів економічного розвитку, в кризі формування достатніх ресурсів для стабілізації (розширення) виробництва, і, як наслідок, - зниження надходжень до бюджетів усіх рівнів на фоні зростаючих бюджетних видатків та підвищених показників інфляції. Зокрема, такий зв'язок обґрунтовує вітчизняний науковець С. Юрій, який наголошує, що, перш за все, структура доходів і видатків бюджету зумовлюється соціально-економічною стратегією суспільства й визначається на основі потенційних можливостей та функцій будь-якої держави, а тому формування бюджету має відбуватися з урахуванням реальних показників стану економіки України, а „... відмова від практики фінансового планування доходів і видатків бюджету держави веде до важких наслідків незбалансованості й різкого збільшення дефіциту бюджету” [18, с. 189]. Продовжуючи думку, згаданий вчений зазначає: „За своєю природою бюджетний дефіцит... визначається, з одного боку, законами зростання вартості, а з іншого – законами інфляції” [18, с. 190]. Таке визначення пояснює тісний зв'язок між ступенем економічного розвитку, станом бюджету та інфляційно-борговою дилемою.

На відміну від владних інститутів, які активно впроваджували ідеї монетаризму на пострадянському просторі і, які, на думку російського дослідника Н. Петракова, намагалися застосувати „... методи для „лікування” ринку... в неринковому економічному просторі” [19, с. 197], С. Юрій, власне, наголошує: „Використання активної економічної форми бюджетного дефіциту

означає, що додаткові фінансові ресурси спрямовуються, насамперед, на створення умов розвитку виробництва, активізацію підприємництва і комерції, здатних перекривати або компенсувати збільшення граничних суспільних витрат виробництва і стимулювати економічне зростання” [19, с. 191]. На наш погляд, така позиція має практичний характер та може активно використовуватися у процесі ефективного управління бюджетним дефіцитом і скорочення державного боргу. Особливо це актуально в сучасних умовах, коли необхідно забезпечити стійкий економічний поступ, реальне зростання доходів громадян та не допустити збільшення темпів приросту індексу цін.

До певної міри схожими є думки, які висловлюють вітчизняні науковці В. Федосов та В. Опарін, відображаючи всю проблематику такого економічного явища як бюджетний дефіцит [20]. Насамперед, вчені зауважують, що Україна успадкувала не тільки дефіцитність фінансів колишнього Союзу, а й негативне ставлення до бюджетних дефіцитів, оскільки в умовах соціалізму економіка і фінанси мали бути збалансованими, тому вважалося, що дефіцит бюджету існує тільки в ринковій економіці. Така політика зумовила неготовність влади до офіційного визнання існуючих бюджетних дефіцитів, а неефективні спроби їхнього збалансування лише загострили ситуацію [21, с. 82].

Натомість, доцільніше приділити увагу формуванню обґрунтованої політики у сфері державних фінансів, зокрема пошуку джерел фінансування бюджетного дефіциту, скороченню необґрунтованих бюджетних видатків та створенню боргової стратегії в умовах трансформації економічних відносин у суспільстві [22]. Стратегія і тактика реформування державних фінансів передбачають зміну місця й ролі бюджету в суспільно-економічних відносинах на фоні значних змін у структурі доходів і видатків бюджету, необхідності продовження реформування податкової системи та побудови інституцій фінансового ринку. Це об’єктивна необхідність, але на відміну від фінансів підприємницьких структур, які більш еластичні до вимог часу, державні фінанси потребують поступових тактичних кроків, розрахованих на більш тривалий часовий інтервал. Зазначимо, що останні роки відбулися часткові зміни в бюджетній системі, проте вони були орієнтовані здебільшого на

виконання одномоментних завдань, а не на забезпечення соціально-економічного розвитку. На наш погляд, вагомим підґрунтям для розуміння економічної сутності дефіциту бюджету, його впливу на економіку та формування дієвої системи управління ним є дослідження теоретичних напрацювань західних наукових шкіл та практичного досвіду провідних держав в системі державних фінансів.

Загалом, для зручності аналізу поглядів зарубіжних науковців на проблеми, пов'язані з дефіцитом бюджету і його впливом на систему державних фінансів, здійснимо класифікацію їхніх ідей, виділивши при цьому основні фундаментальні течії.

Однією з найвідоміших є концепція „здорових фінансів”, фундаторами якої стали такі всесвітньо відомі вчені як А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Юм та Дж. Мілль тощо. А. Сміт був одним з перших, хто звернув увагу на проблему втручання держави в економічні процеси, відводячи при цьому для уряду вторинну роль і водночас абсолютизуючи спроможність ринку за рахунок внутрішнього рушійного механізму розподіляти всі наявні ресурси з доволі високим рівнем оптимальності. Оскільки ж держава має намір більше, ніж отримує внаслідок зростання державного боргу, то питання збалансованості бюджету, з точки зору згаданого економіста, стає першочерговим. Як поборник низьких фіскальних ставок, А. Сміт вважав, що можливість держави витратити гроші має обмежуватися тією мінімальною жертвою, на яку здатне погодитися суспільство, намагаючись оплатити функцію держави „нічного сторожа”. Оскільки зростання видатків держави опосередковано зумовлює збільшення оподаткування, то втрати, яких зазнають підприємці, можуть призвести до зменшення вартості суспільного капіталу. Тому, за твердженням науковця, уникаючи боргового фінансування потреб у публічних видатках, не забезпечених доходами та, стимулюючи активність ділових кіл, держава може виконувати лише функції, пов'язані із забезпеченням правопорядку, безпеки та судочинством, що сприятиме зменшенню витрат і дасть змогу „невидимій руці” ринку оптимізувати попит та пропозицію [25].

У контексті зазначеного вище, гостро виникає проблема урядового марнотратства, адже здійснення видатків у борг означає обкрадання майбутніх поколінь, бо саме їм доведеться сплачувати відсотки за державним боргом. Так, український вчений В. Андрущенко наводить тезу А. Сміта з цього приводу: „Задоволення вимог даного моменту завжди більше за все привертає увагу тих, на кому безпосередньо лежить управління суспільними справами. Майбутнє звільнення державних доходів від зобов'язань, які їх обтяжують, вони залишають на клопіт нащадкам” [26, с. 195]. Зазначимо, що ідеї, запропоновані А. Смітом щодо збалансованості бюджету та помірнього зростання державного боргу, є актуальними й сьогодні, адже вони передбачають забезпечення фінансової дисципліни і пропагують активне використання підприємницької ініціативи з метою забезпечення економічного зростання. Однак, як показує розвиток світової економіки, „невидиму руку” ринку не варто вважати досконалою, а дефіцит бюджету можна використати як регулятор економічних процесів.

Значний внесок у дослідження тісного взаємозв'язку бюджетного дефіциту, державного боргу та економіки держави зробив ще один представник класичної школи – Д. Рікардо. Досить ґрунтовними є напрацювання цього вченого, що стосуються впливу державного боргу на поведінку суб'єктів ринку, зокрема, теорема еквівалентності Рікардо. Економічний зміст теореми еквівалентності полягає у том, що фінансування бюджетного дефіциту за допомогою збільшення рівня оподаткування чи за рахунок залучення державних позик створює ідентичний вплив на поведінку економічних агентів, а отже, й на динаміку суспільного продукту. Можливе розширення споживання за умов зниження ставок оподаткування має стимулювати реальне виробництво. При цьому передбачається, що загальний обсяг витрат на споживання в умовах дефіциту залишається незмінним, оскільки, дефіцит, утворюючись за рахунок недонадходжень від податків, фінансується шляхом залучення державних позик. Тому споживання державного сектору не змінюється, а приватний сектор в результаті зменшення податкового навантаження одержує можливість для його розширення. Однак, споживання

приватного сектору через очікування фіскальної експансії, причиною якої є потреба погашення нагромаджених боргів, не змінюється, а стимулюючий вплив зниження податків на споживання нівелюється. Тому, передбачаючи зростання податкового навантаження, економічні агенти не збільшать споживання, а почнуть купувати облігаційні позики на тимчасово вільні кошти. Для них фінансування державних витрат у теперішньому часі за рахунок податків чи позик є повністю еквівалентним, а рівень споживання нееластичним [27].

Зазначимо, що, обґрунтовуючи еквівалентність між позиковим і фіскальним фінансуванням дефіциту, класик економічної науки Д. Рікардо надає перевагу саме податковому способу зростання доходів державного бюджету, вказуючи при цьому, що боргова активність уряду призводить до таких негативних наслідків як відплив капіталу за кордон, проїдання приватних заощаджень та ін. Більш того, згаданий вчений спробував розглянути проблему державного боргу з точки зору моралі й етики, роблячи акцент на тому, що зниження потреб урядів дало би змогу скоротити не тільки бюджетні дефіцити, а й неконтрольовані військові витрати, а це сприяло би зменшенню кількості воєнних конфліктів у світі. Зокрема, американські економісти Е. Гремліх та У. Нордхаус зазначають, що однією з причин дефіциту федерального бюджету США є підвищені воєнні витрати та стверджують: „Сценарій війни коштує більше, ніж гроші” [28].

Подібну думку також висловив сучасний американський дослідник Р. Барро, сформулювавши теорему „нейтральності державного боргу”, яка полягає у тому, що заміна урядових боргових зобов’язань на поточні податкові платежі взаємно погашає переміщення ресурсів між поколіннями і тому не порушує параметрів висоти відсотка, обсягу виробництва та рівня цін [29,с.203]. У даному разі згаданий вчений розглядає динамічну модель, учасниками якої є кілька поколінь, котрі обмінюються ресурсами в межах тривалості власного життя. При цьому він ставить знак рівності між впливом фіскального та боргового джерела фінансування дефіциту на добробут громадян, а рівень споживання, зумовлений дією цих двох чинників і

вимірний за тривалий строк, залишається незмінним та повністю незалежним від способу покриття державних видатків. Водночас Р. Барро констатує, що збільшення державного боргу супроводжується адекватним зростанням приватних заощаджень, необхідних для сплати очікуваних майбутніх податків.

Як свідчить аналіз досліджень Д. Рікардо й Р. Барро, „теорема еквівалентності” та теорема „нейтральності державного боргу” передбачають певне спрощення реальності, оскільки існування економічної невизначеності, різниці часових горизонтів уряду і домогосподарств, та нездатність громадян до правдивого прогнозування майбутнього можуть спричинити їхні дисбаланси. Одним з таких обмежень є те, що державний сектор потребує значно більше часу для залучення кредитів, ніж приватні господарства. Так, уряд, знижуючи податки у звітному періоді, зберігає можливість нагромадження боргів протягом кількох десятків років до того, як підвищить оподаткування у далекому майбутньому, а отже, тягар підвищення податків ляже на майбутні покоління. Таким чином, домогосподарства розглядатимуть зниження фіскального тиску як непередбачувані доходи, що сприятиме зростанню рівня споживання і призведе водночас до скорочення заощаджень у масштабі країни. Внаслідок цього погіршиться рахунок поточних операцій держави. При такому сценарії еквівалентність Д. Рікардо не виконується.

Так, відомий американський вчений М. Фельдстайн зауважує, що коли домогосподарства не можуть визначити рівень своїх майбутніх доходів, то зниження поточного оподаткування призведе до розширення приватного споживання, хоч існує усвідомлення необхідності сплати податків майбутніми поколіннями [31]. Ще одним чинником, який може внести вагомий корективи у сприйняття теорем Рікардо – Барро, є суспільно-політичні процеси. Як зазначають американські економісти А. Алесіна й Г. Табеліні, величина нагромадженого боргу тісно пов’язує політику, що втілюється сьогодні, з тією, яка буде проводитися завтра, тобто, теперішній уряд здатний впливати на те, в якому стані одержить економіку його наступник, використовуючи фіскальну чи боргову політику. Згадані науковці показали, що політична боротьба між урядами може призвести до зростання державного боргу, що зменшує

можливість витратити кошти на соціальні чи капітальні програми в майбутньому. Більш того, величина нагромаджених боргів теперішнім урядом прямо пропорційна до поляризації соціально-економічних поглядів між владою й опозицією та намаганням одержати перемогу на чергових виборах [32].

Принципи досконалої конкуренції, саморегулювання ринку і збалансованості бюджету, які сформулювали класики економічної науки, під впливом розвитку державно-монополістичних тенденцій були дискредитовані, а суспільство на початку 30-х р. ХХ ст. відчуло вплив глибокої економічної кризи. Основою нової економічної думки стала кейнсіанська доктрина. Як головний інструмент впливу на циклічний розвиток та подолання криз вчені розглядали державні видатки та ефективний попит. Зокрема, засновник концепції „дефіцитного фінансування” Дж. Кейнс стверджував, що урядовий попит, забезпечений податками й залученими позиками, мав активізувати підприємницьку ініціативу, а отже, стимулювати національний дохід і зростання зайнятості. Теорія державних фінансів почала розглядатися як складова частина теорії зайнятості й доходів, а фінансова політика – як невід’ємна частина економічної політики. При цьому, грошово-кредитне регулювання згаданий науковець вважав недостатньо ефективним [33].

Дж. Кейнс піддав сумніву основні ідеї класичної школи, представники якої брали за основу принцип обмеженого втручання держави в саморегульовану економічну систему приватного підприємництва і запропонував активізувати державне регулювання економіки. Кейнсіанство повністю відкинуло ідею „здорових фінансів”, а гіпотеза про обов’язкове збалансування бюджетів розглядалася як анахронізм. Так, англійський економіст У. Геллер зазначав, що коли суспільство відмовляється від боргового кредитування економіки та дотримується концепції здорових фінансів, то надзвичайно важко стимулювати економічний розвиток [34]. Одним з найважливіших джерел збільшення державних видатків, а отже, й ефективного попиту став ринок позичкових капіталів, тоді як постійні бюджетні дефіцити перетворилися на спосіб регулювання економічних відносин (див. табл. 1.1).

Варто зауважити, що згаданий вчений рекомендував власні нетрадиційні заходи проводити лише для подолання існуючих у той час економічних криз, а після цього, вважав за необхідне використовувати класичні постулати формування економічних відносин. Водночас, дефіцит бюджету він розглядав як унікальний антикризовий чинник.

Таблиця 1.1

Концепція „дефіцитного фінансування” економіки

Мета	Формування ефективного сукупного попиту та повна зайнятість населення
Інструмент	Бюджетні видатки і фіскальний інструмент
Джерела фінансування	Бюджетні дефіцити, державні запозичення
Механізм дії	Мультиплікатор Кейнса

Ідеї, які запропонував Дж. Кейнс, мали великий вплив на політичне й соціально-економічне життя багатьох країн світу. Так, у 1944 р. парламент Великобританії затвердив акт про „Повну зайнятість у вільному суспільстві”, а конгрес США в 1964 р. ухвалив „Закон про зайнятість”, який зобов’язав уряд вжити заходів для забезпечення планового розвитку економіки. До того ж, Президент США Ф. Рузвельт взяв за основу „Нового курсу” саме концептуальні засади кейнсіанства, ставши засновником першого американського „соціального бюджету”. Нова економічна політика Ф. Рузвельта передбачала створення кількох тисяч нових робочих місць та стимулювання внутрішнього платоспроможного попиту, а також розширення соціальних і капітальні видатків. Втіленням ідей англійського дослідника займалася також адміністрація Президента США Р. Рейгана, яка, не зважаючи на формування державної боргової піраміди, змогла ефективно запобігти інфляції, зниженню безробіття й надати стимул економічному поступу [35].

Подальшого розвитку кейнсіанські принципи набули у працях науковців Дж. Вайсмана, А. Оукена, Р. Харрода, та Е. Домара. На особливу увагу заслуговують погляди, які сформували представники школи Харрода – Домара. Вчені-економісти, досліджуючи чинники економічного зростання, зробили

припущення, що основним серед них є величина сукупних капіталовкладень. При цьому всі запозичення необхідно спрямовувати на розширення капітальних активів, експлуатація яких сприятиме економічному зростанню і створенню фінансової основи для майбутнього погашення залучених позик. Бюджетні дефіцити за таких обставин стають елементом механізму економічного зростання.

Зазначимо, що за певних умов (з урахуванням національних особливостей та економічної кон'юнктури) можливим стає використання бюджетного дефіциту як економічного регулятора з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту й підвищення стандартів життя суспільства. Однак, при здійсненні політики дефіцитного фінансування важливо реально оцінювати стимулюючі можливості зростаючих державних витрат та ефективність кожної одиниці надлишково вкладених бюджетних коштів, щоб не допустити неконтрольованого збільшення державного боргу та негативних інфляційних наслідків, що особливо актуально для України, де кейнсіанське „дефіцитне фінансування” підміняється „проїданням” бюджетних ресурсів. До того ж, в умовах глобалізації бюджетні дефіцити можна розглядати як певний ризик для економічної діяльності, оскільки вони містять потенційну загрозу нагромадження боргової піраміди та створюють можливість для дефолту країни-боржника.

Ще одна концепція бюджетного дефіциту пов'язана з так званою ідеєю „функціональних фінансів”, яку висунув вчений А. Лернер. Він, зокрема, заявив, що провідну ідею економічної політики уряду, яка передбачає урядові видатки, оподаткування, державні запозичення, грошову емісію й вилучення зайвих грошей з обігу, необхідно реалізувати, незважаючи на економічний вплив цих операцій [36]. Головними завданнями згаданий економіст вважав забезпечення повної зайнятості та гарантування цінової стабільності, виконанню яких підпорядковані інші питання, а досягнення макроекономічної рівноваги може супроводжуватися як збалансованими державними фінансами, так і зростаючим бюджетним дефіцитом. До того ж, у своїх дослідженнях

А. Лернер сформулював кілька визначальних принципів „функціональних фінансів”, а саме:

– всю повноту відповідальності за досягнення базових завдань несе уряд. Оподаткування має сприяти недопущенню інфляції, а рівень бюджетного дефіциту набуває вторинного характеру;

– уряд може застосовувати грошову емісію для покриття дефіциту за умови неможливості залучити нові кредити. Будь-яке виникнення профіциту має супроводжуватися адекватними діями з метою поповнення грошовими запасами приватного сектору;

– державні запозичення від приватного сектору необхідні лише для обмеження обсягу грошових ресурсів та витрат цього сектору (для потреб боротьби з інфляцією);

– проблеми, породжені значним обсягом боргу, не слід розглядати як економічну небезпеку [36].

Аналіз ідей А. Лернера свідчить про те, що принципи „функціональних фінансів” не створюють жодних обмежувальних умов для боргової активності уряду і не передбачають становлення бюджетної дисципліни. На наш погляд, це небезпечно, оскільки політики, відчуваючи повноту влади й забуваючи про свою відповідальність, матимуть можливість відстоювати насамперед власні інтереси.

Таким чином, можемо підсумувати, що в науці не існує єдиного підходу до розуміння економічної природи дефіциту бюджету, а це лише підвищує актуалізацію наших досліджень. Світова економічна думка вже протягом тривалого періоду намагається досягти консенсусу в питаннях щодо ролі держави, інтерпретації оптимальних масштабів державної діяльності, обґрунтування доцільності втручання чи невтручання держави у соціально-економічні процеси, а отже, щодо прийняття важливих фінансових рішень з питань бюджетної розбалансованості. Альтернативність поглядів стосовно трактування сутності та економічної природи бюджетного дефіциту відображає

існуючі розбіжності у концептуальних підходах щодо державних фінансів у західній і вітчизняній фінансовій науці.

Так, західна фінансова думка з її конкретизованим тлумаченням фундаментальних фінансових понять визначає дефіцит бюджету як ту частину видатків, яка перевищує його доходи. Водночас, він відображає обсяг додаткових фінансових ресурсів, які необхідно залучити з внутрішніх чи зовнішніх джерел, щоб покрити повний обсяг запланованих видатків. У вітчизняній (пострадянській) фінансовій науці здебільшого превалює марксистська концепція відносин, відповідно до якої суть дефіциту бюджету трактується через об'єктивні економічні відносини щодо використання коштів понад наявні закріплені джерела доходів бюджету. При цьому класичні консервативні ідеї про недоцільність державного втручання в економіку та обов'язкове збалансування невеликого за розмірами державного бюджету то набували великої популярності, то зазнавали критики. Водночас на світовому рівні набрали поширення концепції державного регулювання, в яких головне місце належало активній державній економічній і соціальній політиці, а бюджет набував особливого значення.

Загалом, охарактеризовані погляди науковців на проблему дефіциту бюджету дають підстави систематизувати їхнє ставлення до цього економічного явища. Вони розглядають бюджетний дефіцит як:

- підтвердження марнотратства центральних органів державної влади;
- чинник економічної нестабільності;
- інструмент економічного розвитку;
- індикатор впливу податкової й бюджетної політики на сукупний внутрішній попит;
- показник розширення масштабів діяльності держави;
- політичний інструмент маніпулювання у період виборчих кампаній та ін.

З огляду на це постає необхідність подальшого ґрунтовного вивчення усіх аспектів проблематики дефіциту державного бюджету й окреслення шляхів її ефективного вирішення.

1.2. Економічна сутність і причини виникнення дефіциту бюджету

В економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення причин виникнення, суті та форм бюджетного дефіциту. Це пов'язано, перш за все, зі складністю й багатогранністю цього економічного явища. Варто зазначити, що, як і будь-яке економічне явище, дефіцит бюджету має свій зміст, понятійне навантаження та відіграє особливе теоретико-практичне значення. Система сутнісних характеристик передбачає з'ясування природи дефіциту бюджету в таких аспектах:

- як економічне явище;
- за причинами виникнення;
- за формами прояву;
- за методами фінансування.

У класичному розумінні, як економічне явище, бюджетний дефіцит – це перевищення обсягу бюджетних видатків над доходами, за рахунок яких вони здійснюються. Розглядаючи бюджетний дефіцит у даному аспекті, зазначимо, що в його основі лежить основна причина – намагання використати коштів значно більше, ніж є доходів. На перший погляд, вирішити проблему дефіциту бюджету можна шляхом збільшення податкових надходжень або інших видів доходів чи шляхом зменшенням бюджетних видатків. Однак, на практиці ситуація складається дещо по-іншому: швидко збільшити податкове навантаження часто недоцільно або неможливо через складність внесення змін у законодавство чи незацікавленість у цьому провідних політичних суб'єктів. Водночас, різко скоротити бюджетні видатки теж неможливо, оскільки це не дасть змоги державі виконувати покладені на неї функції й може зумовити соціальне несприйняття. Саме тому система дефіцитного фінансування потреб держави є звичайною практикою для більшості країн світу. Однак, незважаючи на очевидність трактування, фінансова наука по-різному аналізує сутність та економічну природу цього специфічного явища.

Сутність бюджетного дефіциту як економічного явища у науковій літературі часто трактують як об'єктивні економічні відносини, що виникають між учасниками відтворювального процесу при використанні державою грошових коштів понад наявні доходи бюджету [37, с. 199]. До того ж, як зазначає вітчизняний вчений В. Дем'янишин, дефіцит бюджету підпорядкований певним економічним законам, зміст яких полягає у залученні додаткових обсягів доходів та їхньому спрямуванні на фінансування запланованих видатків [38, с. 135]. Інакше кажучи, дефіцит бюджету, як правило, виникає через незбалансованість бюджету, тобто внаслідок нестачі грошових коштів для фінансування визначеного державою обсягу видатків. З цього випливає, що основна причина виникнення бюджетного дефіциту полягає у відставанні темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі збільшенням бюджетних видатків і зумовлюється дією різних чинників.

Важливий чинник бюджетного дефіциту – неспроможність держави забезпечити наповнення бюджету доходами. Причиною цього є диспропорції опосередкованого характеру: розбалансування економіки, неефективність виробництва, що характеризується високим рівнем собівартості вироблених товарів, необхідність оновлення обладнання та запровадження новітніх технологій, а також – значне зниження ефективності господарювання загалом. Так в Україні на початку 1990-х рр., внаслідок стрімкого зниження ВВП значно звузилася дохідна база бюджету, а внесені у цей час зміни у податкове законодавство, як констатує вітчизняний дослідник В. Федосов [20, с. 322], лише негативно вплинули на доходи бюджету. Зокрема, запровадження в реалізацію з 1 січня 1992 р. податку на додану вартість не тільки не сприяло значному зростанню бюджетних доходів, а й спричинило багато неоднозначних процесів. Негативні наслідки ПДВ для виробничої сфери виявилися у вимиванні оборотних коштів підприємств, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів вплинуло на взаєморозрахунки суб'єктів господарювання та ділову активність. Недостатньо відпрацьований механізм оподаткування призвів до того, що ПДВ, який у західних країнах є доволі нейтральним податком до виробників, в умовах нашої держави лише ускладнив економічну кон'юнктуру.

Таким чином, зменшення обсягу ВВП і неоднозначний вплив податкових новацій призвели до зниження доходів державного бюджету та виникнення його дефіциту (рис. 1.1).

Іншим чинником існування дефіциту бюджету є масштабні обсяги тіньової економіки, передумови для виникнення якої склалися в Україні ще з часу проголошення її незалежності. Процеси політичного та економічного розпаду колишнього СРСР, як зауважив дослідник О. Фрадинський, створили базу для стрімкого нагромадження первинних капіталів, у тому числі й кримінального походження [39]. Додаткові умови для розвитку тіньової діяльності створила успадкована нашою державою спотворена галузева і регіональна структура промисловості, негативний вплив якої посилила надмірна монополізація, що заважала розвитку конкурентного середовища.

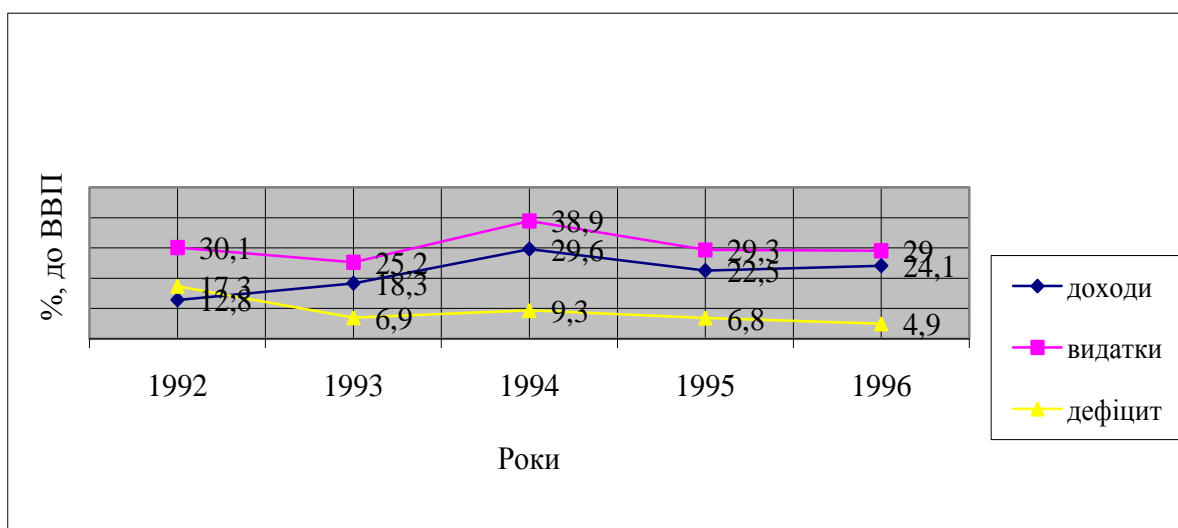

Рис. 1.1. Динаміка показників державного бюджету (1992–1996 рр.)

Внаслідок цього, у середині 1990-х рр. рівень тінізації економіки досяг 65% від ВВП [39]. Вважаємо, що тіньову економіку стимулюють: існування податкових пільг, внаслідок чого нерівномірним є розподіл фіскального навантаження між платниками податків; нестабільність податкового законодавства й правовий нігілізм суб'єктів економічних відносин; корупція державних службовців і небажання суспільства підвищувати власну фіскальну культуру.

Зазначимо, що джерела законних форм ухилення від оподаткування можна відшукати у структурі сучасного бізнесу та господарських зв'язків, у недосконалості вітчизняного законодавства в умовах ринкової економіки. Власне кажучи, в інвесторів і одержувачів доходів з'являється можливість без формального порушення закону не сплачувати податки, використовуючи ділові операції та юридичні нюанси. Існує багато легалізованих методів податкового планування як вибору між різними варіантами здійснення фінансово-господарської діяльності й розміщення активів з метою досягнення максимально низького рівня податкових зобов'язань, що при цьому виникають, а саме: пільгове оподаткування приросту капіталу, використання пільг та преференцій, вкладання коштів в облігації місцевих органів влади, а також у благодійні й довірчі фонди, дарування та ін.

Основними ж наслідками нелегальної економіки є:

- втрата податкових надходжень до бюджету і, як наслідок, ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави;
- скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів через ускладнення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів та їхній відплив за кордон;
- зниження інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що гальмує фінансове оздоровлення цілих галузей економіки.

На засіданні Кабінету Міністрів України 22 листопада 2006 р., зокрема, було наголошено: „Втрати державного бюджету з причин корупції у бюджетній сфері лише у 2006 році досягли 9 млрд. грн.” [40, с. 2]. Проте, як свідчать дані на рис. 1.2, рівень вітчизняної тіньової економіки й надалі залишається досить високим.

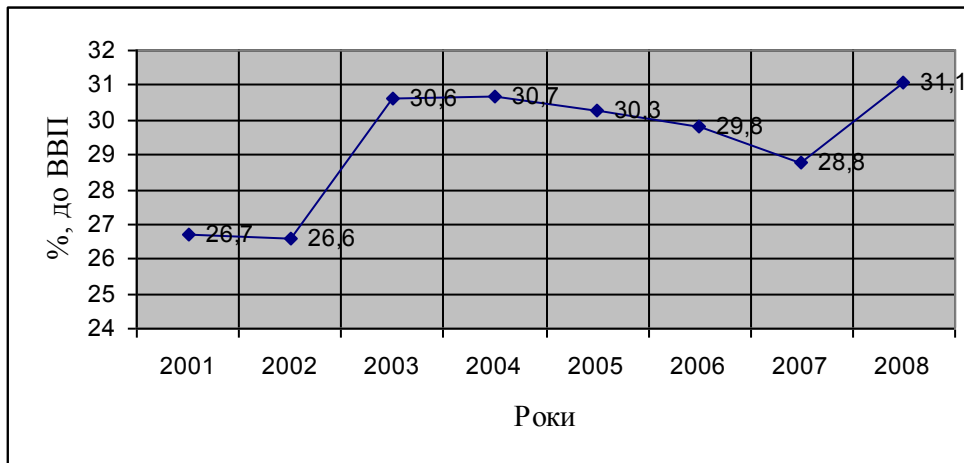

Рис.1.2. Рівень тіньової економіки в Україні (2001–2008 рр.)*

*За даними Міністерства економіки України.

При цьому, основними причинами зростання тінізації економіки протягом 2008–2009 рр. стали:

- посилення негативних очікувань населення щодо майбутнього розвитку економіки країни на тлі розгортання фінансової кризи в Україні, яка супроводжувалася значними девальваційними процесами, а також негативними тенденціями на ринку праці;
- повернення споживачів до неформальних ринків, що зумовлено зниженням купівельної спроможності населення;
- зростання недовіри до стійкості вітчизняної банківської системи, що спричинило тенденцію до відпливу коштів з банківських установ і спонукало суб'єктів господарювання до часткового переходу на готівкові розрахунки поза банками;
- формування українськими виробниками резервів для забезпечення функціонування підприємств в умовах кризи шляхом приховування частини прибутків;
- нестабільність інвестиційного, підприємницького й політичного клімату в нашій державі та ін.

Проблема тінізації економіки України, корупційних дій та, як наслідок, значних бюджетних втрат є доволі гострою і потребує окремого науково - практичного аналізу, оскільки вона відчутно впливає на стійкість державних фінансів.

До чинників бюджетного дефіциту також належить не завжди адекватне до економічної ситуації зростання бюджетних видатків. Так, німецький економіст А. Вагнер виявив тенденцію постійного зростання державних видатків. Характеризуючи динамічний розвиток економіки (на той час), він припустив, що за таких обставин видатки бюджету перевищуватимуть темпи зростання національного доходу й обсяги виробництва. До того ж, згаданий дослідник навів такі основні аргументи на користь власної позиції:

- розвиток економіки та поглиблення поділу праці змушує державу витратити більше коштів для підтримки ефективної економіки, забезпечення правоохоронної діяльності, надання юридичних послуг й ін.;

- нові технології потребують залучення додаткових обсягів капіталу, який може бути забезпечений акціонерними або державними корпораціями;

- збільшення бюджетних видатків зумовлено зростанням державної активності у таких сферах як освіта, охорона здоров'я та ін. [41, с. 281 – 282].

Дослідження А. Вагнера знайшли своє продовження у працях інших науковців. Зокрема, Ф. Нітті, аналізуючи структуру бюджетних видатків багатьох країн світу протягом трьох десятиліть, дійшов висновку, що зростання військових і соціальних видатків призводить до утворення бюджетного дефіциту, а отже, й державного боргу [42, с. 29]. Водночас, вчений М. Боголепов зазначив: „Ніхто не скаже, де кінець збільшенню сучасних бюджетів, де межа розширенню сфери господарської ініціативи та діяльності державних органів...”[7]. Більше того, обґрунтуванням зростання державних видатків у другій половині ХХ ст. стали ідеї кейнсіанства і пов'язані з ним постулати „дефіцитного фінансування” економіки.

Досліджуючи потенційні чинники формування бюджетного дефіциту, американський економіст Дж. Севедж сформував кілька висновків:

- уряд може планувати бюджетний дефіцит для стимулювання економічних процесів;

- дефіцит бюджету може виникнути, коли державі будуть потрібні кошти для фінансування непередбачуваних видатків;

– дефіцит може виникнути внаслідок дії „автоматичних стабілізаторів” [43, с. 14 – 15]. Зауважимо, що такими стабілізаторами в економіці, наприклад, є прогресивна податкова система й трансфертні платежі. При цьому їхня дія впливає на зміну обсягу виробництва, рівня цін, ставок відсотка і коригує розміри циклічного дефіциту (профіциту) бюджету.

Причини виникнення бюджетного дефіциту вивчали також інші західні науковці. Так, Р. Масгрейв стверджував, що зростання державних інвестицій може бути зумовлене необхідністю збільшення капіталовкладень залежно від потреб економічного циклу, до того ж, зростання державних видатків може бути пов’язане з необхідністю фінансування публічних послуг, попит на які еластичний до доходів. Він наголошував, що можлива зміна суспільних поглядів здатна стимулювати різке зростання трансфертів населенню, а також стимулюючих програм, спрямованих на зростання їхніх доходів [44]. Також збільшенню бюджетних видатків сприяють й певні прогалини в оцінці владними структурами економічної кон’юнктури чи соціальних параметрів бюджету.

Як показує вітчизняна статистика, протягом 1993 – 2008 рр. видатки державного бюджету збільшилися у 606 разів, а темпи їхнього зростання в 1,43 рази випереджають аналогічні показники ВВП. При цьому, як зауважує український науковець О. Барановський, характерною рисою структури видатків державного бюджету є зростання фінансування соціального захисту й забезпечення населення, при одночасному зменшенні частки видатків на економічну діяльність держави, що може негативно позначитися в майбутньому на показниках зростання ВВП [45, с. 63].

Ще одним з чинників значного збільшення непередбачених бюджетних видатків й дефіциту бюджету є борги підприємств за кредитами, залученими під державні гарантії, прострочена заборгованість перед державним бюджетом, яка виникла внаслідок невиконання суб’єктами господарської діяльності зобов’язань щодо зазначених кредитів, і недостатня податкова дисципліна. Так, лише в 2005 р. держава спрямувала близько 10 млрд. грн. на погашення гарантованих кредитів, виданих протягом 1992 – 2000 рр. Крім цього, за

даними Рахункової палати України, стан платіжної дисципліни платників податків значно погіршився, що зумовило зростання податкової заборгованості на 1,059 млрд. грн. до 6,7 млрд. грн. (станом на 01.10.2008р.). Водночас, обсяги розстрочень та відстрочень податкових зобов'язань (боргу) перед державним бюджетом досягли 10,4 млрд. грн., і свідчать про активне використання процедури розстрочення з метою недопущення виникнення податкової заборгованості. При цьому, обсяги розстрочених (відстрочених) податкових зобов'язань платників податків перевищили суму податкового боргу майже на 3 млрд. грн., або у 1,4 рази, та на 3,7 млрд. грн. обсяги розстрочення податкових зобов'язань платників податків на аналогічну дату 2007р. [46].

Наведені дані свідчать про те, що неефективне використання бюджетних коштів і ліберальне оформлення державних гарантій не лише завдають фінансової шкоди країні, а й розбалансовують систему державних фінансів, знижуючи при цьому кредитний та інвестиційний рейтинги України.

Окрім цього, до чинників дефіциту бюджету належать інфляційні процеси, проблеми функціонування грошового обігу і грошових розрахунків, не завжди ефективна інвестиційна, податкова та кредитна політика. Зокрема, в економічній літературі набув поширення ефект Олівера – Танзі, що полягає у зростанні реального бюджетного дефіциту при збільшенні інфляції [47, с. 206]. Підвищення інфляційної напруги створює економічні передумови для відкладання сплати податків до бюджету, оскільки за час такого відкладання відбувається знецінення грошей, від якого в кінцевому підсумку виграє платник податків. Унаслідок таких дій дефіцит державного бюджету і загальна нестійкість фінансової системи зростатимуть, що спричинить неповне виконання державою покладених на неї функцій. Водночас за наявності значної державної заборгованості й неконтрольованої інфляції надзвичайно важко передбачити здатність держави виконувати взяті на себе боргові зобов'язання. За таких обставин уряд, намагаючись зменшити бюджетний дефіцит, знижуватиме реальну ставку дохідності, що може призвести до ускладнень у розвитку фінансового сектору економіки та репатріації фінансових ресурсів.

Інший чинник, який спричиняє коливання величини бюджетного дефіциту і державного боргу, – офіційний курс національної валюти: якщо держава його знижуватиме, то зростатимуть суми сплачених відсотків за борговими зобов'язаннями, а отже, й збільшаться бюджетні видатки. Так, на кінець 2008 р. внаслідок зростання курсів іноземних валют загальне перевищення фактичного обсягу державного боргу над граничним його показником становило 18,2 млрд. грн. Таке падіння національної валюти, спричинене негативним впливом світової фінансової кризи та вітчизняними економічними проблемами, не було передбачене державним бюджетом, показники якого розраховані на основі прогнозного курсу 5,1 грн. за 1 дол. США, й спричинило додаткове навантаження на державний бюджет як у 2008 р., так і в майбутньому. Український дослідник Т. Вахненко з цього приводу, зокрема, зауважує: „Нееквівалентність зовнішньої торгівлі та заниженість валютних курсів країн, що розвиваються, посилюють диференціацію в рівнях доходів між групами країн. За таких умов наростає дефіцит фінансових ресурсів... і посилюється їх кредитна залежність від розвинених країн” [48, с. 373].

Ще одним чинником бюджетного дефіциту є політична складова, адже бажання політиків залишатися при владі стимулює їх до прийняття необґрунтованих рішень у сфері державних фінансів, передусім йдеться про різке зниження рівня податків або значне зростання соціальних виплат, надання не виправданих податкових пільг чи державних субсидій та ін. Все це може призвести до виникнення або швидкого підвищення бюджетного дефіциту.

Загалом, вчений Є. Коломін виділив такі чинники дефіциту бюджету:

– військова доктрина. Цей чинник зумовлений значними витратами на проведення воєнних кампаній і необґрунтованою мілітаризацією економіки в мирний час;

– економічна криза. Цей фактор породжений несприятливим економічним розвитком, зокрема – спадом виробництва, інфляційними процесами, неефективним функціонуванням окремих галузей економіки й ін.;

– політична ідеологія. Такий чинник передбачає надмірні витрати коаліцій політичних партій за рахунок майбутніх урядів з огляду на намагання політиків сподобатися виборцям;

– надзвичайні обставини. Даний фактор пов'язаний з необхідністю здійснення великих видатків на ліквідацію наслідків стихійних явищ, катастроф та епідемій [49].

Досліджуючи сутність і причини дефіциту бюджету, зазначимо, що особливою специфікою вирізняються державні фінанси тих країн, де протягом багатьох років переважала державна форма власності. Наслідками системної кризи директивної економіки стало розбалансування державних фінансів, оскільки зниження ролі держави у функціонуванні суспільно - політичних та економічних процесів і створення нових державних об'єднань на теренах колишнього СРСР зумовили необхідність швидкого реформування бюджетної й податкової систем, зміни структури бюджетних видатків, що гальмувалося економічною кризою, відсутністю власних грошей та системи фінансового ринку. Такий комплекс соціально - економічних чинників виникнення бюджетного дефіциту практично не спостерігався в інших країнах світу.

Власне кажучи, за причинами виникнення дефіцит бюджету поділяється на свідомий і вимушений. Свідомий дефіцит є наслідком використовуваної політики дефіцитного фінансування. За таких умов ухвалення бюджету із дефіцитом відбувається для певних визначених цілей (стимулювання економічного розвитку, збільшення соціальних стандартів та ін.), а його фінансування часто передбачає залучення державних позик. Натомість, вимушений бюджетний дефіцит зумовлений соціально - економічними і політичними труднощами, й пов'язаний з необхідністю використання фінансових ресурсів понад наявні у розпорядженні. В нашій державі, для прикладу, рівень ВВП, існуючі пропорції його розподілу та структура бюджетних видатків не дають змоги одночасно зменшити державні соціальні видатки, видатки на управління й ін. Крім цього, можна вести мову про відкриту і приховану форми прояву бюджетного дефіциту. Як зазначає вчений В. Федосов „... відкритий дефіцит - це офіційно зафіксований стан бюджету під

час його затвердження у відповідному документі..., – натомість, – прихований дефіцит офіційно не визнається” [20]. Важливо зауважити, що теорія та практика бюджетного процесу передбачають застосування кількох ймовірних прийомів, за допомогою яких можна приховати запланований дефіцит. Зокрема, при плануванні й затвердженні бюджету дефіцит не показується, тоді як до дохідної частини зараховуються надходження, що можуть бути джерелами його фінансування. Інший спосіб передбачає свідоме завищення показників доходів або зниження видаткової частини (неврахування зростання цін на енергоносії, рівень інфляції та ін.). До того ж, необгрунтоване завищення запланованих доходів не вирішує проблеми, а лише її загострює, оскільки передбачені видатки потребуватимуть відповідного фінансування у майбутньому, а відмовитись від нього шляхом секвестру політично не популярно. Таким чином, існування прихованого дефіциту доволі небажане економічне явище, яке необхідно якнайшвидше усунути.

Характеризуючи причини виникнення бюджетних дефіцитів, виокремимо два випадки. Перший, коли дефіцит бюджету зумовлений певними умовами функціонування економіки, а отже, його виникненню сприяли такі об’єктивні фактори:

- соціально-економічні кризові явища, що передбачають циклічні економічні коливання, соціальні труднощі, старіння нації й ін.;

- форс-мажорні обставини, виникнення яких неможливо вчасно спрогнозувати.

Перелічені чинники стимулюють виникнення пасивної форми бюджетного дефіциту. Зокрема, вітчизняний вчений С. Юрій вказує, що в такому випадку „... бюджетний дефіцит тяжіє ... до законів інфляції” [18, с. 190]. У цьому контексті він дає таку рекомендацію: „Пасивну економічну форму бюджетного дефіциту в умовах стабільної ринкової економіки слід обмежувати 5% до видаткової частини бюджету. Фінансовий маневр у такому розмірі хоча і сповільнює падіння рентабельності через зростання граничних суспільних витрат виробництва, проте не зупиняє економічного росту. Однак, з позицій загальної політики бюджетного дефіциту цього не достатньо, тому що

покриваються лише вкрай необхідні соціальні витрати, а фінансовий маневр зростання вартості повністю не виконується” [18, с. 190–191]. Водночас практичний досвід підтверджує необхідність застосування державної експансії, зумовленої необхідністю „... теоретичного осмислення та пояснення нових соціально-економічних функцій держави” [18, с. 10]. За таких обставин, як свідчать результати досліджень науковців, темпи підвищення державної активності можуть перевищувати темпи зростання ВВП. У такому доцільно вести мову про активний бюджетний дефіцит, оскільки він пов’язаний з осмисленим рішенням влади щодо розширення своєї діяльності, а не з несприятливою економічною кон’юнктурою. В результаті проведених досліджень С. Юрій робить висновок, що застосування активного дефіциту передбачає збільшення фінансування різних галузей економіки й заохочення ділової активності громадян [18, с. 191].

Другий випадок простежується тоді, коли дефіцит розглядається як можливий економічний інструмент, а чинники його виникнення вважаються суб’єктивними. До них можна зарахувати:

– політичні рішення щодо різкого зниження податкового навантаження чи значного зростання бюджетних видатків (наприклад, проведення перерахунків пенсій окремим категоріям громадян, зокрема, колишнім державним службовцям, працівникам льотно-випробувального складу цивільної авіації та іншим категоріям, в 2005 р., згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 646 й № 713, призвело до зростання навантаження на систему державних фінансів, передусім на Державний бюджет і Пенсійний фонд України);

– прийняття дефіцитостимулюючих рішень у бюджетній сфері на базі певних економічних теорій (наприклад, фінансування Державної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007 – 2011 рр. згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 710 від 03.08.2005 р., що сприяє розвитку окремих галузей економіки).

Чітко розмежувати весь спектр причин виникнення дефіциту бюджету на ті, які пов’язані лише з активною чи пасивною його формою, або поділити на

суто суб'єктивні й об'єктивні фактори неможливо, оскільки завжди траплятимуться „дотичні” випадки. Прикладом цього може бути використання фіскальної політики держави на основі вбудованих автоматичних стабілізаторів. За таких умов, насамперед, ухвалюється рішення щодо їхнього активного впровадження, що можна розглядати як застосування дискреційного заходу, а пізніше ці стабілізатори, змінюючи власний вплив залежно від стану економічного циклу, активізують коливання балансу бюджету.

Водночас, фінансова наука виділяє різні типи бюджетного дефіциту, а саме: фактичний, структурний та циклічний (рис. 1.3). Так, економісти В. Нордхауз і П. Самуельсон зазначають, що структурна частина бюджету залежить від дискреційної політики владних структур та є активною формою, а циклічна частина бюджету визначається пасивно – фазою ділового циклу [50].

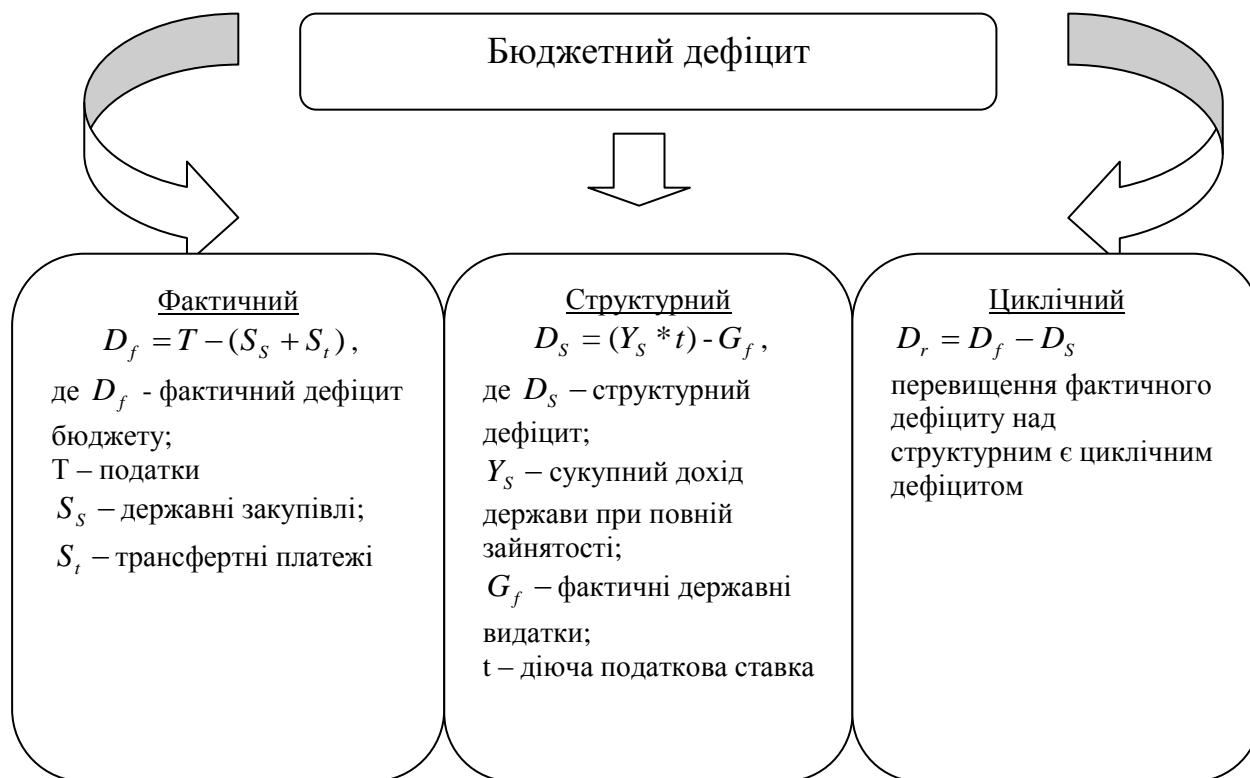

Рис. 1.3 Типи бюджетного дефіциту*

*Розроблено на основі [51] та [123].

Фактичний дефіцит державного бюджету – це різниця між державними надходженнями і видатками, яка утворюється під дією циклічних коливань та фіскальної політики держави. Натомість, структурний дефіцит можна трактувати як різницю між надходженнями при повній зайнятості за наявних

податкових ставок і фактичними видатками. Перевищення фактичного дефіциту над структурним становить циклічний дефіцит, а перевищення структурного дефіциту над фактичним – циклічний надлишок (рис. 1.4.). Припустимо, що у першому році економіка перебуватиме на рівні повної зайнятості, забезпечуючи створення валового продукту на рівні $ВВП_1$, а фактичний бюджетний дефіцит дорівнюватиме структурному (відрізок KL) [51, с. 420]. Однак, вже в наступному році через певні обставини обсяг ВВП знизився до величини $ВВП_2$, що призвело до зростання фактичного дефіциту бюджету на величину відрізка OM , тобто на величину циклічного дефіциту. Важливо зауважити, що це спричинено не фіскальними заходами держави, а пасивною економічною політикою.

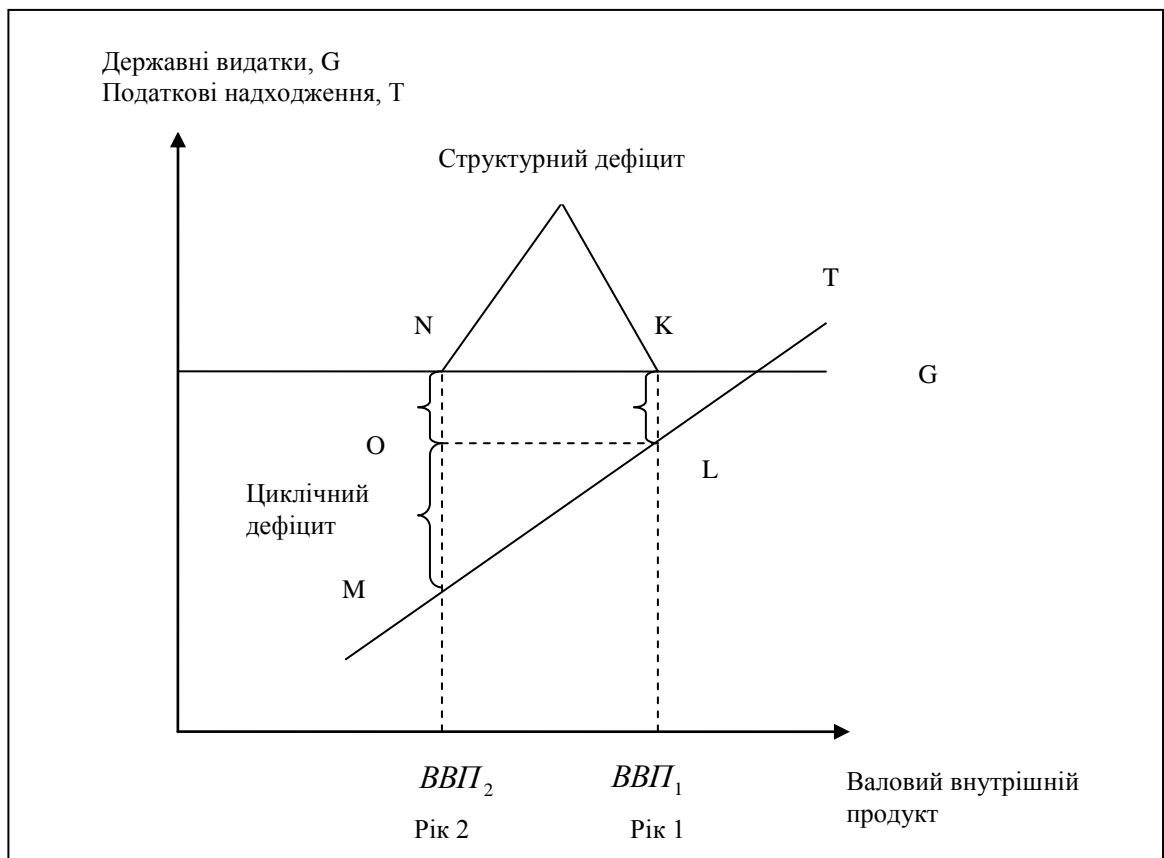

Рис. 1.4. Циклічний і структурний дефіцити бюджету [51, с. 421]

Вважаємо, що за таких обставин для усунення циклічного дефіциту уряду необхідно повернути економіку до рівня повної зайнятості та забезпечити активізацію економічного розвитку, чого можна досягти шляхом здійснення дискреційної фіскальної політики, тобто зниження рівня оподаткування або зростання державних видатків. Аналізуючи особливості фактичного та

структурного типів дефіциту, зазначимо, що головна їхня відмінність пов'язана з різницею між автоматичними і дискреційними стабілізаторами. Зокрема, на рівень циклічного дефіциту активно впливають податки та видатки, що автоматично пристосовуються до стану економіки, а на величину структурного дефіциту – бюджетні надходження і видатки, які запроваджуються в законодавчому порядку. Так, наприклад, у разі економічного спаду рівень циклічного дефіциту зростатиме, оскільки податкові надходження неодмінно зменшуватимуться. Однак, якщо законодавча влада прийме рішення щодо підвищення податкових ставок чи секвестру видатків поточного бюджету, то структурний дефіцит знижуватиметься. І навпаки, коли парламент ухвалить рішення про збільшення соціальних виплат, це призведе до зростання структурного дефіциту. Водночас економісти зауважують, що, оскільки фактичний бюджетний дефіцит містить як циклічний, так і структурний дефіцит, то його не можна вважати основним індикатором стану державних фінансів та надточним показником напрямку змін у фіскальній політиці, тому що вибір між короткостроковими та довгостроковими ефектами фіскальної політики є непростю макроекономічною проблемою. Щодо цього в західній економічній науці є досить багато різноманітних концепцій.

Так, американський дослідник А. Премчанд звертає увагу на розроблену в США концепцію дефіциту повної зайнятості [52]. Аналізуючи цю концепцію, він зазначає, що оцінювання дохідної частини бюджету за таких обставин залежить здебільшого від двох чинників, а саме від:

- величини й структури оподаткування, причому рівень оподаткування визначається як частка від розрахованої для повної зайнятості величини ВВП;
- прогнозованої величини ВВП, яку розраховують за умови функціонування економіки при повній зайнятості (рівень безробіття не перевищує 4%).

До того ж згаданий вчений наголошує, що оцінка видатків такого бюджету проводиться з урахуванням можливих виплат для безробітних, які фінансувалися би в умовах повної зайнятості. Крім цього, видаткова частина бюджету також порівнюється з можливим рівнем ВВП. Як наслідок, сальдо

дохідної та видаткової частин бюджету коливається відносно величини оподаткування і рівня виплат для безробітних. Однак, як стверджує А. Премчанд, ця концепція на практиці була використана як політичний інструмент для підтвердження необхідності проведення антициклічної політики й застосування фактичних бюджетних дефіцитів [52, с. 105].

Водночас у Німеччині науковці запропонували концепцію циклічно нейтрального бюджету, коли передбачається розподіл бюджету на циклічний та нейтральний, тобто на дві складові. Основним завданням згаданої концепції було обмеження швидкого зростання бюджетних видатків. Однак, з огляду на певні обставини, цей підхід не був офіційно використаний урядом, оскільки він потребував подальшого вдосконалення [52, с. 106]. Проте, концепція циклічно нейтрального бюджету стала основою для розвитку інших підходів. Так, у країнах Європейського Союзу для глибшого аналізу бюджетної й податкової політики почали розраховувати циклічний ефект бюджету, а в аналітичних матеріалах МВФ часто застосовується показник фіскального імпульсу. Більш того, у Нідерландах було розроблено основи концепції бюджету структурного запасу (як різновид концепції нейтрального бюджету), що було зумовлено необхідністю ефективного використання додатково одержаних бюджетних доходів. Незважаючи на певні проблеми в її застосуванні, практику обрахунку і використання структурного запасу здійснюють окремі країни Європи [52, с. 107].

Аналізуючи науково - практичний досвід провідних держав світу щодо використання циклічних показників дефіциту бюджету при формуванні податкової та бюджетної політики, зазначимо, що часто уряди намагалися прикритися цими показниками для невиправданого збільшення бюджетних дефіцитів, що у багатьох країнах призвело до порушення фінансової стабільності. Водночас констатуємо, що реальний розрахунок циклічного дефіциту дасть змогу обмежити зайві урядові витрати у перспективі, а це допоможе уникнути потенційних економічних труднощів у майбутньому. На наш погляд, виникнення тенденції до ширшого використання циклічних концепцій бюджету, що спостерігається в європейських країнах, зумовлено

необхідністю враховувати при формуванні бюджетної та податкової політики процеси, які можуть суттєво вплинути на стан державних фінансів, зокрема це:

- демографічні проблеми і зміна вікової структури населення, тобто – зростання людей пенсійного віку й зменшення працездатного населення;
- потреба поступового зниження фіскального навантаження з метою стимулювання інвестиційних процесів та економічного зростання;
- необхідність дотримуватися умов Пакту про стабільність і зростання, який прийняли країни - члени ЄС в 1997 р., та котрий закріплює домовленості щодо координації економічної політики й фіксує правила фінансової дисципліни для країн Європейського Союзу.

При цьому зазначимо, що можливість активного застосування згаданих концепцій в Україні доволі обмежена, що пов'язано, насамперед, зі значним рівнем тінізації вітчизняної економіки. Саме ця обставина ускладнює об'єктивний і точний розрахунок ВВП, потенційних надходжень від податкових платежів тощо. До того ж, обмежений розвиток безготівкових операцій та інфляційні процеси перешкоджають здійсненню необхідного аналізу трендів і обґрунтованого вибору базового року, що потрібно для формування циклічних моделей бюджету й розрахунку рівня циклічних дефіцитів.

У процесі аналізу виокремимо найважливіші оптимізаційні критерії щодо величини та впливу бюджетного дефіциту на економічні процеси:

- дефіцит бюджету не має становити загрозу для фінансової безпеки і макроекономічної стабільності держави, що передбачає зниження до мінімального рівня величини бюджетного дефіциту й державного боргу, а в перспективі – прийняття бездефіцитних бюджетів;
- дефіцит бюджету та методи його фінансування не повинні перешкоджати вільному доступу суб'єктів економічної діяльності до джерел фінансових ресурсів. У такому разі оптимальний рівень дефіциту необхідно наблизити до мінімальних показників;
- ухвалення бюджету з дефіцитом доцільно здійснювати тоді, коли це сприятиме економічному розвитку держави, що передбачає ефективне

використання залучених для покриття дефіциту фінансових ресурсів, і лише, на наш погляд, на фінансування капітальних витрат.

Водночас зауважимо, що коли йдеться про бюджетний дефіцит, доцільно враховувати не лише відносні чи абсолютні показники його величини, а, насамперед, потрібно брати до уваги джерела його фінансування, які, власне кажучи, визначають характер впливу бюджетного дефіциту на економіку країни. Спочатку може видатися, що застосування будь-якого способу фінансування дефіциту бюджету спричиняє фінансову розбалансованість: внаслідок грошової емісії відбувається розкручування інфляційної спіралі; зовнішні запозичення можуть викликати дефіцит платіжного балансу та зумовити ризик боргової кризи; внутрішні запозичення призводять до виникнення так званого „ефекту витіснення” приватних інвестицій і т.ін. Однак дослідження багатьох зарубіжних вчених свідчать про доволі неоднозначний характер таких взаємозалежностей.

Зокрема, ґрунтовний аналіз впливу дефіциту бюджету на економічні процеси здійснили американські науковці В. Істерлі та К. Родрігес у своїй праці „Дефіцити державного сектору та функціонування макроекономіки” [53]. Вони стверджують, що дефіцит бюджету не дає повного уявлення про стан та функціонування державних фінансів, а тому не завжди доцільно застосовувати показник величини бюджетного дефіциту як універсальний критерій. При цьому, значення дефіциту бюджету публічного сектору підвищується у країнах зі слаборозвинутими ринковими стандартами, оскільки їхні державні органи часто вдаються до квазібюджетної діяльності. Аналізуючи описану проблему, науковці дійшли висновку, що економічні наслідки дефіциту бюджету залежать передусім від економічної ситуації й індивідуальних особливостей будь - якої держави. До того ж, було встановлено кореляційний зв'язок між деякими економічними показниками, а саме:

- розмір приватного споживання залежить від величини бюджетних дефіцитів;
- зростання величини дефіциту бюджету активізує утворення та поглиблення дефіциту платіжного балансу за поточними операціями;

- стабільні низькі бюджетні дефіцити корелюють зі зростанням показника ВВП на душу населення;
- взаємозв'язок між величиною дефіциту бюджету і показниками рівня інфляції, відсоткових ставок, обмінного курсу тощо виявився незначним.

Зауважимо, що дослідження проводилися з 1965 р. до 1990 р. з урахуванням згрупованих даних 59 країн, але, як стверджують самі науковці, отримані результати не слід сприймати як догматичні й такі, що характерні для будь-якої держави. Особливо яскраво, як зазначають дослідники, проявився зв'язок дефіциту бюджету з динамікою приватного споживання, ВВП та показниками платіжного балансу в таких державах як Франція, США, Німеччина тощо. Водночас, характер нелінійного зв'язку мають взаємозалежності дефіциту бюджету з рівнем інфляції та величиною відсоткових ставок. Окрім того, В. Істерлі та К. Родрігес виявили значний вплив відсоткових платежів з обслуговування державного боргу на динаміку платіжного балансу.

Неоднозначний вплив на розмір дефіциту бюджету мають коливання рівня виробництва товарів та послуг, адже вони, з одного боку, впливають на зміни доходів бюджету, а з іншого – на видаткову частину бюджету, особливо щодо поточних видатків. Саме ця обставина перетворює бюджетне сальдо на автоматичний стабілізатор, який активно застосовували прихильники кейнсіанських поглядів.

У контексті сказаного зазначимо, що зворотний вплив на динаміку ВВП здійснює також і дефіцит бюджету. З цього приводу є різні погляди вчених. По-перше, дефіцит бюджету через стимулювання збільшення споживчих витрат може стати вагомим джерелом зростання ВВП. Велике значення для такого сценарію має поведінка споживача, що може проявитися у кількох варіантах, серед яких:

- „кейнсіанський” варіант, за яким додатково одержані грошові кошти споживачі витратять на придбання товарів і послуг;
- „рікардіанський” варіант, згідно з яким споживачі збільшать власні заощадження, очікуючи на зростання рівня оподаткування у майбутньому,

необхідного для обслуговування боргу держави, внаслідок зростання бюджетного дефіциту.

Водночас констатуємо, що поведінка споживачів для будь-якої держави буде індивідуальною, оскільки вона зазнає впливу багатьох чинників. Так, у багатьох країнах з перехідною економікою важко оцінити реальне співвідношення між заощадженням та споживанням, оскільки в економіці часто переважають готівкові розрахунки, тому що населення, не довіряючи банківській системі, не завжди зберігає власні заощадження на банківських рахунках. До того ж, негативно на оцінці співвідношення між заощадженнями і споживанням відображається неконтрольована інфляція й т.ін.

По - друге, моделі неокласичного синтезу, а саме модель IS-LM та її варіанти, окреслили сукупність чинників, що знижують обсяг дії кейнсіанського мультиплікатора [51,с.280]. Так, наприклад, західні дослідники, аналізуючи ефекти фіскальної політики окремих європейських країн, зокрема Ірландії та Данії, виявили позитивні результати різкого скорочення дефіциту бюджету на економічні процеси [53]. Крім того, експерти Генеральної дирекції з економічних і фінансових питань Європейської комісії виявили два основні канали позитивного впливу на економіку від зниження рівня дефіциту бюджету: інвестиції та споживання [54]. Причиною цього можуть бути кілька чинників, а саме: формування реальних позитивних очікувань економічних агентів, зниження відсоткових ставок на фінансових ринках через скорочення ризиків монетизації боргу й ін. На позитивних наслідках зниження рівня бюджетного дефіциту робить акцент російський економіст А. Ілларіонов, резюмуючи при цьому: „найкращий бюджетний дефіцит – це нульовий дефіцит” [55]. Такий ефект пояснюється несумісністю високих відсоткових ставок, інфляційних процесів, кризи державної заборгованості, обмеження приватних інвестицій та інших можливих труднощів, що можуть бути спровоковані бюджетним дефіцитом, з економічним підйомом.

Зазначимо, що інфляція істотно коригує фінансово-кредитні відносини й економічні процеси у кожному секторі економіки, а підсилена дією бюджетного дефіциту, вона може спричинити різноманітні наслідки. Перш за

все, згідно з ефектом Олівера – Танзі реальні податкові доходи при зростанні інфляції мають тенденцію до скорочення, оскільки платники податків затримують належні до сплати суми, а отже – зумовлюють збільшення дефіциту бюджету. Зокрема, дослідник В. Танзі визначив три основні чинники, що можуть зменшити або збільшити реальні податкові доходи [56, с. 7]:

- часові лаги в процесі справляння податків;
- рівень еластичності несплачених податків до величини інфляції;
- індексація несвоєчасних платежів.

Зауважимо, що існує практика здійснення індексації несвоєчасно сплачених податкових платежів з метою мінімізації дії ефекту Олівера – Танзі. Наприклад, в США така індексація проводилася протягом 1980-х рр.

Відмінною від ефекту Олівера – Танзі є концепція відомого ізраїльського науковця Д. Патінкіна. Він, власне, стверджує, що можна спостерігати й інший взаємозв'язок між бюджетним дефіцитом та інфляцією – при зростанні рівня інфляції реальні бюджетні видатки зменшуються, і навпаки, реальні видатки бюджету збільшуються в умовах зниження темпів інфляції [57]. Зазначимо, що в даному разі вже Міністерство фінансів та інші державні установи починають затримувати фінансування видаткових статей бюджету. На основі ефекту Д. Патінкіна було розроблено теорію інфляційних фінансів, в межах якої з'явилася теза про „віртуальний дефіцит бюджету”. Відзначимо також, що в економічній літературі набула поширення думка, що за умов гіперінфляції ефект Д. Патінкіна домінує над ефектом Олівера – Танзі [57]. Отже, у кожній країні зв'язок дефіциту бюджету й інфляції залежить від щільності взаємодії органів влади та платників податків і, відповідно, має різні економічні наслідки.

Дефіцит бюджету – один з основних чинників інфляційних процесів, оскільки всі джерела фінансування бюджетного дефіциту в довгостроковій перспективі є інфляційними. Проте, однозначна відповідь на запитання про вплив дефіциту на інфляційні процеси ускладнюється значною кількістю факторів виникнення інфляції, економічною кон'юнктурою та соціально-політичними аспектами.

Безпосереднім наслідком існування бюджетного дефіциту є державний борг. Зазначимо, що використання урядами постулатів кейнсіанства призвело до зростання державної заборгованості у різних країнах. Як наслідок, сформувався неперервне коло: державний борг, будучи одним із наслідків дефіциту бюджету, перетворився на чинник його зростання. Уряди багатьох держав опинилися перед дилемою: потреба додаткових ресурсів для фінансування дефіциту суперечить прагненню мінімізувати видатки на обслуговування та залучення боргів. Зауважимо, що часто відсоткові платежі за державним боргом дорівнюють або перевищують величину самих бюджетних дефіцитів, зокрема, середній розмір дефіциту бюджету в країнах Європейського Союзу в 1995 р. становив 5,2%, у 1999р. – 0,8%, 2002 р. – 1,9%, 2007р. 2,6% ВВП, тоді як відсоткові платежі за користування залученими коштами у вказані роки дорівнювали відповідно – 5,4%, 4,1%, 3,4% та 4,1% ВВП [58].

Одним із вагомих наслідків дефіциту бюджету є поява такого явища як „дефіцити - близнюки”, що полягає у виникненні (посиленні) поряд із дефіцитом бюджету дефіциту платіжного балансу. Як стверджує російський науковець Л. Красавіна, механізм утворення „дефіцитів-близнюків” пов’язаний з курсом національної валюти й відсотковими ставками [59]. Часто зростання попиту на державні боргові інструменти, що їх емітує держава для фінансування дефіциту бюджету, в умовах відкритої економіки відбувається за рахунок як резидентів, так і нерезидентів. Водночас це стимулює зростання курсу національної валюти відносно інших валют, а отже, сприяє збільшенню імпорتنих операцій та зниженню обсягів експорту. При цьому, всі намагання центрального банку щодо оптимізації вартості національної валюти можуть лише виснажити наявні валютні резерви. Як наслідок, сальдо (дефіцит) платіжного балансу починає рухатися паралельно до динаміки дефіциту бюджету, утворюючи „дефіцити-близнюки”. Таку ситуацію ми спостерігали протягом 2007 р., коли дефіцит Державного бюджету України становив 9,8 млрд. грн, а дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу країни сягнув 5,3 млрд. дол. США, та в 2008 р., коли при бюджетному дефіциті 12,5 млрд. грн.

дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу України дорівнював 12,9 млрд. дол. США.

На підставі результатів проведеного аналізу можемо зробити висновок, що бюджетний дефіцит – особливе економічне явище, яке характеризується у різних аспектах і не обов'язково є чимось надзвичайним та негативним. Більше того, причини виникнення, форми прояву та економіко-політичні ефекти дефіциту у кожній державі мають свої особливості, що зумовлено характером і станом економіки тієї чи іншої країни, її бюджетною, фіскальною та грошово-кредитною політикою та ін. В Україні ж до цього часу вчені недостатньо уваги приділяли науковому обґрунтуванню проблеми бюджетного дефіциту і пошуку ефективних інструментів управління ним. Саме тому дослідження у цьому напрямку стимулюватимуть якісне оновлення підходів до розуміння сутності цього явища й формування новітніх принципів бюджетного менеджменту у сфері дефіциту державного бюджету.

1.3. Суспільно - політичні детермінанти бюджетного дефіциту.

У процесі вивчення природи дефіциту державного бюджету вважаємо за доцільне окремо зупинитися на його взаємодії із суспільно-політичними процесами. До середини ХХ ст. основними чинниками зростання бюджетних видатків науковці вважали постійні війни, ріст цін, розширення територій та збільшення чисельності населення тощо [79, с. 25]. Так, А. Вагнер, власне кажучи, сформулював закон зростання державних витрат, згідно з яким їхнє збільшення здійснюється випереджаючими темпами порівняно зі зростанням національного доходу, що зумовлено впливом індустріалізації та швидким економічним піднесенням. Водночас об'єктом аналізу стала також й суб'єктивна причинність росту державних витрат. Зокрема Ж -Ж. Руссо констатував, що підвищення потреб держави відбувається „... в результаті зростання марних бажань” [80, с. 182].

Натомість, на дискретних рисах державних витрат наполягали Дж. Вайсман та А. Пікок, дослідивши їхню динаміку у Великобританії.

Науковці з'ясували, що, з одного боку, об'єктивними обмеженнями для зростання видатків є рівень національного доходу та людські уявлення про допустимі межі податкового навантаження, а з іншого – в умовах збільшення соціальних потреб, коли виникає необхідність їхнього фінансування, визначаються нові параметри державних видатків, які не повернуться до попереднього обсягу за жодних обставин. Як наслідок, встановлюється бажаний для влади рівень бюджетних видатків [81]. Ключовим аспектом тут є реалізація політичних прав громадян при певній політичній системі держави.

В умовах демократії органом влади, наділеним правом визначати принципи і забезпечити функціонування бюджетної системи, є парламент. Саме вищому законодавчому органу надається право встановлювати об'ємно-структурні характеристики бюджету. З цього приводу дослідник Ш. Бланкарт, зокрема, констатує: „критерії визначення алокаційної „правильності” встановлює сам парламент” [69, с. 542]. Таким чином, втілення політичних процедур забезпечує реалізацію на практиці уподобань та прагнень громадян в межах акту обміну „податки – блага”. За допомогою економіко-математичного моделювання західні науковці виявили, що алокаційні процеси, а отже, й рівень бюджетного дефіциту, державного боргу залежать від кількох чинників: а) намагання уряду збільшувати державні витрати через недостатній контроль з боку законодавчої влади; б) зростання бюджетних витрат перерозподільного характеру; в) зміни ідеологічних позицій партій; г) розширення прав на участь у голосуванні, зростання політичної активності у населення з низькими доходами; г) посилення впливу груп інтересів, що здійснюють тиск на параметри бюджету [81, с. 444-446].

В умовах демократичної системи управління бюджетний процес є продовженням механізму суспільного вибору і спробою формування загальнонаціонального компромісу, а отже, він потребує втілення раціональної та виваженої бюджетної політики. При цьому певний недолік демократії полягає в нестабільності політичної ситуації та частій зміні інтересів деяких груп суспільства, що негативно відображається на діяльності державної влади. З цього приводу вчений Ф. Хайек зазначив: „Всемогутній демократичний уряд

саме через необмежену свою владу стає іграшкою в руках організованих інтересів, тому що повинен догоджати їм, щоб забезпечити собі більшість” [83, с. 186]. Зрозуміло, що за таких умов бюджет буде заручником різнобічних інтересів представлених у парламенті політичних сил, а тому часто представляє собою сукупність складових, сформованих на вимогу різноманітних суспільних вимог. Окремі недоліки, на думку згаданого дослідника, створює й сам процес ухвалення рішення: „Демократична процедура постатейного голосування і прийняття поправок ефективна у випадку вироблення звичайного законодавства, у разі ж обговорення зв’язного плану економічного розвитку вона стає нонсенсом” [84, с. 54].

Зазначимо, що бюджетні інструменти часто зазнають впливу з боку ситуативних процесів, стаючи таким чином продовженням політичних суперечностей і підсилюють суспільні неузгодженості. Особливу роль при цьому відіграють діючий механізм колективної взаємодії та парламентські процедури. Рішення, що ухвалюються на засіданнях законодавчого органу влади чи уряду, залежать, на нашу думку, від інтересів політичних і бізнесових еліт, відмінних за своєю суттю та методом прояву від інтересів звичайних громадян. Такий чинник може досить суттєво впливати на бюджетно-податкову політику держави, задовольняючи потреби вузького кола осіб. Як стверджує американський економіст Дж. Меєр, лобістські інтереси стають антагоністами настроїв виборців у прагненні визначати основи фінансової політики у суспільстві [85, с. 6].

Недосконалість демократичного механізму виявляється у виникненні політичних криз, які часто призводять до зміни уряду, що відображається на бюджетній політиці. Так, у Франції за період з 1959 по 1993 р. змінилося 30 урядів (кожен уряд у середньому не попрацював навіть півтора року), в Італії з 1947 по 1992 р. – 45 урядів, у Греції із 1974 по 1990 р. – 10 урядів, а в Україні, починаючи з 1990 р., при владі вже було 16 урядів [86, с. 14; 87, с. 118]. Оскільки деякі рішення кожного уряду ще протягом тривалого часу впливають на економічні процеси в державі, то це до певної міри створює обмеження для активності наступних урядів. Таке твердження стосується передусім об’ємно-

структурних показників бюджету, рівня державного боргу і бюджетного дефіциту, величини індексу інфляції та рівня заробітної плати й ін. Такий ефект демократичних інститутів на суспільно-економічну ситуацію простежив український науковець В. Дементьєв, констатувавши, що законодавча гілка влади при неефективному інституційному регулюванні може сприяти дестабілізації, стимулюючи негативні наслідки [88, с. 44]. Схожу думку висловив також Й. Шумпетер, вказавши, що коли суспільство поділене на ворогуючі між собою табори, то демократія починає функціонувати доволі неефективно [70, с. 366]. На наш погляд це зумовлено тим, що демократичний устрій передбачає необхідність пошуку злагоди і врахування побажань усіх груп суспільства, а там де існує конфлікт – демократичний механізм дає збій. Саме тому ефективно поєднання цих двох різних позицій може оптимізувати процес управління бюджетними коштами, коли влада, з одного боку, стабільно сильна й стійка щодо переваг індивідуальної корисності, а з іншого – доволі гнучко реагує на важливі суспільні потреби та виклики.

Загалом, один із недоліків демократії – це перманентні бюджетні дефіцити, які виникають через специфічний вплив демократичного механізму на бюджетний процес. Інколи навіть за умов стабільного економічного зростання, але при недостатності законодавчого обмеження урядових витрат існуватиме дефіцит. Так, наприклад, протягом 1970 – 1995 рр. у Франції, Великобританії й Німеччині лише 4 бюджетних роки були бездефіцитними, а в Канаді, Італії та США – жодного [89]. З огляду на це зазначимо, що проблема дефіцитних фінансів (крім надзвичайних економічних криз) є проблемою недостатнього державного самообмеження, відсутності сильної політичної волі у влади і невдач інституційного механізму формування фінансової політики. Водночас, дефіцит бюджету можна розглядати з позицій порушення основних принципів фіскального обміну, бо тільки за умови рівності видаткової та дохідної частин бюджету суспільство може спожити відповідні до своїх можливостей ресурси.

Відомо, що демократичні уряди доволі легко вдаються до боргового фінансування бюджетних дефіцитів, при цьому основний тягар щодо

погашення та обслуговування боргу перекладається на плечі майбутніх поколінь. Зокрема, американський економіст Г. Росен вказує, що вибір між підвищенням рівня оподаткування і збільшенням заборгованості набуває морального характеру та має політичний аспект [68, с. 458]. Особливо цікаво відстежити сутність цієї проблеми в нашій державі (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рівень дефіциту Державного бюджету України відносно ВВП
в 1992 – 2008рр.*

Рік	Дефіцит державного бюджету, % до ВВП
1992	17,30
1993	6,90
1994	9,30
1995	6,80
1996	4,90
1997	6,70
1998	2,10
1999	1,50
2000	- 0,40
2001	0,30
2002	- 0,50
2003	0,40
2004	3,00
2005	- 1,80
2006	- 0,69
2007	- 1,38
2008	1,01

*Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Зауважимо, що суспільно-політичні чинники мають три основні канали впливу на дефіцит бюджету:

- через діяльність владних структур і прийняті ними рішення;
- через нормативно-правове забезпечення функціонування бюджетної системи;
- через вибори та пов’язані з ним процеси.

Дані, наведені у табл. 1.2, свідчать про те, що саме на першу половину 1990-х рр. припав пік незбалансованості державного бюджету. Вважаємо, що однією з причин цього стала відсутність механізму обмеження державних

витрат, а необґрунтовані рішення зробили бюджетний процес заручником нестабільної політичної ситуації. Це відобразилось у швидкому зростанні бюджетного дефіциту, державного боргу, інфляції й ін. В умовах кризи державних фінансів і хронічного дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, нестабільності грошової одиниці й падіння обсягів ВВП, надмірної залежності від імпорتنих енергетичних ресурсів та ін., вітчизняні владні структури обрали найпростіші методи фінансування дефіциту державного бюджету – пряме кредитування НБУ і неконтрольоване зростання державного боргу. Так, протягом 1992 – 1996 рр., як зауважив український науковець А. Даниленко, уряд одержав у вигляді кредитів від Національного банку України 3567,8 млн. грн. та 1184 млн. дол. США. [90, с. 238]. До того ж, було започатковано традицію хаотичного і безсистемного здійснення запозичень – вже до кінця 1992 року унаслідок залучення позик у рамках кредитних ліній, відкритих під гарантії Кабінету Міністрів України, первинна сума державної заборгованості збільшилася на 396 млн. дол. США. Натомість, вже з початку 1994 р. почалося активне використання позик міжнародних організацій економічного розвитку – Світового банку, Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Європейського банку реконструкції та розвитку.

Наголосимо, що одержання кредитів від МВФ для підтримки платіжного балансу було основною передумовою надання зовнішніх позик для фінансування бюджетного дефіциту й інвестиційних проектів. При цьому можливість залучення нових позик безпосередньо залежала від дотримання погоджених з МВФ критеріїв ефективності та досягнення визначених цією організацією цільових показників. Загалом, більшість кредитних ресурсів, які залучила Україна, було використано на фінансування дефіциту бюджету, тобто на споживання, а не на інвестування в економічний розвиток. Внаслідок цього на початку 2000 р. відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП становило 61%, перевищивши, таким чином, критичний рівень, а перед державою постала загроза суверенного дефолту. Водночас поряд з падінням обсягів ВВП, гіперінфляція спричинила зниження реальних доходів населення, його купівельної спроможності та мінімізувала роль державного бюджету як

головного фінансового плану країни й інструменту регулювання економічного розвитку.

У цей час, як зазначає А. Даниленко, „...залишки державних інституцій були не здатні компенсувати втрати координуючих та регулюючих механізмів адміністративно-командного типу, а побудувати нові ринкові механізми миттєво було неможливо” [90, с. 117]. Навіть більше, вчений В. Мау стверджує, що інфляцію успішно було використано як інструмент „...перерозподільного конфлікту між господарюючими агентами різних типів” [91, с. 52]. Водночас науковець В. Дем’янишин зауважує: „Держава проводила неефективну політику управління бюджетним дефіцитом, внаслідок чого бюджетні кошти витрачались безконтрольно” [38, с. 144]. З метою компенсації втрат державного бюджету, пов’язаних з економічними проблемами, було внесено ряд вагомих змін до Закону України „Про систему оподаткування” [92] та запроваджено нові загальнодержавні й місцеві податки і збори. Однак, на думку вітчизняного дослідника А. Поддєрьогіна, з огляду на безперервне реформування структури податків та зборів, часті зміни методики їх розрахунку та надання численних не виправданих податкових пільг вони швидше мали негативний вплив на розвиток підприємницької та стан державного бюджету [93]. Так, наприклад, загальна сума недоотриманих доходів Державного бюджету України від існуючих податкових пільг, які надали Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України суб’єктам підприємницької діяльності становила відповідно: в 1997 р. - 15190 млн. грн. (93,4% від суми доходів державного бюджету), в 1998 р. - 20910 млн. грн. (128,9%), в 1999 р. – 26107 млн. грн. (130,7%), в 2000р. – 32655 млн. грн. (90,1%) [94].

Загалом, аналіз впливу виконавчої й законодавчої гілок влади на економічні рішення можна поділити на позитивну і нормативну економіку. З цього приводу, Дж. Стігліц зауважує: „Позитивна економіка розглядає не лише наслідки конкретних урядових програм, а й описує діяльність державного сектору, політичних та економічних сил, які викликають до життя ці програми. Там, де економіст виходить за межі чистого аналізу позитивної економіки, він поринає у глибини нормативної економіки. Нормативна економіка здійснює

оцінку ефективності різних рішень і пропонує нові рішення, які краще відповідають певним цілям” [75, с. 42]. При цьому В. Дем’янишин конкретизує, що у процесі розгляду та затвердження бюджету більшість депутатів від коаліції, підтримуючи урядові рішення щодо проекту бюджету, часто лише констатують наведені факти, не уточнюючи, чи було досягнуто певної мети, чи ні. Вони також не роблять відповідних висновків щодо бажаності або небажаності можливих наслідків. Це дає підстави вважати їх представниками позитивної економіки. Такі економісти законодавчого органу не нав’язують уряду своїх поглядів і часто вбачають власну роль у наданні технічної допомоги уряду, який розробляє проект бюджету [38, с. 428].

Водночас, представники від опозиції часто коментують урядові цілі, оскільки вони не завжди є відкритими, а справжній стан речей часто приховується. Використовуючи те, що офіційна програма уряду та відповідні бюджетні показники відрізняються від тих, які могли би сприяти досягненню вказаної мети, депутати від опозиції розкривають відмінність між реальною й офіційно заявленою програмою і роблять висновки про справжні цілі уряду. Таких економістів-депутатів вважають представниками нормативної економіки. Крім цього, вони намагаються зрозуміти, наскільки різні цілі можуть суперечити одна одній та як у такому разі знайти шляхи вирішення проблеми.

В ідеалі позитивний і нормативний підходи мають доповнювати один одного, адже для того, щоб визначити напрям, за яким повинен діяти уряд, необхідно знати про результати попередніх урядових рішень. Потрібно точно спрогнозувати, що відбуватиметься після впровадження державою того чи іншого податку або її спроби субсидувати ту або іншу галузь економіки. Однак, як показує вітчизняна практика, політичне протистояння та ідейне суперництво відображаються на формуванні бюджетної політики.

Можна стверджувати, що відсутність порозуміння між законодавчою і виконавчою гілками влади здійснює негативний вплив на функціонування державних фінансів, оскільки це є першопричиною значного коригування бюджетних показників (під час розгляду проекту Закону „Про Державний бюджет”) та прийняття необґрунтованих рішень. Зокрема, особливість

бюджетного процесу в Україні полягає у систематичному порушенні строків ухвалення Закону „Про Державний бюджет” (додаток А). Зауважимо, що таке явище позбавлене економічного змісту, адже до його виникнення призвели політичні інтриги і небажання суб’єктів бюджетного процесу здійснювати пошук компромісу. В такому разі, бюджетні питання стають інструментом кулуарних домовленостей та задоволення власних інтересів. Це негативно позначається як на результатах складання, так і на якості бюджету. Окрім того, така ситуація містить потенційні загрози для ліквідності бюджету та провокує приховану форму бюджетного дефіциту, оскільки перешкоджає державі виконувати свої зобов’язання щодо обслуговування боргу, індексації соціальних виплат, врахування зростання вартості імпортованих енергоносіїв, затвердження місцевих бюджетів й ін.

Зазначимо, що непорозуміння між законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні здійснює вплив на такі макроекономічні індикатори як бюджетний дефіцит і державний борг. Наведені у табл. 1.3 дані відображають коригування парламентом величини дефіциту державного бюджету.

Таблиця 1.3

Коригування парламентом розміру дефіциту Державного бюджету
України
в 1998 – 2009рр.*

Роки	Розмір бюджетного дефіциту (в проекті закону) млн. грн.	Розмір дефіциту у відсотках до видатків державного бюджету (в проекті закону)	Розмір бюджетного дефіциту (в законі), млн. грн.	Розмір дефіциту у відсотках до видатків державного бюджету (в законі)
1998	5299,2	20,7	3380,7	13,8
1999	680,0	3,0	1240,0	4,9
2000	- 554,5	- 2,1	0,0	0,0
2001	0,0	0,0	0,0	0,0
2002	4265,9	9,1	4183,0	8,4
2003	815,7	1,7	2634,9	4,7
2004	1696,0	2,8	16431,0	20,1
2005	4863,0	5,2	14340,0	12,0
2006	8737,8	6,9	12750,0	8,8
2007	13167,6	8,6	15715,7	8,4
2008	20067,9	8,5	21275,9	8,4
2009	17400,0	5,6	31105,0	13,0

* Розраховано на основі поданих проектів законів та законів Про Державний бюджет за відповідні роки

Так, у 1998 р. розмір дефіциту бюджету, передбачений Законом „Про Державний бюджет України на 1998 рік”, становив 13,8% від усіх видатків

бюджету, що значно нижче, ніж це було передбачено проектом Закону. Натомість, у 1999 р. Верховна Рада України збільшила розмір дефіциту на 1,9%, в 2000 р., замість передбаченого проектом Закону профіциту в розмірі 2,1% від усіх бюджетних видатків, парламент ухвалив бюджет з балансом доходів та видатків, а в 2004 р. абсолютна сума дефіциту бюджету, затверджена парламентом, в 9,7 разу перевищила аналогічний показник у проекті Закону „Про Державний бюджет на 2004 рік”. Схожа ситуація мала місце і при прийнятті Державного бюджету України на 2009 р., коли законодавчий орган збільшив в 1,8 рази абсолютний показник дефіциту бюджету.

Загалом, коригування Верховною Радою Україною величини бюджетного дефіциту відбувалося як у бік зниження, так і в бік зростання. Вважаємо, що одним з основних мотивів таких дій парламенту була не лише економічна кон'юнктура, а й політичні мотиви. З цього приводу науковець В. Андрущенко зауважує: „Стосовно бюджетних видатків політичні партії займають позиції за принципом максимального приваблювання голосів, а проекти податкової політики формують з розрахунком на мінімальну втрату голосів” [26, с. 144]. При цьому, вітчизняний фахівець М. Єрмошенко стверджує, що „...народні депутати знаходять можливості для підвищення запланованих показників доходів бюджету і, відповідно, видатків, обґрунтовуючи ці пропозиції помилками у прогнозних розрахунках обсягу податкових надходжень до бюджету або невключенням чи неточним визначенням обсягу неподаткових доходів...”[95, с. 63].

Неоднозначного впливу парламенту зазнавав не лише обсяг дефіциту, а й структура і величина джерел фінансування дефіциту бюджету. Так, ухвалюючи Закон України „Про Державний бюджет на 1999 рік”, парламент зменшив частку зовнішніх джерел фінансування дефіциту з 92,6% від загального обсягу фінансування до 50,8%, тоді як, приймаючи Закон України „Про Державний бюджет на 2007 рік” залишив без змін заплановані у проекті Закону показники, що стосуються структури фінансування бюджетного дефіциту. Водночас, ухвалюючи Закон України „Про Державний бюджет на 2009 рік” депутати суттєво змінили як абсолютний обсяг дефіциту бюджету, так і структуру

джерел його фінансування. Вважаємо, що така непрогнозованість у діяльності Верховної Ради не лише вносить дисонанс у бюджетний процес, але й негативно впливає на можливість управління дефіцитом бюджету.

Окрім того, в Україні не завжди спостерігається логічний зв'язок, який засвідчив би існування обґрунтованої залежності між показниками бюджету та розвитком економіки. Зокрема, протягом 1995 – 1996 рр., в умовах падіння ВВП, спостерігалось зростання бюджетних видатків, а в 1998 р., навпаки, – при незначній стабілізації рівня ВВП, доходи і видатки бюджету, у порівнянні із попереднім роком, значно зменшилися. Натомість, темпи зростання видатків державного бюджету в 2004 р. майже вдвічі перевищили аналогічний показник ВВП, а в 2008 р. в умовах зменшення темпів ВВП, кризи фінансово – банківського сектору, негативній економічній кон'юктурі – бюджетні видатки збільшилися, у порівнянні із показниками 2007 р. на 38%, що зумовило дефіцит бюджету в сумі 9,768 млрд. грн.

Аналізуючи рівень впливу політичного чинника на бюджетний дефіцит здійснено оцінку структури видатків Державного бюджету протягом 1998-2000 та 2001-2008 рр. Поділ всього періоду на дві частини зумовлений існуванням різних функціональних класифікацій.

Проведена оцінка стосується двох обраних напрямків:

Перший - співставлення тренду змін у питомій вазі бюджетних видатків в урядовому варіанті Закону про Державний бюджет та парламенському - шляхом обрахунку системи рівнянь лінійної регресії, використовуючи показники проекту та самого закону.

У даному випадку, суттєві відмінності у трендах виявлено щодо таких функціональних напрямів, як „правоохоронна діяльність”, „національна оборона”, „видатки, що не віднесені до основних груп” - для періоду з 1998 по 2000 рр.; та, окрім перелічених, - „соціальний захист та соціальне забезпечення” – для часового інтервалу з 2001 року по 2008 р.

Другий – з'ясування ступеня адекватності та послідовності уряду і Верховної Ради протягом часових інтервалів, що нами досліджувалися, у здійсненні бюджетної політики. Скориставшись розрахунком стандартного

відхилення стосовно питомої ваги кожного із усіх функціональних напрямків, було встановлено, що як уряд, так і вищий законодавчий орган, не є послідовними у бюджетній політиці, а їхні пріоритети часто змінюються, що призводить до зміни об'ємно-структурних показників бюджету. Так, для прикладу, видатки на „державне управління” у 1998 році становили 4,65 % (мінімальне значення) від усієї суми бюджетних видатків, а в 2007 р. – 12,21% (максимум), при цьому, стандартне відхилення від середнього значення (7,2%) дорівнює 34,6%. Окрім того, встановлено, що усереднене відхилення запланованих сум видатків для урядового законопроекту дорівнює 1,41 відсоткових пункти, а для затвердженого закону – 0,96.

Стосовно цього, український науковець І. Луніна зауважує: „Політичний ринок аналогічний товарному, а держава є ареною конкуренції людей за вплив на прийняття рішень... В рамках теорії суспільного вибору було доведено, що в умовах представницької демократії в процесі прийняття законодавчих та політичних рішень кожний депутат виходить із власних переваг (у кращому випадку – із переваг своїх виборців)” [96, с. 304]. Як наслідок – суспільні інтереси знаходяться на другорядних місцях. При цьому, під час голосування у Верховній Раді України активно застосовується практика обміну голосами, завдяки якій окремі групи депутатів формують ситуаційну більшість і приймають рішення про спрямування видатків на цілі, що відповідають їхнім інтересам. Обмін голосами може відбуватися у відкритій формі при голосуванні конкретних питань або у прихованій – при об'єднанні своїх програм, формуванні спільних пакетних рішень.

На обсяги бюджету також впливає механізм лобіювання, який особливо поширений у парламентах постсоціалістичних країн, включаючи Україну. З метою лобіювання певних інтересів створюються партійно-фінансові групи, які за допомогою законодавчого органу забезпечують замовлені податкові преференції, пряме і непряме бюджетне фінансування проектів та програм, що є базою для особистого збагачення. За допомогою механізму голосування у законодавчому органі такі групи приймають саме ті рішення стосовно бюджету, які їх найбільше влаштовують [38]. Саме тому більшість демократичних держав

у своїх законодавчих актах передбачили низку спеціальних юридичних норм, спрямованих на зменшення ймовірності ухвалення неефективних бюджетних рішень.

Так, зокрема, німецький науковець Ш. Бланкарт, характеризуючи бюджетний процес в Німеччині, зазначив: „Бундестаг наділений правом на скорочення обсягів асигнувань, передбачених у проекті бюджету. Підвищення видатків або зниження доходів вимагає наявності попередньої згоди на це федерального уряду ...” [69,с.455]. Вітчизняна ж економічна наука до таких норм відносить:

- пряме обмеження державних витрат;
- обмеження рівня державних доходів;
- заборону на формування позабюджетних фондів;
- процедурні обмеження щодо прийняття бюджетних рішень, наприклад, законодавча вимога приймати рішення щодо витрат кваліфікованою більшістю голосів [95; 96].

Наступний канал впливу суспільно-політичних процесів на об’ємно-структурні показники бюджету – виборчі кампанії. Так, зокрема, учасники круглого столу „Вплив політичних циклів на економічне зростання” до негативних наслідків вітчизняних політичних чинників віднесли:

- підвищення рівня тіньової економіки;
- відсутність довіри до влади;
- необґрунтоване зростання видатків перед виборами;
- збільшення державного боргу та перманентні бюджетні дефіцити;
- недостатність фахівців у сфері управління тощо [97].

Погоджуємося з думкою вітчизняного вченого В. Шевчука, який, досліджуючи сутність політичних циклів, зазначив, що „політичний цикл притаманний усім країнам, ... але свій руйнівний потенціал виявляє передусім на периферії, де бідність населення підвищує електоральну віддачу на передвиборні видатки, а можливість післявиборного обмеження сукупного попиту істотно обмежена підвищеними апетитами владної еліти – цього цілком достатньо, аби вибори завершилися прискоренням інфляції та девальвацією

грошової одиниці”. Як засвідчує вітчизняна практика, така позиція є доволі обґрунтованою.

Так, зокрема, зростання темпів інфляції в Україні спостерігалось саме після виборів, що було зумовлено, з одного боку, зростанням грошової маси, а з іншого – збільшенням соціальних видатків бюджету (див табл. 1.4).

Окрім того, дані, представлені у таблиці 1.3, та рис.1.5 засвідчують, що саме в роки проведення виборів парламент України корегував розмір дефіциту державного бюджету, у порівнянні з пропозиціями уряду, у бік збільшення, а тренд бюджетних доходів відхилявся від тренду видатків державного бюджету.

Таблиця 1.4

Виборчі кампанії та рівень інфляції*

1998 р., вибори до парламенту	1999 р., рівень інфляції – 122,7% до грудня 1998 р.
1999 р., вибори Президента	2000 р., рівень інфляції – 128,2% до грудня 1999 р.
2002 р., вибори до парламенту	2003 р., рівень інфляції – 105,2% до грудня 2002 р.
2004 р., вибори Президента	2005 р., рівень інфляції – 113,9% до грудня 2004 р.
2006 р., вибори парламенту	2007 р., рівень інфляції – 116,6% до грудня 2006 р.
2007 р., позачергові вибори до парламенту	2008 р., рівень інфляції – 122,3% до грудня 2007 р.

*Складено на основі даних Державного комітету статистики України та Центральної виборчої комісії України

Яскравим свідченням є вибори Президента України в 2004 році, коли Верховна Рада України, затвердивши Закон України „Про державний бюджет на 2004 рік”, в 7,2 рази збільшила плановий показник дефіциту державного бюджету, у порівнянні із проектом Закону, а темпи зростання видатків Державного бюджету значно перевищили аналогічний показник ВВП. Наслідком таких дій суб’єктів політичного змагання став рекордний абсолютний показник дефіциту державного бюджету, починаючи з 1992 р.(9141 млн. грн.), банківська криза, втеча капіталів за кордон та значна втрата довіри до органів влади серед населення.

Вітчизняна практика засвідчує справедливість тези економіста В. Нордхауза про те, що більшість політиків намагаються вплинути на економічну ситуацію в державі з метою одержати перемогу під час виборів [99].

Навіть більше того, українські реалії, багато в чому, підпадають під основні принципи теорії політичного ділового циклу В.Нордхауза:

- виборці не мають інформації про міжчасове бюджетне обмеження уряду;
- громадянам - виборцям бракує раціональності;
- політичні партії за своєю суттю та діяльністю – опортуністи;
- передвиборна експансійна політика спрямована на стимулювання динаміки ВВП, за рахунок зростання дефіциту бюджету та майбутнього прискорення інфляції [99].

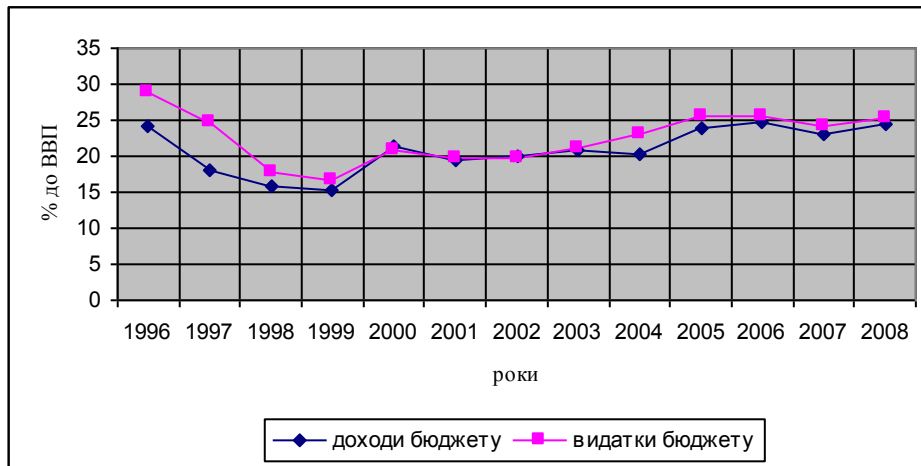

Рис. 1.5 Динаміка доходів та витратків Державного бюджету України (1996-2008 рр.)

Навіть більше того, українські реалії, багато в чому, підпадають під основні принципи теорії політичного ділового циклу В.Нордхауза:

- виборці не мають інформації про міжчасове бюджетне обмеження уряду;
- громадянам - виборцям бракує раціональності;
- політичні партії за своєю суттю та діяльністю – опортуністи;
- передвиборна експансійна політика спрямована на стимулювання динаміки ВВП, за рахунок зростання дефіциту бюджету та майбутнього прискорення інфляції [99].

Свідченням цього є аналіз програм та гасел провідних політичних партій, що визначають засади державної політики та були переможцями виборів. Здійснюючи аналіз, ми вважали, що рівень підтримки кожної ідеї, котрі запропоновані партійними програмами, відповідатиме сумі відсотків, отриманих партіями, що висунули дану ідею. При цьому, знак „+” відповідає

пропозиції, якщо політична партія приділила їй значну увагу, якщо ж ідея не достатньо відображена у програмних засадах, вона дорівнюватиме нулю („0”) (див. додатки Б і В). Як бачимо, серед тем, що найчастіше висвітлювалися в агітаційних матеріалах, були питання видатків бюджету на розвиток різних галузей народного господарства, забезпечення бюджетної сфери, ставлення до приватизації, цінової політики тощо. Щодо підтримки окремих галузей економіки, то дане питання було присутнє у програмах майже усіх партій та блоків партій, які гарантували, у разі своєї перемоги, значне збільшення фінансової підтримки цього напрямку. Показник підтримки виборцями таких починань на виборах 2002 р. становив 57,66%, у 2006 р. – 63,78% (для партій - переможців). Тобто, можна констатувати позитивне ставлення суспільства до запропонованої підтримки галузей економіки. Однак, політичними партіями не було запропоновано реальних інструментів стимулювання економічного розвитку та джерел фінансування пріоритетних програм. Навіть більше того, провідні учасники парламентських виборів, пропагуючи зростання видатків державного бюджету на соціальну сферу, охорону здоров'я, освіту тощо одночасно обіцяли, у разі своєї перемоги, значно зменшити податкове навантаження. Як бачимо, суттєві протиріччя у потенційній економічній політиці держави вже були закладені в основі партійних програм на етапі політичної конкуренції.

Третій напрямок впливу суспільно-політичних факторів на державний бюджет – нормативно-правове забезпечення функціонування бюджетної системи України.

Зауважимо, що на недосконалість сучасного законодавчого та нормативного забезпечення бюджетної політики України наголошують провідні вітчизняні науковці – Л. Бабич, О. Барановський, В. Дем'янишин, М. Єрмошенко, С. Єрохіна, І. Луніна, С. Юрій, В. Федосов. При цьому, як зазначає В. Дем'янишин, „значна кількість правових актів України прийнята без урахування об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства, теоретичного обґрунтування, а в деяких випадках - як протилежність теоретичним висновкам або здоровому глузду. З наукової точки

зору такий стан справ пояснити неможливо. Швидше за все, це є наслідком суб'єктивного, некваліфікованого підходу авторів законопроектів або свідомого прийняття деструктивних законів для погіршення фінансового стану держави та особистого збагачення” [38, с. 190]. Особливу увагу при цьому, доречно звернути на проблемні аспекти Бюджетного кодексу України.

Так, зокрема, підтримуємо думку В. Дем'янишина [38] про те, що основними його недоліками є відсутність: чіткого переліку складу доходів Державного бюджету, підходів до поділу доходів бюджету на власні, закріплені та регулюючі; принципів розподілу доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи, а також заплутана термінологія. У зв'язку із цим, вважаємо некоректним визначення принципу збалансованості Державного бюджету, адже розмежування понять „доходи” і „надходження”, „витрати” і „видатки” не лише не сприяє покращенню формування бюджету, але й – ускладнює цей процес. Натомість, вважаємо актуальною пропозицію М. Єрмошенка стосовно того, аби вилучити зі ст.2 Бюджетного кодексу визначення витрат та надходжень бюджету, а принцип збалансованості визначити у наступній редакції: „принцип збалансованості передбачає, що обсяг видатків бюджету повинен відповідати обсягові його доходів та надходжень, призначених для фінансування дефіциту бюджету. Органи державної влади мають виходити з необхідності мінімізації бюджетного дефіциту” [95, с. 47].

Окрім того, вимагає доопрацювання ст. 15 „Джерела фінансування дефіциту бюджету” стосовно структури запозичень та напрямів їх використання. Наголосимо також, що серед джерел фінансування дефіциту бюджету Бюджетним кодексом не передбачено коштів, одержаних від приватизації державного майна, натомість, вітчизняна практика засвідчує активне використання таких фінансових ресурсів для фінансування дефіциту державного бюджету. Водночас, Бюджетний кодекс та закони Про Державний бюджет на відповідні роки не встановлюють реальної відповідальності суб'єктів економічних відносин щодо неповернення гарантованих державою кредитів, прострочення зобов'язань перед бюджетом та дієвого механізму

повернення таких коштів. Зрозуміло, що це чинники потенційного зростання державного боргу та бюджетного дефіциту.

Також, бюджетне законодавство лише частково обмежує можливості законодавчої влади щодо перегляду доходів і видатків державного бюджету у бік їхнього збільшення [95]. Такі обмеження передбачені ст. 40, згідно з якою пропозиції народних депутатів до проекту закону Про Державний бюджет України щодо збільшення видатків бюджету мають визначати джерела покриття таких видатків, а пропозиції стосовно зменшення доходів - визначати джерела компенсації втрат доходів державного бюджету або види та обсяги видатків, які підлягають відповідному скороченню. При цьому, жодна з таких пропозицій не повинна спричиняти збільшення державного боргу і гарантій порівняно з їхнім обсягом, передбаченим у проекті закону про Державний бюджет України. Однак, згадана норма не створює достатніх правових обмежень для дискреційної фіскальної політики.

Як показує практика, народні депутати знаходять можливості для підвищення запланованих показників доходів бюджету і, відповідно, видатків, обґрунтовуючи ці пропозиції помилками у прогнозних розрахунках обсягу податкових надходжень до бюджету або невключенням, чи неточним визначенням, обсягу неподаткових доходів. Зокрема, згідно зі ст. 40 не допускається внесення пропозицій відносно змін у прогнозуванні податкових надходжень, за винятком випадків, коли за висновками Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Міністерства фінансів України та Рахункової палати України виявлені неточності у їхньому розрахунку. В результаті, народні депутати мають можливість звинувачувати Міністерство фінансів України у свідомому заниженні планових показників з метою полегшення виконання бюджету. Підтвердженням цього є ухвалення нереалістичних бюджетів і в кінцевому підсумку – їхнє невиконання як за доходами, так і за видатками.

Наступним недоліком нормативно – правового забезпечення бюджетного процесу, що стосується об'ємних параметрів бюджету, дефіциту та державного боргу є перманентна невідповідність закону про Державний бюджет України та

пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період (бюджетної резолюції). Така невідповідність, на наш погляд, часто виникає через бажання народних депутатів задовольнити власні інтереси у видатковій частині бюджету. Практика національного бюджетного процесу засвідчує, що у більшості випадків, існує відмінність між макроекономічними показниками, задекларованими в Основних напрямках бюджетної політики та параметрами закону Про Державний бюджет. Особливо це стосується розрахункових показників ВВП, обсягу державного боргу, рівня дефіциту Державного бюджету та структури джерел його фінансування, інфляційних очікувань тощо.

Так, для прикладу, бюджетна резолюція на 1999 р., визначала основним завданням бюджетної політики гарантувати у повному обсязі видатки на соціальні програми, сформовані на основі чинного законодавства, в тому числі за рахунок відповідного збільшення бюджетного дефіциту. Між тим, розрахунки показали, що кошти, необхідні для фінансування зазначених видатків, не відповідають можливостям не лише бюджету, а й національної економіки, перевищуючи на 45% прогнозний обсяг ВВП. Не повною мірою відповідав вимогам Основних напрямків бюджетної політики і Закон України „Про Державний бюджет на 2002 рік”. Зокрема, його затверджено з дефіцитом, що перевищує 4 млрд. грн., тоді як Основними напрямками бюджетної політики передбачалося забезпечення збалансованості (бездефіцитності) бюджету.

Аналогічна ситуація склалася в 2003 р.: відповідно до Основних напрямків бюджетної політики передбачалося сформувати бездефіцитний Державний бюджет, а також не допустити зростання обсягу державного боргу в абсолютній величині. Натомість, показник дефіциту бюджету, затверджений Законом України „Про Державний бюджет на 2003 рік” становив 2634,9 млн. грн., а державний борг, за підсумками року, збільшився на 1664,5 млн. грн. У свою чергу, Основні напрямки бюджетної політики на 2007 р., наприклад, взагалі не встановлювали жодних обмежень щодо обсягу дефіциту бюджету чи державного боргу, і як наслідок – обсяг державного боргу збільшився на 5180,5

млн. грн., а бюджетний дефіцит склав 9842,95млн.грн. Окрім того, не було повністю виконано норму щодо здійснення дієвих заходів стосовно комплексного врегулювання погашення дебіторської та кредиторської заборгованості бюджетних установ. Подібні невідповідності між Основними напрямками бюджетної політики та законами Про Державний бюджет мали місце також у 2008 та 2009 рр.

Саме тому підтримуємо позицію дослідника В.Дем'янишина [38] щодо того, що українське національне законодавство, котре стосується бюджетної політики, доцільно формувати з урахуванням таких умов:

- використання системного і комплексного підходів при формуванні всіх напрямів реалізації засад економічної політики та розробці законодавства;
- врахування особливостей сучасного стану соціально-економічного розвитку країни, умов внутрішньої та міжнародної кон'юнктури тощо;
- наукове обґрунтування, що базується на всебічному врахуванні об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства;
- врахування власних помилок і помилок інших держав при формуванні окремих напрямів економічної політики.

Як бачимо, унаслідок активного впливу суспільно - політичних процесів, діяльності органів влади та нормативного-правової бази на державні фінанси загалом, та державний бюджет – зокрема, часто ми отримуємо непрогнозовані коливання рівня бюджетного дефіциту, необґрунтоване зростання обсягу державного боргу та інфляції. На теоретико-практичному рівні пояснено роль політичних інститутів для бюджету, особливо в частині формування та фінансування дефіциту бюджету. Яскраво це відображається у нашій державі, де недоліком слабо розвинутих демократичних процедур є нездатність забезпечити функціонування ефективного механізму прийняття важливих фінансових рішень. Навіть більше того, відсутність єдності серед провідних політичних партій та перманентне протистояння між гілками влади не дозволяють сформувати якісну модель управління бюджетним дефіцитом.

Висновки до розділу 1

На основі системного підходу охарактеризовано дефіцит бюджету як економічне явище, досліджено його сутність, причини виникнення та способ взаємодії із суспільно-політичними чинниками. Науково-емпіричний та теоретико - методологічний підхід до аналізу окреслених проблем дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проаналізовані дослідження дефіциту бюджету науковців та економістів - практиків дають можливість стверджувати, що це – складне економічне явище, що має вплив на весь спектр економічних відносин в країні та, підсилене ефектами державного боргу, може розглядатися у контексті забезпечення економічної безпеки держави. При цьому встановлено, що західна фінансова наукова думка, досліджуючи питання природи дефіциту бюджету, виходить із постулату обмеженості фінансових ресурсів, натомість, науковці радянської епохи основний акцент робили на недосконалої капіталістичних засад при формуванні економічних відносин, заперечуючи можливість функціонування дефіцитних соціалістичних фінансів. Альтернативність поглядів щодо трактування сутності та економічної природи бюджетного дефіциту відображає існуючі розбіжності у концептуальних підходах державних фінансів у західній та вітчизняній фінансовій науці. Як наслідок, до сьогоденного часу в суверенній Україні не було сформовано визначальних підходів до ефективного вирішення питання дефіциту державного бюджету в умовах недостатньої кількості необхідних грошових коштів.

2. Встановлено, що дефіцит державного бюджету як економічне явище – це перевищення обсягу бюджетних видатків над надходженнями, за рахунок котрих вони здійснюються. Водночас, в основі бюджетного дефіциту лежить основна причина – намагання використати коштів значно більше, аніж є фактичних доходів.

Обґрунтовано, що чинниками існування дефіциту Державного бюджету України є:

– економічні чинники: падіння обсягів ВВП, неефективність виробництва, тіньова економіка, інфляційні процеси, недосконалі податкова, валютна та монетарна політики тощо;

– політичні чинники: необґрунтовані рішення щодо значного зростання бюджетних видатків, надання невиправданих податкових пільг чи державних субсидій тощо.

Доведено, що прийняття державного бюджету з дефіцитом доцільне тоді, коли це сприятиме економічному розвитку держави, що передбачає ефективне використання залучених для покриття дефіциту фінансових ресурсів, і лише на фінансування капітальних видатків.

3. Проведений аналіз тісної взаємодії державних фінансів та суспільно-політичних процесів дав змогу обґрунтувати тезу про те, що політичні чинники є одними із найвизначальніших для формування обсягу бюджетного дефіциту, що зумовлено недосконалістю організації системи влади, недостатнім громадським контролем за її діяльністю та необмеженим бажанням бізнесово - політичних структур сконцентрувати важелі впливу у своїх руках. Встановлено, що демократичний спосіб прийняття фінансових рішень в умовах сучасної України сприяє зростанню дефіциту бюджету, бюджетних видатків та нарощуванню державної заборгованості. Окрім того доведено, що вагомим недоліком впливу політичних інститутів на прийняття рішень у сфері загальнодержавних фінансів є відсутність спільних пріоритетів між законодавчою та виконавчою гілками влади. Негативною тенденцією при цьому залишається схильність провідних вітчизняних партій та конституційних органів влади до використання бюджету як елементу політичних домовленостей. У зв'язку із цим, запропоновано внести поправки до нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, котрі б сприяли підвищенню його ефективності.

Основні результати роботи опубліковано у наукових працях [21], [22] і [172].

Розділ 2

ПРАГМАТИЗМ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

2.1. Порівняльний аналіз методик розрахунку показників бюджетного дефіциту

У контексті проблематики дефіциту державного бюджету важливе значення має методологія розрахунку його абсолютних і відносних показників. Зауважимо, що в економічній теорії та практиці розроблено багато підходів до розрахунку абсолютних показників дефіциту державного бюджету. Кожен з них безпосередньо пов'язаний зі структурою бюджетної класифікації, методикою обліку грошових операцій уряду й організацією бюджетних доходів і видатків. При цьому через розмаїття завдань та цілей досі не сформовано єдиного підходу до визначення абсолютної величини бюджетного дефіциту. На тому, що жоден показник бюджетного дефіциту не може задовольнити всі аналітичні й політичні цілі наполягав американський економіст Б. Гербер [100, с. 513].

Найбільш відомою методикою розрахунку показників дефіциту бюджету вважають ту, яку запропонував Міжнародний валютний фонд у Положеннях про статистику державних фінансів (Положення СДФ) [101, с. 513]. За основу першого варіанта Положення СДФ (1986 р.) взято аналітичне групування бюджетних операцій за трьома категоріями: доходи і гранти, видатки (у т. ч. й трансферти) та фінансування:

1) до доходів і грантів належать:

- неподаткові доходи;
- податкові доходи (у тому числі внески на соціальне страхування);
- капітальні доходи (з урахуванням надходжень від приватизації державного майна);

– гранти;

2) до видатків бюджету належать:

- поточні видатки, у тому числі субсидії й трансферти;
- капітальні видатки і трансферти;

– кредитування мінус погашення;

3) фінансування включає:

– зовнішнє фінансування;

– внутрішнє фінансування (банківське, небанківське, фінансування центрального банку);

– зміни у валютних резервах і депозитах центрального уряду [102].

За таких обставин, як зазначають українські науковці В. Федосов та Л. Гладченко, запропоноване аналітичне групування не завжди може збігатися з організацією бюджетної класифікації тієї чи іншої держави, а головне завдання бюджетної класифікації полягає у тому, щоб дати змогу здійснювати перегрупування бюджетних операцій у такий спосіб, при застосуванні якого розрахунок показника дефіциту відповідатиме конкретним завданням бюджетного менеджменту [103, с. 746]. Показник абсолютного рівня дефіциту бюджету при цьому визначатиметься як перевищення суми бюджетних видатків та чистого кредитування над доходами бюджету:

$$\text{бюджетний дефіцит (профіцит)} = \text{капітальні й поточні видатки} + \text{кредитування бюджету (за вирахуванням погашень)} - \text{доходи бюджету} - \text{гранти.}$$

Зауважимо, що такий механізм відображає так званий „традиційний” підхід до розрахунку дефіциту державного бюджету, який здебільшого використовують для дослідження загального впливу бюджету на основні економічні параметри: інфляцію, валовий внутрішній продукт, сукупний попит, платіжний баланс та ін.

Як стверджують автори підручника „Бюджетний менеджмент”, ідентифікація чистого кредитування пов’язана з необхідністю створити підстави для порівнювання даних різних статистичних систем, а також забезпечити зрозумілість розрахунку дефіциту, яка би дала змогу трансформувати запропоновану базову концепцію визначення дефіциту в іншу [103, с. 746].

Проте слід наголосити на тому, що згідно з практикою МВФ, доцільно брати до уваги два випадки. Перший випадок простежується тоді, коли кредити, видані урядом суб’єктам економічних відносин з метою забезпечення

поступального соціально-економічного розвитку, визначають розмір дефіциту бюджету (сальдо з чистого кредитування поєднується з видатками). Про другий варто вести мову тоді, коли уряд здійснює кредитування окремих суб'єктів лише з метою отримання в майбутньому запланованих доходів, а ці операції відображаються як такі, що фінансують дефіцит державного бюджету, а не встановлюють його розмір.

Крім цього, додамо, що, згідно з Положенням СДФ, сума бюджетного дефіциту визначатиме обсяг необхідних запозичень:

бюджетний дефіцит (профіцит) = державні запозичення – сума погашення державного боргу + чисте зменшення ліквідних активів.

При цьому фінансування бюджетного дефіциту, представлене так званим „чистим” фінансуванням (зовнішнє та внутрішнє фінансування), змінами у валютних резервах та депозитах центрального уряду, а також змінами у претензіях до інших суб'єктів, придбаних урядом з метою управління ліквідністю. Однак такий підхід характеризується певною особливістю. З одного боку, виникнення профіциту бюджету передбачає спрямування таких коштів на погашення основної суми державного боргу, строки сплати за яким настали. З іншого боку, „чиста” основа розрахунків не завжди свідчить про відсутність операцій щодо збільшення обсягів державного боргу чи збалансованість фінансових потоків держави. Інакше кажучи, лише перевищення (у поточному періоді) суми запозичень над сумою виплат на погашення основної суми боргу дає можливість виявити дефіцитність бюджету (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Розрахунок показника дефіциту бюджету касовим методом

Вихідні дані	Розрахунок	
Доходи бюджету:	Дефіцит бюджету за касовим методом: доходи бюджету - видатки бюджету = 1200-1200=0	
- податкові доходи		1000 гр. од.
- неподаткові доходи		200 гр. од.
Видатки бюджету:		
- на виконання державних програм і функцій		1200гр. од.
Фінансування бюджету:		
- запозичення	100 гр. од.	
- погашення	100 гр. од.	

Зазначимо, що в англomовній економічній літературі у цьому контексті використовується термін „(чисті) позикові вимоги” (net) borrowing requirements – різниця між „чистими” державними запозиченнями – як вимірник дефіциту державного бюджету), а сама концепція (public sector borrowing requirements – PSBR) широкого запроваджується у практиці багатьох країн. До того ж, традиційний підхід до розрахунку дефіциту дає змогу охарактеризувати вплив державної бюджетної й податкової політики на економічний розвиток, внутрішній попит та ін.

Власне кажучи, традиційні показники бюджетного дефіциту застосовують для аналізу фінансового стану центрального уряду, визначення економічної безпеки держави, а також для характеристики ролі і місця державного сектору в економіці тієї чи іншої країни. Так, наприклад, дефіцит бюджету як індикатор фінансової стійкості уряду та економічної безпеки держави відображає можливості владних структур щодо формування і досягнення бюджетних показників, здатність виконувати взяті на себе зобов'язання щодо обслуговування державного боргу й ін. Саме тому для різнобічного аналізу доцільно звернути увагу на скориговані показники традиційно розрахованого дефіциту бюджету. Для кращого розуміння реального фінансового стану центрального уряду дохідну частину державного бюджету варто зменшити на суму міжбюджетних трансфертів, отриманих від бюджетів нижчого рівня, а виплати з погашення державного боргу зарахувати до складу бюджетних видатків (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розрахунок традиційного та скоригованого показників дефіциту бюджету

Вихідні дані	Розрахунок
доходи бюджету: - податкові доходи 1000 гр. од. - неподаткові доходи 200 гр. од. - міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів 50 гр. од. видатки бюджету: - на виконання державних програм і функцій 1400 гр. од. фінансування бюджету: - запозичення 220 гр. од. - погашення основної суми боргу 70 гр. од.	Традиційний дефіцит бюджету, розрахований касовим методом: $\text{доходи бюджету} - \text{видатки бюджету} = 1250 - 1400 = 150$ скоригований дефіцит бюджету: $\text{доходи бюджету (за мінусом міжбюджетних трансфертів)} - \text{видатки бюджету} - \text{погашення основної суми боргу} = 1200 - 1400 - 70 = -270$ гр. од.

Здійснені розрахунки свідчать про те, що абсолютний показник дефіциту бюджету, обчислений традиційним методом, становить 150 гр. од., тоді як скоригований обсяг дефіциту державного бюджету дорівнює 270 гр. од., а необхідні грошові ресурси на покриття дефіциту уряд планує одержати у формі чистих запозичень на фінансовому ринку в сумі 150 гр. од.

Зазначимо, що охарактеризований підхід використовується у сучасній західній економічній науці при аналізі впливу податкової та бюджетної політики центрального уряду на економічні процеси. Водночас його аналітична цінність найкраще розкривається за умов розвиненого приватного сектору, який чітко відокремлений від державного, дії повноцінного ринкового механізму, а також реалізації ефективної податкової та бюджетної політики уряду. Як зауважив американський дослідник А. Премчанд, якщо пріоритетом державної політики є досягнення бюджетного балансу, а фіскальні інструменти стають „другорядним наслідком”, то показник бюджетного дефіциту буде „декоративним” [104, с. 102]. Інакше кажучи, традиційний підхід до визначення параметрів дефіциту бюджету означає, що цей показник має не лише розрахункове, а й аналітичне значення, коли бюджетна та податкова діяльність держави є активною. Таке зауваження доцільно враховувати в умовах транзитивних економік пострадянського типу.

Загалом показник бюджетного дефіциту, розрахований за методикою МВФ на основі Положення СДФ, характеризується кількома ознаками, а саме:

а) основою розрахунку є боргова концепція дефіциту або, інакше кажучи, концепція потреб у запозиченнях (PSBR – Public Sector Borrowing Requirements), а необхідні обсяги запозичень визначаються джерелами фінансування, склад яких детально встановлено;

б) розрахунок абсолютних показників дефіциту бюджету, відповідно до Положень СДФ, можна здійснювати не лише для сектору загальнодержавного управління, а й для окремих його складників;

в) за основу розрахунку дефіциту державного бюджету взято касовий метод обліку державних фінансів;

г) запропонований механізм розрахунку дефіциту бюджету створив передумови для формування міжнародних фіскальних оглядів, що базуються на національних аналітичних показниках, обрахованих на основі загальних статистичних принципів.

Однак, як констатує економіст В. Танзі, традиційний метод розрахунку показника бюджетного дефіциту має окремі недоліки. Застосовуючи такий підхід, фахівці не враховують диференційований вплив на сукупний попит фіскального навантаження, бюджетних видатків та різних джерел фінансування дефіциту бюджету. До того ж вони не беруть до уваги, при розрахунку абсолютного рівня дефіциту бюджету, доцільність здійснення відповідних поправок на інфляцію і врахування неплатежів (відстрочення платежів до бюджету) або видатків з нього [105].

В результаті цього певна аналітична недосконалість традиційного механізму розрахунку бюджетного дефіциту стала передумовою для виникнення різних підходів до його визначення. Зокрема, існування хронічних бюджетних дефіцитів та нагромадження державних боргів стимулювали розробку концепції „первинного бюджетного дефіциту”, а проблеми боргової політики й реструктуризації заборгованості призвели до виокремлення „операційного дефіциту”. При цьому теоретичне обґрунтування поточного і капітального бюджетів посприяли введенню в науковий обіг поняття „дефіцит поточного бюджету”, а необхідність врахування впливу економічних циклів на об’ємно-структурні показники бюджету зумовили формування „циклічного дефіциту”.

Беручи до уваги зауваження американських та європейських економістів, Міжнародний валютний фонд запропонував другу редакцію Положення СДФ, яка має певні особливості, порівняно з першим її варіантом (додаток Г). Як бачимо з додатка Г, основними відмінностями між двома Положеннями СДФ є:

- розширення використання основних принципів Системи національних рахунків, що відобразилось на обліку урядових операцій;

- перехід від касової бази обліку бюджетних операцій до обліку на основі методу нарахувань (див. табл. 2.3). Як доводять економісти Р. Алена та Д. Томасі, абсолютний показник дефіциту бюджету, визначений на основі

касового методу, пов'язаний, перш за все, з обсягом грошової маси і, відповідно, з цілями грошово-кредитної політики держави. При цьому новий механізм розрахунку величини бюджетного дефіциту більш адекватно відображає стан державних фінансів, оскільки він враховує також операції негрошового характеру, за рахунок яких збільшуються державні зобов'язання [106, с. 61].

Таблиця 2.3

Розрахунок абсолютного рівня дефіциту бюджету на основі обліку операцій касовим методом та методом нарахувань [106]

Облік на основі нарахувань	Касова база обліку
Доходи бюджету мінус видатки (крім процентних платежів) мінус сума процентів, нарахованих до сплати = бюджетний дефіцит (на основі нарахувань) = фінансування (внутрішні і зовнішні запозичення мінус сума нарахованих виплат з погашення боргу + зміни в неплатежах щодо погашення боргу)	Доходи бюджету мінус видатки (окрім процентних платежів) мінус фактичні процентні платежі = бюджетний дефіцит (на касовій основі) = фінансування (внутрішні і зовнішні запозичення мінус фактичні платежі з погашення боргу)

Загалом усі відмінності між обома методами американські дослідники К. Чу та Р. Хемінг згрупували таким чином [107, с.165]:

– поряд з величиною дефіциту бюджету здійснюється розрахунок кількох нових показників, які характеризують стан державних фінансів. Зокрема, запропоновано обчислювати політичний баланс, чистий операційний баланс, співвідношення чистих запозичень та чистого кредитування, а також валовий операційний баланс;

– вимірник „політичний баланс” подібний до показника дефіциту бюджету, визначеного на касовій основі (був основним у Положенні СДФ 1986 р.). Однак сальдо бюджету, визначене за політичним балансом, відрізняється тим, що розраховується на основі методу нарахувань;

– показник „чистий операційний баланс” є різницею між державними доходами, видатками й амортизацією. Він став індикатором так званої „чистої вартості уряду”, що демонструє, на думку фахівців МВФ, здатність центрального уряду забезпечити сталий економічний розвиток;

– „валовий операційний баланс” відображає дефіцит (профіцит) поточних операцій уряду. Водночас при його розрахунку зі складу бюджетних доходів і видатків вилучено операції з фінансовими активами та зобов’язаннями, а також з капітальними активами. Зазначимо, що за умов, коли уряд не стимулює внутрішній сукупний попит, виникнення дефіциту за валовим операційним балансом свідчить про економічні труднощі або неефективне управління державними фінансами;

– співвідношення чистих запозичень і чистого кредитування є відображенням потреб центрального уряду в необхідних обсягах боргових фінансових ресурсів. Цей показник кореспондує з розміром дефіциту державного бюджету, обчисленого згідно з вимогами законодавства Європейського Союзу [106, с. 60].

Ще одна методика розрахунку величини дефіциту бюджету базується на Системі національних рахунків ООН [108] та Європейській системі національних та регіональних рахунків (ЄСНР) [109]. За основу побудови цієї методики взято функціональне групування економічних суб’єктів, а не фондів, які їм належать. Дефіцит бюджету в такому разі, визначатиметься за формулою [110]: чисте кредитування (+) / чисті запозичення (–) = загальна сума ресурсів сектору державного управління – загальна сума видатків сектору державного управління (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розрахунок дефіциту бюджету за методикою Європейського Союзу

Вихідні дані		Розрахунок	
доходи бюджету:		фінансування бюджету:	
- податкові доходи	1000 гр. од.	- запозичення	400 гр. од.
- соціальні внески	200 гр. од.	- спеціальні права	
- одержані капітальні трансферти	300 гр. од.	запозичення	100 гр. од.
видатки бюджету:		Дефіцит бюджету	
- соціальні трансферти	800 гр. од.	дорівнюватиме загальній сумі чистих запозичень і становитиме 500 гр. од.	
- субсидії	700 гр. од.		
- капіталовкладення	300 гр. од.		
- інші поточні видатки	200 гр. од.		

При цьому зазначимо, що тоді загальна сума доходів включає:

1) поточні ресурси, а саме:

– податки на виробництво й імпорт;

- податки на доходи і майно;
- соціальні внески;
- інші поточні ресурси.

2) одержані капітальні трансферти.

До видатків належатимуть:

1) поточні видатки:

- видатки на колективне споживання;
- видатки на соціальну допомогу в натуральній формі;
- соціальні трансферти в грошовій формі;
- процентні платежі;
- субсидії;
- інші поточні видатки.

2) валові капіталовкладення.

3) інші капітальні видатки.

До джерел фінансування належать операції з наступними активами:

- монетарне золото і спеціальні права запозичення;
- депозити і готівка;
- цінні папери (крім акцій);
- акції та інші форми акціонерного капіталу;
- позики та кредити;
- технічні резерви страхових компаній;
- інша кредиторська та дебіторська заборгованість.

Так, дослідник Е. Хайман стверджує, що основними особливостями розрахунку дефіциту бюджету на основі Європейської системи національних та регіональних рахунків є такі:

– облік урядових операцій здійснюється на основі методу нарахувань, тому він враховує несвоєчасне виконання або відстрочення виконання зобов'язань уряду. До того ж, облік капіталовкладень проводиться, на відміну від касового методу, з урахуванням їхньої амортизації;

– розрахунок охоплює операції сектору державного управління, що здійснюються через бюджет і позабюджетні фонди, які формують суб'єкти цього

сектору. Водночас, під урядом розуміють центральний уряд, регіональні або місцеві органи влади та фонди соціального страхування, за винятком їхніх комерційних операцій;

– фінансові операції записуються, на відміну від бюджетного обліку, „нижче лінії” (наприклад, надання урядом кредитів або ж їхнє погашення у бюджетному обліку обліковується як видатки і доходи), що відповідає концепції „чистої вартості уряду”. При цьому до доходів бюджету не зараховуються запозичення та повернення наданих урядом кредитів іншим суб’єктам;

– до доходів не належать заощадження. З огляду на це надходження від реалізації капітальних активів, будучи „використанням заощаджень”, не входять до складу наявних ресурсів;

– чисті запозичення (дефіцит) відображаються зі знаком „-”, а надлишок (профіцит) зі знаком „+” [110].

Вітчизняна практика бюджетного обліку тривалий період базувалася на бюджетній класифікації, за основу якої були взяті радянські принципи формування бюджетної політики. Зокрема, згідно наказу Міністерства фінансів України „Про класифікацію доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України” від 16.07.1992 р. [111] до доходів Державного бюджету України належали:

– надходження за кредитами, одержаними від урядів іноземних держав (розділ 8, параграф 4);

– надходження за навчання іноземних громадян у навчальних закладах (розділ 8, параграф 9);

– надходження від переоцінки залишків коштів на валютних рахунках (розділ 8, параграф 11);

– різниця в цінах на продовольчі товари, одержані як гуманітарна допомога (розділ 11, параграф 3);

– монетний дохід (розділ 12, параграф 1);

– надходження плати від осіб, поміщених у медичні витверезники (розділ 12, параграф 15);

- надходження від дооцінки залишків дорогоцінних металів (розділ 19);
 - надходження сум перевищення розрахункового фонду споживання (розділ 20);
 - надходження коштів від приватизації державного майна (розділ 23);
 - державні цільові безвідсоткові позики, розміщені серед населення (розділ 33, параграф 2);
 - державні казначейські зобов'язання, розміщені серед населення (розділ 33, параграф 3);
 - надходження від реалізації республіканської внутрішньої позики 1990 р. (розділ 33, параграф 5);
 - надходження коштів від ліквідації колективного підприємства (розділ 36);
 - залучені кредити банків (розділ 40);
 - надходження цільових коштів (розділ 60);
- у складі видатків:
- видатки, пов'язані з обслуговуванням державного зовнішнього боргу (розділ 150, параграф 5);
 - кредити, надані підприємствам, об'єднанням, організаціям, установам, що тимчасово зазнали фінансових труднощів (розділ 160, параграф 2);
 - обслуговування державного внутрішнього боргу (розділ 239), у т. ч.:
 - погашення позички та сплата відсотків банкам по залучених кредитних ресурсах (параграф 1);
 - погашення іншої заборгованості перед банками (параграф 2);
 - погашення заборгованості перед юридичними особами (параграф 3);
 - погашення заборгованості перед фізичними особами (параграф 4);
 - виплати за внутрішньою виграшною позикою 1990 р. (параграф 9).

Наведена схема організації бюджетної класифікації свідчить про те, що на той час існувало розуміння бюджету як плану касових потоків, де всі грошові надходження формують доходи бюджету, призначені для покриття загальної суми видатків. За таких умов дефіцит державного бюджету характеризує недостатність грошових коштів у ньому для здійснення бюджетних видатків, а

для його ліквідації (як дефіциту за касовими потоками) можна застосувати лише два інструменти – скорочення видатків або їхнє невчасне фінансування (це вже спостерігалось в українській бюджетній практиці). При цьому зазначимо, що у даному разі не використовуються поняття „фінансування дефіциту” та „джерела фінансування дефіциту”. Так, наприклад, ухвалений на цій основі Державний бюджет України на 1993 р. серед дохідних статей містив [112-113]:

- 50% надходжень коштів від приватизації майна державних підприємств;
 - надходження за кредитом, одержаним від Національного банку України;
 - надходження коштів для фінансування структурної перебудови економіки (25% амортизаційних відрахувань);
 - надходження від зовнішньоекономічної діяльності;
- до видатків бюджету належали:
- державні капітальні вкладення у розвиток галузей і структурну перебудову економіки (в т.ч. бюджетні позички);
 - платежі по кредитних угодах під гарантії уряду;
 - сплата відсотків Національному банку України за надані кредити.

Бюджетний облік, що базувався на такій бюджетній класифікації, не сприяв розрахунку показника дефіциту бюджету за стандартами МВФ чи за схемою ЄС. До того ж він не міг бути відповідною інформаційною базою для одержання об’єктивних відомостей про утримувачів державних цінних паперів, структури державного боргу в розрізі кредиторів, не відокремлював операцій з виплати відсотків за запозиченнями від погашення основної суми тощо. Водночас відсутність в Україні на той час реальної приватної власності та недержавного сектору економіки, невизначеність функцій і сфер відповідальності центрального уряду, а також несформованість чіткого складу доходів держави перешкождали формуванню вітчизняної ефективної податкової й бюджетної політики. З огляду на це, намагаючись вдосконалити облік бюджетних операцій і враховуючи рекомендації МВФ, Міністерство

фінансів України видало наказ № 265 від 03.12.97 р., яким було введено новий варіант бюджетної класифікації [114]. Відповідно, доходи державного бюджету почали класифікувати за такими розділами:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження, у тому числі:
 - надходження коштів від приватизації майна;
 - власні надходження бюджетних установ і організацій;
 - додаткові збори на виплату пенсій;
- доходи від операцій з капіталом;
- офіційні трансферти;
- цільові фонди.

Водночас було введено новий розділ бюджетної класифікації – „класифікація фінансування бюджету”, який охопив:

- внутрішнє фінансування, у тому числі фінансування за рахунок позик Національного банку України;
- зовнішнє фінансування.

Аналіз поданої класифікації дає підстави стверджувати, що відбулося до певної міри наближення до основних принципів Статистики державних фінансів МВФ. Однак удосконалена українська бюджетна класифікація все ж таки не повністю відображала реальний стан державних фінансів та не задовольняла аналітичні потреби (див. табл. 2.5).

З огляду на зазначене вище, намагаючись реформувати бюджетну систему держави відповідно до норм і стандартів європейського законодавства, в нашій державі ухвалили Бюджетний кодекс [115] та запровадили нову бюджетну класифікацію [116]. Таким чином, було закріплено поділ бюджетних операцій на доходи і надходження, видатки й витрати, а також визначено перелік операцій щодо фінансування дефіциту бюджету та здійснення запозичень.

Таблиця 2.5.

Розрахунок дефіциту державного бюджету України

Загалом, зафіксований Бюджетним кодексом механізм розрахунку

Розрахунок на основі вітчизняної бюджетної класифікації, затвердженої наказом Міністерства фінансів України № 265 від 03.12.1997 р. на прикладі Державного бюджету на 1999 р. (у фактичних цінах) .	Розрахунок на основі Положення СДФ(2001 р.) (у фактичних цінах)
доходи Державного бюджету України – 19 724 млн. грн в т.ч: - державні цільові фонди – 2 276 млн. грн - надходження від приватизації державного майна - 694 млн. грн видатки Державного бюджету України – 21 947,5 млн. грн в т.ч: видатки на обслуговування державного боргу – 3094,6 млн. грн фінансування дефіциту бюджету – 1965,2 млн. грн в т.ч: - внутрішнє фінансування – (+)2 046,9 млн. грн - зовнішнє фінансування – (-) 81,7 млн. грн	доходи Державного бюджету України = 19 724 млн. грн - 694 млн. грн (надходження від приватизації державного майна) = 19030млн.грн видатки Державного бюджету України – 21 947,5 млн. грн фінансування дефіциту бюджету – 1965,2 млн. грн в т.ч: - внутрішнє фінансування – (+)2 046,9 млн. грн - зовнішнє фінансування – (-) 81,7 млн. грн - 694 млн. грн
дефіцит бюджету = 21 947,5млн. грн - 19 724млн. грн = 2223,5млн .грн, з них – профінансовані лише 1965,2 млн. грн (88,3%)	валовий операційний баланс = 19 030млн.грн - 21 947,5млн.грн - = -2917,5млн. грн чисті запозичення = 19 724млн. грн - 21 947,5млн. грн - = -2223,5млн. грн (за умови неврахування операцій з капітальними активами) політичний баланс = 2223,5млн. грн – 1965,2 - 694млн. грн = -436,2млн.грн (за умови неврахування операцій з капітальними активами)

дефіциту державного бюджету, що визначається як перевищення видатків бюджету над його доходами, можна показати таким чином:

$$B_{def} = D - V,$$

де D – доходи – усі податкові, неподаткові й інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (враховуючи трансферти, дарунки, гранти); V – видатки – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу і повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Зауважимо, що за таких обставин, бюджетний дефіцит визначатиме обсяг потреб у фінансуванні різниці між доходами і видатками бюджету, тобто він дорівнюватиме обсягу фінансування бюджету:

$$\begin{aligned}
 \text{Фінансування дефіциту} &= (\text{надходження коштів, які зумовлюють збільшення державного боргу} + \text{зменшення залишку готівкових коштів у бюджеті}) - \\
 &- (\text{витрати на погашення основної суми державного} + \text{збільшення залишку готівкових коштів у})
 \end{aligned}$$

Однак така схема розрахунку дефіциту державного бюджету більше відповідає традиційному підходу до його обчислення, запропонованому МВФ у Положенні СДФ 1986 р. (за винятком приватизаційних надходжень). Саме тому вважаємо за доцільне охарактеризувати коригуючі показники бюджетної незбалансованості, оскільки вони дають змогу більш адекватно проаналізувати реальний стан державних фінансів. Крім цього, вплив окремих економічних індикаторів на об'ємно-структурні величини державного бюджету неоднозначний, тому він потребує аналітичного відображення.

Стихійний розвиток ринку державних цінних паперів та використання залучених коштів для задоволення поточних потреб бюджету поступово призвели до перевищення обсягів заборгованості над поточними можливостями погашення зобов'язань. Таким чином, виникла необхідність більш ґрунтовного дослідження взаємодії бюджетно-податкових важелів і державного боргу. В результаті було сформовано концепцію первинного бюджетного балансу, який розраховувався як різниця між традиційним показником дефіциту та сумою відсотків по державному боргу:

$$B_p = B_{def} - R$$

де B_p – первинний баланс; R – відсоткові платежі з обслуговування державного боргу.

Зазначимо, що визначення первинного балансу має специфічне значення, оскільки воно дає змогу оцінити бюджетну розбалансованість крізь призму державних запозичень, тобто встановити величину впливу боргових операцій уряду на стан бюджету. При цьому певним різновидом концепції первинного дефіциту є концепція операційного дефіциту, що виникла внаслідок зростання інфляційних процесів поряд зі збільшенням обсягу державної заборгованості. У такому разі, як правило, знецінення боргового зобов'язання компенсується кредиторам підвищенням номінальної відсоткової ставки і називається „грошовим коригуванням” (money correction). Проте збільшені відповідним чином платежі розглядають не як зростання відсоткових платежів за державним боргом, а як повернення основної суми заборгованості. З огляду на це для встановлення взаємозв'язку

інструментів податкової, бюджетної та боргової політики з параметрами державного бюджету використовують показник операційного дефіциту:

$$B_0 = B_{\text{def}} - R_{\text{inf}}$$

або

$$B_0 = B_p - R_{\text{real}},$$

де B_0 – операційний баланс; R_{inf} – інфляційна частина відсоткових платежів за державним боргом; R_{real} – реальна частина відсоткових платежів за державним боргом.

До того ж директор Інституту міжнародних фінансів А. Оуенс вказує, що для країн, в яких зростання обсягів державного боргу супроводжується галопуючою інфляцією (гіперінфляцією) й уряди яких здійснюють компенсацію втрат кредиторів шляхом збільшення номінальних ставок відсотка, необхідно відстежувати динаміку операційного дефіциту порівняно з первинним і традиційним показниками дефіциту [117].

Водночас зазначимо, що важливе значення для розуміння операційного дефіциту мають принципи раціональної поведінки споживачів. Адже за умов швидкого зростання темпів інфляції раціональні кредитори – споживачі розглядатимуть отримані від уряду збільшені відсотки як компенсацію за часткове знецінення власного капіталу, тому вони не використають на споживання цю частину коштів, яка відповідно, не матиме впливу на розширення сукупного попиту. Саме тому застосування цього показника поряд з іншими індикаторами дефіциту дає додаткову можливість виявити вплив інфляційних процесів на бюджет та загальне споживання.

Загалом у вітчизняній практиці доцільно було би використовувати кілька показників дефіциту державного бюджету, а саме:

- показники дефіциту бюджету, зафіксовані у Положеннях СДФ 2001 р., зокрема:
 - валовий операційний баланс;

- чисті запозичення (чисте кредитування) – розрахунок показників дефіциту бюджету на основі методу, визначеного Міжнародним валютним фондом. Він характеризується аналітичною цінністю і дає змогу більш об'єктивно охарактеризувати стан державного бюджету. Крім цього, можна буде порівнювати вітчизняні розрахункові дані щодо рівня бюджетного дефіциту з показниками інших країн;

- показник дефіциту, що ґрунтується на підході, визначеному Бюджетним кодексом України;

- скориговані показники бюджетного дефіциту:

- первинний баланс (бюджетний дефіцит);
- дефіцит бюджету, розрахований за традиційним методом і скоригований на загальну суму заборгованості центрального уряду за бюджетними призначеннями, та заборгованість, яка виникла за платежами перед бюджетом;
- показник бюджетного дефіциту, визначений за базовим методом, але зі зменшенням доходів державного бюджету на суму власних доходів бюджетних установ;
- дефіцит державного бюджету, скоригований на суму трансфертів, отриманих від бюджетів нижчого рівня, фінансових ресурсів, одержаних від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, й коштів цільових фондів.

Визначення скоригованих показників дефіциту державного бюджету необхідно здійснювати з позицій повноцінного аналізу бюджетної політики держави та проведення всебічної характеристики фінансової спроможності центрального уряду, оскільки вони дають змогу „очистити” бюджетні доходи від надходжень, які не відображають бюджетну діяльність уряду (наприклад, власні надходження бюджетних установ), чи нестабільних надходжень разового характеру (наприклад, кошти, одержані від приватизації об'єктів державної власності; від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій) та ін.

Проаналізуємо рівень дефіциту Державного бюджету України (на прикладі 2008 р.) з урахуванням запропонованих вище показників:

– дефіцит державного бюджету, розрахований на основі Бюджетного кодексу становить: 231 686,3 млн. грн. (доходи бюджету) – 241 454,5 млн. грн. (видатки бюджету) – 2732,5 (кредитування) = 12500,7 млн. грн;

– дефіцит державного бюджету, скоригований на суму трансфертів, отриманих від бюджетів нижчого рівня, фінансових ресурсів, одержаних від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій, та коштів цільових фондів, становить: 231 686,3 млн. грн. – 7 837 млн. грн. (офіційні трансферти) – 135,2 млн. грн. (надходження від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій) – 1022,7 млн. грн. (ресурси цільових фондів) – 241 454,5 млн. грн. = 18763,1 млн. грн.

– показник бюджетного дефіциту, визначений за базовим методом, але зі зменшенням доходів державного бюджету на суму власних доходів бюджетних установ дорівнюватиме: 231 686,3 млн. грн. (доходи бюджету) – 15 201 млн. грн. (власні надходження бюджетних установ) - 241 454,5 млн. грн. (видатки бюджету) = 24 969,2 млн. грн.

– первинний баланс становить: 12 500,7 млн. грн (дефіцит державного бюджету, розрахований на основі Бюджетного кодексу) – 3 774, 7 (платежі з обслуговування державного боргу) = 8 726 млн. грн.

– дефіцит бюджету, розрахований за традиційним методом і скоригований на загальну суму заборгованості центрального уряду за бюджетними призначеннями і заборгованість, яка виникла за платежами перед бюджетом, становить: 12 500,7 млн. грн (дефіцит державного бюджету, розрахований на основі Бюджетного кодексу) – 6 386,2 млн. грн. (дебіторська заборгованість перед державним бюджетом) + 3 779,3 (кредиторська заборгованість перед бюджетом) = 9 893,8 млн. грн.

– валовий операційний баланс дорівнюватиме дефіциту державного бюджету, розрахованого на основі Бюджетного кодексу, і становитиме 12 500,7 млн. грн;

– чисті запозичення становлять: 231 686,3 млн. грн. (доходи бюджету) – 241 454,5 млн. грн. (видатки бюджету) – 2 125,3 млн. грн. (доходи від операцій з капіталом) = 11 893,5 млн. грн.;

Зауважимо, що абсолютні показники бюджетного дефіциту не завжди дають змогу адекватно оцінити стан державного бюджету, тому доцільно використовувати й відносні показники [118]. Бюджетний дефіцит можна характеризувати за допомогою таких показників:

- бюджетний дефіцит по відношенню до ВВП;
- бюджетний дефіцит по відношенню до дохідної частини державного бюджету;
- бюджетний дефіцит по відношенню до видаткової частини державного бюджету (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Відносні показники дефіциту державного бюджету України, 1992-2008 рр. % *

Роки	Показники		
	дефіцит бюджету / ВВП	дефіцит бюджету / доходи бюджету	дефіцит бюджету / видатки бюджету
1992	17,3	150	60
1993	6,9	37,6	27,3
1994	9,3	31,6	23,9
1995	6,8	30,3	23,2
1996	4,9	20,3	16,9
1997	6,7	37,5	27,3
1998	2,1	12,9	11,5
1999	1,5	9,8	8,9
2000	-0,4	-1,9	-1,9
2001	0,3	1,7	1,69
2002	-0,5	-2,4	-2,5
2003	0,4	1,9	1,87
2004	3,0	14,5	12,9
2005	1,8	7,5	7,1
2006	0,69	2,75	2,75
2007	1,38	5,9	5,6
2008	1,03	5,4	5,2

* Розраховано автором на основі статистичних даних Міністерства фінансів України і Державного комітету статистики України

Однак реальний стан бюджету та його потенційні загрози найкраще можна дослідити лише за умов використання як абсолютних, так і відносних показників дефіциту бюджету.

Особливо виразно це підтверджують аналітичні дані 1990-х рр., коли співвідношення обсягу дефіциту державного бюджету до його дохідної та видаткової частин набувало загрозливих масштабів і містило небезпеку для всієї системи державних фінансів. При цьому офіційні статистичні показники бюджетної незбалансованості видавалися доволі прийнятними. Так згідно з даними Міністерства фінансів та Державного комітету статистики України в 1992 р., наприклад, абсолютний розмір дефіциту державного бюджету дорівнював 9 млн. грн (за методологією відповідного року), тоді як його співвідношення до дохідної й видаткової частин бюджету становило відповідно 150% і 60%. Інакше кажучи, видатки бюджету в 1,5 разу перевищили його доходи, а джерелом фінансування стали кредити національного та комерційних банків.

Така ситуація, характерна для вітчизняної бюджетної практики, свідчить про те, що виникла потреба у скрупульозному підході до аналізу параметрів бюджетної незбалансованості й засвідчує необхідність розрахунку і порівняння між собою запропонованих абсолютних та відносних показників дефіциту державного бюджету. Загалом в економічній теорії й сучасній практиці застосовують багато підходів до визначення рівня бюджетного дефіциту, кожен з них має власну аналітичну цінність, мету, переваги і недоліки. Найбільш поширеним серед них є традиційний підхід до розрахунку абсолютних показників бюджетного дефіциту. Зазначимо, що для нього характерний касовий підхід до обліку бюджетних операцій та врахування всіх бюджетних доходів і видатків, а не окремих їхніх груп, що не завжди аналітично виправдано. З огляду на сказане вище найбільш перспективним є використання національних і міжнародних принципів до розрахунку дефіциту, що сприятиме реалістичній характеристиці стану державного бюджету.

2.2. Аналіз практики фінансування дефіциту Державного бюджету України

Проблема фінансування дефіциту бюджету тісно пов'язана з економічною сутністю самого дефіциту, адже незбалансованість бюджету передбачає пошук необхідних грошових ресурсів, оптимізацію рівня бюджетного дефіциту та прийняття відповідних рішень у разі утворення профіциту бюджету. Констатуємо, що поняття „джерело фінансування дефіциту” є абсолютно симетричним до дефіциту бюджету як економічного явища, причому розмір дефіциту бюджету дорівнюватиме величині фінансових ресурсів, необхідних для його збалансування.

У колишньому СРСР, зокрема й Україні, бюджетний дефіцит офіційно не визнавали, тому й не встановлювали джерела його фінансування [22, с. 82]. Проблему розбалансованості бюджету намагалися вирішити шляхом перерозподілу фінансових ресурсів з різних ланок фінансової системи до бюджету, а одержані таким чином додаткові кошти не вважали джерелами покриття дефіциту бюджету. Через це в економічній літературі не завжди чітко розмежовуються доходи бюджету і джерела фінансування дефіциту бюджету, що спричинило не зовсім правильне розуміння понять „фінансування дефіциту бюджету”, „дефіцитне фінансування” та „шляхи скорочення бюджетного дефіциту”. Так, вітчизняні науковці М. Савлук і А. Мороз розглядають три основні методи фінансування дефіциту бюджету: податкове фінансування, емісія грошей та боргове фінансування [119, с. 502]. Однак, на нашу думку, податкові надходження не можуть вважатися джерелом фінансування дефіциту, оскільки вони, відповідно зі статтею 9 Бюджетного кодексу, належать до доходів бюджету, тому, коли є можливість збільшити обсяг податкових надходжень, не варто вести мову про дефіцит бюджету.

Загалом зазначимо, що у теорії та практиці на сучасному етапі використовують кілька понять, що стосуються дефіциту бюджету, а саме: „джерела фінансування дефіциту бюджету”, „шляхи скорочення бюджетного дефіциту”, „фінансування бюджету” і „дефіцитне фінансування”. Сформулюємо кожне із них.

Згідно зі статтею 2 Бюджетного кодексу, фінансування бюджету – „надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною

залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету”. Проте, відповідно до статті 15, вже до джерел фінансування дефіциту бюджету (а не бюджету – Прим. авт) належать державні внутрішні та зовнішні запозичення [115]. Схожої думки дотримується також український вчений В. Федосов, який прирівнює поняття „фінансування бюджету” й „джерела покриття бюджетного дефіциту” [20, с. 327]. Однак це не зовсім ідентичні поняття. Вважаємо, що джерела фінансування дефіциту слід розуміти як сукупність фінансових ресурсів, необхідних для покриття такого обсягу видатків бюджету, які не забезпечені доходами бюджету. При цьому зауважимо, що велике значення має усвідомлення відмінності між доходами бюджету і джерелами фінансування дефіциту.

Водночас варто вказати, що у практичній діяльності фахівці МВФ використовують термін „фінансування”, який вони розуміють як заходи, за допомогою яких уряд отримує фінансові ресурси для покриття бюджетного дефіциту, або розміщує фінансові ресурси, які з’являються через бюджетний надлишок [120]. Констатуємо, що таке визначення є більш коректним, ніж подане у Бюджетному кодексі трактування поняття „фінансування бюджету”, оскільки воно має логічну й більш чітку побудову та містить весь можливий спектр фінансових ресурсів, які можуть бути задіяні для фінансування дефіциту, а не лише позичкові кошти. Наведені приклади дають нам підстави сформулювати власне визначення терміну: фінансування бюджету – це сукупність фінансових операцій уряду, які мають на меті залучити додаткові грошові ресурси на платній і поворотній основі понад обсяг доходів бюджету або через необхідність використання урядом грошових ресурсів для зменшення обсягу державного боргу, а також у результаті зміни залишку готівкових коштів, що можуть застосовуватися для управління ліквідністю бюджету. До того ж зазначимо, що вітчизняна економічна теорія не завжди розрізняє відмінності між шляхами скорочення дефіциту бюджету та джерелами його фінансування. Варто наголосити, що рішення, які стосуються зміни обсягу бюджетних доходів та видатків мають своїм наслідком лише зміну параметру

дефіциту бюджету, але у жодному разі його не фінансують. З огляду на це, поділимо всі бюджетні операції на такі групи:

а) операції, що впливають на величину дефіциту бюджету. До них належать операції стосовно формування дохідної частини бюджету та виконання видаткової частини;

б) операції, за допомогою яких фінансується бюджетний дефіцит.

Щодо джерел фінансування дефіциту бюджету, то їх розрізняють за типами кредитора й боргового зобов'язання, за економічним впливом (інфляційні та неінфляційні джерела) й ін. Так, економіст Дж. Оуенс виділяє п'ять основних методів фінансування бюджетного дефіциту:

- позики банківської системи;
- запозичення за кордоном;
- запозичення у центрального банку чи монетизація дефіциту бюджету;
- залучення валютних резервів;
- запозичення у національного небанківського сектору [121, с. 63].

Зауважимо, що така класифікація фокусує увагу насамперед на кредиторах держави. Зокрема, американський дослідник Б. Гербер, аналізуючи джерела фінансування дефіциту, враховує передусім той вплив, який вони здійснюють на ліквідність бюджету. Цей науковець обґрунтовує, що такими джерелами є:

- емісія грошей;
- продаж центральному банку цінних державних паперів;
- продаж державних цінних паперів комерційним банкам, за умови, що у них наявні вільні кошти;
- розміщення державних цінних паперів серед приватного сектору (за винятком центрального та комерційних банків). До того ж Б. Гербер зауважує, що це рестрикційний захід, оскільки він призводить до зменшення купівельної здатності власників цінних паперів;
- продаж цінних паперів комерційним банкам в умовах, коли останні не володіють достатнім надлишком вільних кредитних ресурсів. За таких обставин банки змушені будуть скоротити можливий обсяг наданих кредитів

потенційним позичальникам, що зумовлено недостатністю кредитних ресурсів [77, с. 502– 503].

Водночас згаданий вчений наголошує, що у перших двох випадках йдеться про чисту монетизацію дефіциту, а в останніх двох – відбувається певна нейтралізація дії ефекту мультиплікатора. Проте, у Положенні зі статистики державних фінансів Міжнародного валютного фонду (надалі – Положення СДФ) виділяють не джерела фінансування бюджетного дефіциту, а „фінансування” [101]:

- операції із борговими зобов’язаннями уряду;
- зміни залишків готівкових коштів на бюджетних рахунках;
- зміни у депозитах уряду (строкових, ощадних чи до запитання);
- вимоги до інших суб’єктів, утримувачем яких є уряд з метою управління ліквідністю бюджету чи вирішення завдань податково-бюджетної політики.

Крім цього, експерти МВФ класифікують фінансування за окремою схемою (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Класифікація фінансування експертами МВФ*

Фінансування за типом боргового зобов’язання	Фінансування за типом кредитора
<ul style="list-style-type: none"> - короткострокові облігації та векселі; - довгострокові облігації та векселі; - інші довгострокові позики та аванси; - інші зобов’язання; - зміни залишків готівкових коштів, депозитів і цінних паперів, які уряд утримує з метою управління ліквідністю 	<p style="text-align: center;"><u>Зовнішнє фінансування:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - від іноземних урядів; - від міжнародних інститутів розвитку; - інші запозичення за кордоном; - зміни залишків готівкових коштів, депозитів і цінних паперів, які уряд утримує з метою управління ліквідністю <p style="text-align: center;"><u>Внутрішнє фінансування</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - від органів грошово-кредитного регулювання; - від депозитних банків; - від інших суб’єктів сектору державного управління; - інше внутрішнє фінансування

* Укладено на основі джерела [103].

На відміну від російських та українських науковців, європейські й американські дослідники під „дефіцитним фінансуванням” розуміють певний тип фінансової політики, що передбачає стимулювання сукупного попиту з метою підвищення темпів економічного зростання. При цьому варто зазначити,

що лише за умови активного бюджетного дефіциту спостерігатиметься зростання сукупного попиту, а отже, було би не коректно вести мову про дефіцитне фінансування української економіки.

З огляду на сказане вище зауважимо, що „джерела фінансування” – це сукупність фінансових ресурсів, „фінансування бюджету” – група фінансових операцій, а „дефіцитне фінансування” – певний тип фінансової політики.

У вітчизняній законодавчій практиці вперше поняття „бюджетні доходи” і „надходження до бюджету”, а також „видатки бюджету” та „витрати бюджету” розмежовано у Бюджетному кодексі. До того ж, Бюджетним кодексом визначено джерела фінансування дефіциту бюджету (ст. 15) і проведено класифікацію фінансування бюджету (ст. 11), а в межах співпраці з МВФ було узгоджено Технічний меморандум про взаєморозуміння, яким встановлено, що фінансування центрального уряду охоплює:

- загальну суму приватизаційних надходжень;
- чисту суму казначейських векселів;
- чисту суму позик уряду, наданих національною банківською системою;
- чисту зміну депозитів уряду в банках-нерезидентах та інших інститутах-нерезидентах;
- чисті надходження від розміщення інших боргових зобов’язань або інших фінансових інструментів, емітованих урядом;
- різницю між надходженнями від розміщення і погашенням будь-яких облігацій, емітованих урядом або НБУ для нерезидентів з метою фінансування дефіциту;
- різницю між отриманням та погашенням урядом іноземних кредитів (враховуючи проектні кредити і кредити, отримані з метою подальшого кредитування державних підприємств) [122].

Операції з фінансування бюджету здійснюють з метою управління ліквідністю бюджету та покриття дефіциту бюджету (табл. 2.8)

Таблиця 2.8

Фінансування бюджету [123]

Покриття дефіциту бюджету	Управління ліквідністю бюджету
Мета	

покриття різниці між річною сумою доходів та видатків бюджету	покриття тимчасових касових розривів, котрі повинні бути ліквідовані на протязі бюджетного року
Інструментарій	
<ul style="list-style-type: none"> - довгострокові (більше 1 р.) боргові інструменти (облігації); - використання депозитів, грошових резервів, інших ліквідних активів; - довгострокові позики (більше 1 р.); - продаж акцій, власником яких є уряд 	<ul style="list-style-type: none"> - короткострокові (до 1 р.) боргові інструменти; - короткострокові (до 1 р.) позики; - використання депозитів, грошових резервів, інших ліквідних активів, зменшення залишків готівки на бюджетних рахунках

Зазначимо, що ці два завдання мають власну специфіку, яка зумовлює необхідність застосування окремого підходу до планування та виконання бюджету. Так, державні фонди фінансових ресурсів функціонують протягом бюджетного року та містять показники, що характеризують їхні грошові потоки за цей період. Водночас, дефіцит бюджету відображає такий його фінансовий стан, коли недостатньо ресурсів для фінансування необхідного обсягу бюджетних видатків у цьому ж бюджетному періоді.

Таким чином, бюджетний дефіцит свідчить про необхідність залучення фінансових ресурсів на строк більше, ніж один рік, оскільки в іншому разі спостерігатиметься рефінансування державного боргу в межах одного бюджетного періоду. Однак, через об'єктивну невідповідність строків надходження доходів та здійснення видатків може утворитися тимчасовий касовий розрив, що призводить до виникнення проблеми ліквідності державного бюджету. Загалом під управлінням ліквідністю бюджету доцільно вважати комплекс заходів щодо покриття тимчасових касових розривів з метою своєчасного й повного виконання урядом узятих на себе функцій і зобов'язань. При цьому зазначимо, що уряд має можливість використовувати всі існуючі ліквідні активи для зростання фінансових ресурсів бюджету, з одного боку, або вкладати наявні бюджетні кошти для отримання таких активів – з іншого. Якщо ж касові розриви, які утворилися, за підсумками бюджетного року не вдалося ліквідувати, то потрібно збільшити величину бюджетного дефіциту, що відображається у звіті про виконання бюджету за відповідний рік.

Вважаємо, що під час бюджетного планування потреба в розподілі касових розривів, як тимчасової невідповідності строків надходження доходів до бюджету з необхідністю здійснення бюджетних асигнувань та дефіциту

бюджету, як перевищення видаткової частини бюджету над дохідною за весь бюджетний рік, пов'язана з незакріпленістю цільового використання залучених за допомогою фінансових інструментів грошових коштів до державного бюджету й необхідністю раціональної організації державного фінансового господарства з метою запобігання рефінансуванню державного боргу протягом одного і того самого року. Проте не завжди вдається чітко розмежувати тимчасовий касовий розрив та бюджетний дефіцит, що пов'язано з певною залежністю показників бюджету від можливих коливань економічної кон'юнктури й відсутністю практики закріплення окремих джерел фінансування за певними видами бюджетних програм чи видатків. Зважаючи на сказане вище, пропонуємо у процесі бюджетного планування серед джерел фінансування окремо виокремлювати ті, які призначені для управління ліквідністю бюджету, і ті, що покликані для покриття дефіциту бюджету. Така практика неодмінно позначиться на структурі операцій з фінансування бюджету та сприятиме прозорості бюджетного процесу.

Переважно основний обсяг операцій щодо залучення джерел фінансування бюджетного дефіциту у провідних країнах світу здійснюється на фінансових ринках шляхом продажу державних цінних паперів. Процес формування й розвитку фінансового ринку нероздільно пов'язаний з публічними цінними паперами, передусім з публічно утримуваними борговими інструментами уряду, що емітуються з метою покриття дефіциту бюджету та усунення тимчасових касових розривів. Так, учений А. Мертенс констатує:, що „...до 17-го сторіччя об'єктивна необхідність існування ринку для торгівлі цінними паперами була практично відсутня: обсяги випуску тих чи інших форм цінних паперів були малі, а їх власниками була надзвичайно обмежена кількість людей” [124, с. 57]. Однак, держава почала виявляти значний інтерес до приватних заощаджень, а потреба у фінансуванні бюджетного дефіциту і використанні з цією метою певних фінансових інструментів (казначейських векселів та державних облігацій) стала поштовхом до створення і забезпечення подальшого функціонування повноцінного механізму фінансового ринку. Зауважимо, що фінансовий ринок дає змогу трансформувати державний борг у

фінансовий актив кредиторів, а це приносить їм прибутки. Операції з фінансування бюджету займають особливе місце у бюджетних потоках розвинених країн, але останнім часом їхня частка поступово зменшується, що пов'язано з наміром запровадити у цих державах більш сувору фінансову дисципліну для урядів. Проте, не зважаючи на загальний курс, спрямований на мінімізацію бюджетного дефіциту й зменшення обсягів фінансування бюджету, наявність державних цінних паперів на фінансових ринках не зменшується. Цілком зрозуміло, що уряди розвинутих країн володіють значно ширшими можливостями для виходу на світовий фінансовий ринок і під доволі низькі відсотки порівняно з керівними органами слаборозвинутих держав. Прикладом може стати український досвід фінансування дефіциту бюджету, який охарактеризуємо за типом кредитора, а також виокремимо кілька етапів його формування.

Отже, до джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України, які були використані у вітчизняній практиці, належать:

а) внутрішнє фінансування:

- емісія грошей;
- доходи від приватизації державного майна;
- пряме внутрішнє банківське кредитування;
- внутрішнє ринкове фінансування;

б) зовнішнє фінансування.

Емісія грошей є незабезпеченим джерелом покриття бюджетного дефіциту, що безпосередньо впливає на грошову базу та розмір грошової маси. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж – дохід від друкування грошей, який виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, внаслідок чого відбувається швидке зростання рівня цін. Через це суб'єкти економічних відносин змушені сплачувати інфляційний податок, який в результаті підвищення цін перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави: $IT = \pi(M/P)$, де IT – інфляційний податок; π – темп приросту інфляції за рік (%); M/P – рівень запасів грошових коштів економічних агентів у реальному вираженні. Як видно з додатку Д, грошовий

агрегат М0 – маса готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб, за період з 1992 по 1996 рр. збільшився в 808,2 разу. Тобто, надруковані Національним банком України кошти стали основою для прямого кредитування уряду та призвели до рекордних показників інфляції (10256% – в 1993 р.), і, як наслідок, відбулося розбалансування грошово-кредитної системи, суттєво знизилась рівень соціального захисту й реальні доходи населення.

Що стосується доходів від приватизації державного майна, то, як засвідчує практика (див. табл. 2.9) вони активно використовуються в нашій країні для фінансування дефіциту бюджету.

Таблиця 2.9

Доходи від приватизації державного майна, спрямовані на фінансування Державного бюджету України протягом 1992 – 2008 рр.*.

Роки	Показник (млн. грн.)
	Доходи від приватизації державного майна
1992	0,005
1993	0,880
1994	14,780
1995	17,920
1996	35,520
1997	78,100
1998	360,800
1999	694,600
2000	2075,500
2001	2132,000
2002	576,100
2003	2015,700
2004	9414,900
2005	20699,200
2006	522,900
2007	2458,300
2008	482,650

* розраховано автором на основі даних Фонду державного майна України та Міністерства фінансів України

Зазначимо, що до прийняття Бюджетного кодексу вони враховувалися як доходи бюджету, а після цього їх виділяють як джерело фінансування дефіциту бюджету. Однак, беручи до уваги те, що приватизаційним процесам в Україні властиві такі риси як непослідовність і безсистемність, а адміністративно-бюрократичний метод став нормою роздержавлення [125], та, враховуючи специфіку реформування власності в нашій країні й неконкурентні форми її реалізації, відсутність очікуваних масштабних позитивних ефектів від її

проведення (додаток Е), вважаємо за доцільне відмовитися від такого джерела фінансування бюджетного дефіциту. До того ж, стаття 15 Бюджетного кодексу не передбачає надходження від приватизації як спосіб фінансування дефіциту, тому вважаємо, що такі кошти необхідно використовувати на капітальні видатки або створити на їхній основі Стабілізаційний фонд майбутніх поколінь.

Внутрішнє фінансування також охоплює:

1. Пряме внутрішнє банківське кредитування. Проаналізувавши статистичні дані, подані у табл. 2.10, можемо стверджувати, що протягом 1992 – 1996 рр. найбільшим джерелом фінансування бюджетного дефіциту були кредити Національного банку України та комерційних банків.

Таблиця 2.10

Кредити Національного банку України та комерційних банків у фінансуванні дефіциту державного бюджету, 1992 – 1996 рр.*

Показник	1992	1993	1994	1995	1996
Обсяг кредиту, млн.грн	32,9	1174,7	13210,5	2942,8	1345,6
частка у доходах державного бюджету, %	33,8	30,2	27,1	24,0	6,8

*Розраховано за даними статистичного збірника Міністерства фінансів “Бюджет України” за 1992 - 1996рр.

Зауважимо, що характеристика такого джерела фінансування вказує на те, що тут не завжди існували кредитні взаємовідносини, оскільки відносини між державою й комерційними банками зазнавали адміністративного тиску і відображали перерозподіл коштів, вилучення частини кредитних ресурсів до дохідної частини бюджету та спрямовувалися на вирішення поточних проблем: погашення заборгованості за поставки нафти і газу в Україну, виплату заробітної плати шахтарям тощо. Більш того, станом на 31.12.2008 р. заборгованість уряду перед НБУ за видані раніше кредити становила 11144,7 млн. грн.

Оцінюючи кредити, видані центральним банком уряду, вчені Р. Дорнбуш та С. Фішер звертають увагу на особливість монетарного боргового фінансування дефіциту бюджету, оскільки центральний банк, купуючи урядові цінні папери, створює „високопотужні” гроші, що є надважливою макроекономічною змінною, яка за своєю природою відрізняється від коштів,

залучених шляхом продажу боргових зобов'язань [126]. Таку думку поділяють також вітчизняні науковці. Зокрема, А. Гальчинський, аналізуючи проблеми стабілізації гривні, зазначає, що кредити Національного банку стимулювали гіперінфляцію [127]. При цьому наголосимо, що в Україні спостерігається приховане фінансування дефіциту бюджету Національним банком України шляхом викупу в банків ОВДП, рефінансування ВАТ „Ощадбанк” і ВАТ „Укресімбанк”, які у свою чергу кредитують державні монополії (наприклад, НАК „Нафтогаз України”) для того, щоб останні мали змогу сплатити податкові платежі чи погасити заборгованість перед державним бюджетом.

Загалом, такий спосіб фінансування дефіциту може застосовуватися лише протягом незначного строку й за умови стійкого зростання ВВП. До основних причин використання внутрішнього банківського кредитування належать:

- критичний стан державного боргу;
- значне зростання внутрішнього боргу та неможливість його реструктуризації;
- неможливість залучення зовнішніх позик;
- зниження золотовалютних ресурсів до мінімального рівня.

2. Внутрішнє ринкове фінансування. На противагу прямому кредитуванню уряду Національним банком України й комерційними банками із середини 1995 р. було запроваджено систему внутрішнього державного запозичення та здійснено спроби одержати перші кредити. Передбачалося, що борговий метод фінансування бюджетного дефіциту сприятиме зниженню інфляції, становленню фінансового ринку й розширенню спектра банківських послуг, а також стимулюватиме зростання заощаджень економічних агентів (юридичних і фізичних осіб). Формування ринку внутрішніх державних запозичень в Україні розпочалося з прийняття урядом Постанови „Про випуск облігацій внутрішньої державної позики 1995 р.”, а фактично – після проведення перших аукціонів з продажу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Вторинний ринок облігацій внутрішньої державної позики почав функціонувати із січня 1996 р., коли відбулися перші торги ОВДП на фондовій секції Української міжбанківської валютної біржі (УМВБ).

Крім біржових торгів, операції з державними облігаціями проводилися на вторинному позабіржовому ринку. Умовами випуску перших ОВДП 1995 р. передбачалася їхня емісія в обсязі 1 трлн. крб., а дохідність встановлювалася на рівні 140% річних. Протягом року обсяг емісії було збільшено ще на 30 млн. крб., а дохідність державних облігацій знизилася до 90% річних. Значні обсяги залучених кредитних ресурсів та висока дохідність боргових зобов'язань спричинили швидке зростання внутрішнього боргу. При цьому державні облігації були фінансовим інструментом, за допомогою якого комерційні банки могли ефективно розміщувати залучені й власні кошти. Впродовж 1995 р. на борговому ринку розміщувалися лише короткострокові відсоткові облігації, а починаючи з травня 1996 р., розпочався випуск дисконтних ОВДП, які розміщувалися серед фізичних і юридичних осіб за ціною, нижчою від їхньої номінальної вартості.

Важливим чинником стимулювання інтересу інвесторів до боргового ринку став механізм оподаткування доходу від операцій з державними цінними паперами, оскільки впродовж першого етапу залучення внутрішніх позик прибуток від володіння та операцій з борговими зобов'язаннями уряду не оподатковувався, що й зумовило становлення дохідності на перших аукціонах на рівні 100 – 130%. Проте основними учасниками ринку у вказаний період були Національний банк України і комерційні банки. Зазначимо, що протягом цього часу обсяг коштів, залучених бюджетом через державні позики, становив 1978,5 млн. грн., а на фінансування дефіциту було спрямовано 1112,6 млн. грн. Таким чином, на початковому етапі свого формування ринок внутрішнього боргу став фактором стабілізації фінансової системи країни, а грошові ресурси, розміщені в державних цінних паперах, не формували інфляційно-девальваційного потенціалу економіки. Однак, вже у другому півріччі 1996 р. внутрішніх джерел виявилось недостатньо для підтримання функціонування ринку боргових зобов'язань в існуючому вигляді та збереження сформованих показників інтенсивності запозичення. Причина полягала у перевищенні темпів зростання боргу над темпами приросту ресурсів вітчизняної банківської системи, оскільки вже наприкінці 1995 р. частка вкладень банків у державні

боргові зобов'язання в загальному обсязі акумульованих ними коштів підприємств, організацій і населення сягнула 79%, а всього за період, що розглядається, обсяг чистого залучення коштів з ринку ОВДП на 62% перевищив приріст депозитів населення в комерційних банках.

На фоні значного зростання обсягів державних видатків та чергового зниження обсягу ВВП відносно рівня 1990 р. (додаток Ж), держава потребувала залучення додаткових ресурсів для фінансування дефіциту бюджету й обслуговування державного боргу, а скорочення внутрішніх ресурсів розвитку ринку ОВДП призвело до виникнення необхідності відкриття цього сегмента для зовнішніх інвесторів. Із серпня 1996 р. нерезиденти отримали дозвіл на здійснення операцій з державними облігаціями через уповноважені українські банки. У результаті відкриття ринку боргових зобов'язань для іноземних інвесторів протягом 1996 – 1997 рр. до державного бюджету було залучено 3030,3 млн. грн.

Водночас до боргового ринку вдалося залучити заощадження громадян, для чого у квітні 1997 р. здійснили випуск облігацій внутрішньої державної ощадної позики (ОВДОП). Загалом протягом 1996 – 1997 рр. обсяг коштів, отриманих державним бюджетом шляхом розміщення облігацій, збільшився більше, ніж у п'ять разів, а на фінансування дефіциту бюджету протягом 1997 р. було спрямовано 5621 млн. грн., тобто 77% від загальної суми запозичень, що стало абсолютним рекордом, починаючи з 1992 р. В 1998 р. уряд зробив ще одну спробу залучити кошти фізичних осіб до формування державного боргу, а обсяг емісії ощадних облігацій у структурі державних запозичень зріс до 1,8%. Дохідність однорічних ОВДОП 1997 р. дорівнювала індексу споживчих цін, збільшеному на один відсоток. Ощадні цінні папери 1998 р. мали фіксований дохід і перебували в обігу 2 роки.

Перший досвід розміщення державних зобов'язань серед населення виявився невдалим: фізичні особи придбали близько 4% облігацій, а решту розподілили між собою комерційні банки. Протягом 1999 р. уряду вдалося розмістити ОВДП на суму 2,121 млрд. грн. Така ситуація виникла через те, що Законом України „Про Державний бюджет України на 1999 рік” не було

визначено граничних розмірів випуску ОВДП, а уряд своєю Постановою № 1678 від 14.09.99 р. вніс зміни до Основних умов випуску та порядку розміщення ОВДП 1999 р., затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 1 від 02.01.99 р., і надав Міністерству фінансів право самостійно визначати порядок та умови операцій, пов'язаних з розміщенням і погашенням державних облігацій. Протягом цього періоду НБУ продовжував нарощувати свій портфель державних внутрішніх боргових зобов'язань, залишаючись на той час фактично єдиним їхнім покупцем.

Незважаючи на заборону придбання Національним банком України ОВДП на первинному ринку, він був власником основної частини внутрішнього боргу. Фінансування дефіциту бюджету здійснювалося за посередництвом Ощадного банку України та комерційних банків, які купували державні облігації на первинному ринку, а потім перепродували їх НБУ. Протягом 2000 – 2003 рр. чисте фінансування дефіциту державного бюджету шляхом залучення внутрішніх запозичень становило лише 2,6 млрд. грн., що пов'язано зі стабілізацією стану державних фінансів та реструктуризацією державного боргу (додаток К). До того ж, у 2002 р. відбувся випуск казначейських зобов'язань, призначених для фізичних осіб. Це були цінні папери на пред'явника з номіналом 50 грн., строком обертання 2 роки, які забезпечували фіксований, неоподатковуваний дохід у розмірі 16% річних. У 2004 р. для фінансування дефіциту державного бюджету залучили 4,129 млрд. грн., в 2005 р. від випуску середньострокових облігацій внутрішньої державної позики надійшло 6, 896 млрд. грн.

Вже протягом 2006 р. прямі внутрішні боргові зобов'язання зменшилися на 2,581 млрд. грн., у тому числі перед юридичними особами за облігаціями внутрішньої державної позики на 2,328 млрд. грн. та Національним банком України на 252,5 млн. грн. Зауважимо, що зменшення внутрішнього державного боргу пов'язано з перевищенням виплат щодо його погашення над внутрішніми запозиченнями, які здійснювалися після відновлення у вересні 2006 р. проведення аукціонів з розміщення облігацій внутрішньої державної позики. Чисте фінансування бюджетного дефіциту в 2007 р. за рахунок

збільшення внутрішніх запозичень становило 1,206 млрд. грн., при чому НБУ не виходив на ринок внутрішніх запозичень, а головними кредиторами держави стали банки та нерезиденти. Так, на кінець 2007 р. банки викупили облігацій внутрішньої позики на 5,603 млрд. грн., а нерезиденти – на суму 2,209 млрд. грн. Зважаючи на те, що 2008 р. характеризувався падінням промислового виробництва, зростанням інфляції та виникненням потенційної загрози ліквідності бюджету, уряд для фінансування дефіциту активно почав залучати внутрішні запозичення, а основним покупцем знову став Національний банк України, який з 03.11.2008 р. по 29.12.2008 р. викупив ОВДП на суму 8,518 млрд. грн. Загалом, протягом 2008 р. уряд позичив на внутрішньому ринку капіталів 11,648 млрд. грн. Таким чином, станом на 31 грудня 2008 р. загальна сума внутрішніх зобов'язань досягла 44,666 млрд. грн. (додаток И).

Тенденція до активного розміщення ОВДП спостерігалася також 2009 р.: за період від 05.01.2009р.по 01.06. 2009 р. було продано облігацій на суму 20,861 млрд. грн. Основними покупцями стали НБУ (15,337 млрд. грн.) і банки (4,975 млрд. грн.), які, бажаючи одержати рефінансування НБУ, були змушені вийти на ринок внутрішніх державних запозичень. При цьому нерезиденти, зважаючи на брак фінансових ресурсів та беручи до уваги економічну й політичну нестабільність в Україні, втратили інтерес до ОВДП і, здебільшого, вийшли з ринку.

У процесі дослідження впливу внутрішніх запозичень на економіку можна виокремити короткострокові та довгострокові ефекти, які залежать від певних чинників, а саме від:

- стану й умов функціонування економіки, особливо з урахуванням стадій економічного циклу;
- причин дефіциту бюджету;
- характеру грошово-кредитної політики і поширення інфляційних тенденцій;
- структури видатків уряду (співвідношення інвестиційних та споживчих видатків);
- стану платіжного і торговельного балансів та ін. [128].

Зважаючи на наведені чинники при оцінюванні впливу державних запозичень на розвиток економіки, вважаємо, що потрібно враховувати конкретні умови здійснення позик. До того ж важливе значення має відокремлення економічних наслідків внутрішньої та зовнішньої державної заборгованості, а також здійснення диференційованого аналізу руху грошових потоків у разі залучення коштів і сплати боргу [129].

Наголосимо, що в разі фінансування бюджетного дефіциту за допомогою випуску державних цінних паперів на відкритому ринку країни можливий так званий ефект „витіснення”, який полягає у підвищенні ринкових процентних ставок. При борговому фінансуванні ставки відсотка зростають найбільше у тому разі, коли відбувається поєднання стимулюючої фіскальної й антиінфляційної грошово-кредитної політики. За таких обставин збільшується попит на гроші, а центральний банк у цей момент обмежує їхню пропозицію. Таке поєднання заходів економічної політики стимулює швидке зростання відсоткових ставок, що призводить до зменшення інвестицій у приватному секторі та частково – до скорочення споживчих витрат. У підсумку в економіці відбувається падіння доходів та послаблюється ефективність стимулюючої фіскальної політики. Однак, якщо економіка перебуває у стані спаду, то зростання державних витрат матиме стимулюючий вплив завдяки ефекту мультиплікатора. Це може покращити очікування щодо прибутків у приватному бізнесі й викликати збільшення інвестиційного попиту. Приріст інвестиційного попиту частково здатний елімінувати ефект „витіснення”. Зазначимо, що в країнах з розвинутою стабільною економікою державні боргові зобов’язання мають невисоку дохідність, найнижчий рівень ризику інвестування і вважаються найбільш надійними цінними паперами. Завдяки своїм характеристикам вони використовуються як орієнтир у встановленні рівня позичкового відсотка на суміжних секторах фінансового ринку, а отже, виступають одним з основних чинників визначення вартості грошей в економіці.

Водночас зміна ринкової відсоткової ставки має зворотний вплив на державний внутрішній борг: у результаті підвищення рівня відсотка зростає

вартість запозичень, що спричиняє збільшення обсягу державної заборгованості. Розширення боргового рефінансування призводить до двох основних наслідків:

а) відсоткові виплати стають головним фактором, що визначає динаміку державних запозичень, а в деяких випадках – дефіцитоутворюючим чинником;

б) скорочуються можливості використання державних позик на потреби економічного та соціального розвитку, оскільки вони стають засобом перерозподілу грошових ресурсів у межах фінансової системи.

При цьому варто зауважити, що відсоткова ставка є важелем, за допомогою якого зміни у грошово-кредитній сфері, спричинені зростанням державного внутрішнього боргу, поширюються на реальний сектор економіки. Вдаючись до позик, держава вступає у конкуренцію з приватними позичальниками і здатна суттєво обмежити їхній доступ до інвестиційних ресурсів. Зокрема, російські науковці стверджують, що основний ефект бюджетних дефіцитів, а отже, й боргів полягає у зміні поточного макроекономічного балансу заощадження – інвестиції, а найбільшої шкоди державна заборгованість завдає приватним інвестиціям та експорту [17, с. 41]. Саме з цим пов'язується ефект чистого експорту, який зумовлює ревальвацію національної валюти й скорочення експорту.

Однак, аналізуючи вплив внутрішніх державних позик як джерела фінансування дефіциту на економіку та бюджет держави, доцільно враховувати, які саме кошти і в якому обсязі залучаються державою, звертаючи особливу увагу на грошові ресурси, що можуть бути запозичені урядом без обмеження поточних інтересів реального сектору, – економічно нейтральні капітали. Вважаємо, що до цієї категорії належать:

– тимчасово вільні капітали, які з тих чи інших причин не мають попиту з боку виробництва;

– грошові ресурси, інвестування яких у державні цінні папери з огляду на надійність і ліквідність останніх є найбільш доцільним;

– вільні грошові кошти фізичних осіб, які можна використати з метою кредитування уряду.

Якщо в умовах рецесії джерелом державних запозичень є економічно нейтральні капітали, то мобілізовані державою кошти сприяють стимулюванню економічної кон'юнктури. У такому разі державний попит перешкоджає падінню відсоткових ставок, спричиненому поведінкою приватних позичальників. Зауважимо, що особливе значення при формуванні державного боргу мають індивідуальні заощадження, а особливо в умовах слабкої схильності до інвестицій, коли державний кредит може сприяти відновленню макроекономічної рівноваги. При забезпеченні задовільної дохідності, а також за відсутності інших привабливих і надійних форм заощаджень вони можуть стати альтернативою їхній конвертації в іноземну валюту.

Так, російський вчений Д. Головачев наголошує, що погашення боргу перед фізичними особами має найменші інфляційні наслідки для економіки країни [130]. Водночас, залучаючи тимчасово вільні кошти громадян, держава має компенсувати підвищений рівень схильності населення до заощаджень шляхом заохочення економічних агентів до здійснення капіталовкладень, ефективно використовуючи при цьому одержані кошти на інвестування національної економіки.

У процесі аналізу взаємозв'язку внутрішньої державної заборгованості з економічними процесами важливо виокремити вплив урядових запозичень на сферу розподілу. Взагалі розподільчий ефект державного боргу доцільно розглядати у таких аспектах:

- перерозподіл капіталів між різними сферами діяльності;
- розподіл та перерозподіл доходів в економіці;
- міжчасовий розподіл фінансових ресурсів держави.

Вступаючи у конкуренцію з іншими учасниками кредитного ринку, держава сприяє перерозподілу сукупного попиту між приватним і державним секторами економіки. Збільшення ж державних видатків призводить до перерозподілу попиту між окремими галузями народного господарства. Деформація попиту, яка при цьому виникає, може стати причиною структурної кризи. Остаточний вплив описаного процесу на економіку залежить від співвідношення приросту виробництва внаслідок здійснення додаткових

державних видатків та скорочення виробництва у приватному секторі. До того ж, потенційне підвищення податків, зумовлене необхідністю погашення й обслуговування державного боргу, стосується всіх громадян країни, а отже, віддаючи значну частку своїх доходів, населення несе податковий тягар на користь кредиторів держави. Такий розподільчий ефект внутрішньої державної заборгованості спричиняє виникнення майнової нерівності між членами суспільства. При цьому зазначимо, що, по-перше, від капітальних витрат держави суспільство може отримати зиск, який тією чи іншою мірою компенсує втрати від підвищення податків, а по-друге, джерелом боргових платежів можуть стати доходи, отримані в результаті розширення податкової бази (адже держава звернулася до позик, утримуючись від поточного підвищення податків). Отже, при оцінюванні економічних наслідків від перерозподілу доходу на користь кредиторів держави, слід враховувати такі чинники як обсяг державного боргу, структура утримувачів боргових зобов'язань уряду, система оподаткування і характер видатків, профінансованих за рахунок державних позик.

Варто також зазначити, що негативний вплив державного боргу на розподіл доходів в економіці нівелюється, якщо за допомогою державних позик забезпечується відповідність між вигодами кредиторів держави та платників податків. Важливе значення роль при цьому мають напрямки використання державою залучених коштів. Вважаємо, що найбільш доцільно є спрямувати такі фінансові ресурси на інвестиційні цілі, рентабельність яких дає змогу без особливих труднощів обслуговувати державний борг. Проте, з огляду на природу державної діяльності видатки бюджету не можна розглядати лише з позиції економічної доцільності, оскільки вони необхідні, перш за все, для виконання державою покладених на неї конституційних функцій і відіграють важливу роль у регулюванні економічних та соціальних процесів.

Міжчасовий розподіл фінансових ресурсів полягає у перекладенні зобов'язань щодо боргових виплат на майбутні покоління. У цьому контексті виникає питання, чи є державний внутрішній борг тягарем для прийдешніх поколінь, тобто чи поточні державні запозичення спричинять скорочення

сукупного споживання у майбутньому. Якщо економіку окремої країни розглядати як відносно замкнену систему, де обсяг національного доходу – стала величина, то погашення й обслуговування внутрішньої державної заборгованості забезпечуватиме перерозподіл грошових ресурсів між членами одного суспільства, а державний внутрішній борг за таких обставин не сприйматиметься як додатковий фінансовий тягар на бюджет. При цьому, відповідно, змінюються обсяги споживання кредиторів держави і всіх інших громадян. Віддаючи гроші у борг, кредитори держави скорочують поточне споживання, щоб розширити його після отримання позичених коштів та доходу. Водночас врахування змін у фіскальній політиці, при ґрунтовному аналізі впливу внутрішньої заборгованості на макроекономічну рівновагу, дає змогу стверджувати, що збільшення державних запозичень рівнозначне одноразовому трансферту пенсіонерам, який фінансується за рахунок сукупної суми податків на молоде покоління [81, с. 344].

Загалом, за допомогою відповідних заходів бюджетної, фіскальної й грошово-кредитної політики можна підсилити позитивні та обмежити негативні аспекти впливу державних внутрішніх запозичень на економічні процеси та стан державних фінансів. Крім цього, економічні наслідки боргового фінансування залежать від джерел та масштабів державної заборгованості, напрямків використання залучених коштів та свідомого обмеження урядом власних потреб. Аналізуючи основні ефекти державного внутрішнього боргу, зауважимо, що політика у сфері державних запозичень є надзвичайно важливим чинником забезпечення стабільності фінансів держави, елементом системи управління бюджетним дефіцитом і одним з інструментів досягнення оптимального міжчасового податкового навантаження.

Що стосується зовнішнього фінансування, то через складнощі на шляху фінансової стабілізації й економічного зростання, значною мірою зумовлені недостатнім обсягом фінансових ресурсів та надмірними видатками, виникла потреба в залученні зовнішніх позик як джерела фінансування бюджетного дефіциту (додаток К).

Протягом 1992 – 1996 рр. єдиною формою зовнішнього кредитування економіки держави було залучення фінансових ресурсів від офіційних установ – донорів. Зокрема, іноземні кредитори держави були представлені міжнародними організаціями (ЄС, ЄБРР, МВФ, МБРР) і двосторонніми кредиторами [48, с. 261]. Таким чином, сума одержаних кредитів від організацій економічного розвитку на кінець 1996 р. становила 6,41 млрд. дол. США. Натомість, протягом 1997 р. – першої половини 1998 р. Україна почала активно залучати для фінансування бюджетного дефіциту та підтримання платіжного балансу зовнішні комерційні позики. Це було зумовлено нижчою вартістю таких позик порівняно з ціною позик на внутрішньому ринку, а також тим, що єврооблігації й фідучіарні позики не є „зв’язаними”, тобто кредитори не пов’язують надання ресурсів з виконанням яких - небудь зазначених умов, як, наприклад, у разі одержання кредитів від МВФ [132]. Так, у 1997 р. до державного бюджету надійшло 559 млн. дол. США від розміщення зовнішніх комерційних позик – 450 млн. дол. за рахунок позики, гарантованої інвестиційною компанією „Nomura International”, строком на один рік під 13% річних, і 109 млн. дол. США за рахунок позики банку „Chase Manhattan” терміном на один рік із відсотковою ставкою 10,2% річних. Починаючи з 1998 р., процес залучення зовнішніх комерційних позик інтенсифікувався. Вже в лютому було отримано фідучіарну позику від банку „Chase Manhattan” на суму 750 млн. німецьких марок терміном на три роки. У березні 1998 р. уряд розмістив українські єврооблігації на 500 млн. єкю зі ставкою 15,1% строком на 2 роки. Вже у травні цього року вдалося додатково залучити 250 млн. марок позики від банку „Chase Manhattan”, у серпні було отримано кредит від „Баварського об’єднаного банку” на суму 129,3 млн. дол., а в жовтні банк „Chase Manhattan” рефінансував попередню позику на 109 млн. дол.

Проте валютна криза й конверсія внутрішніх державних зобов’язань у другій половині 1998 р. погіршили платоспроможність держави та унеможливили зростання обсягів зовнішніх комерційних позик. До того ж, механізми вирішення боргової проблеми, що застосовувалися на той час, мали короткостроковий, тактичний ефект. Через це протягом 1999 – 2001 рр. було

здійснено реструктуризацію зовнішнього боргу [48]. Так, у серпні 1999 р. уряд нашої держави з метою реструктуризації заборгованості перед „Баварським об'єднаним банком” і „Merril Lynch” додатково випустив єврооблігації на суму 538 млн. німецьких марок. Крім цього, протягом 2000 р. Україна вперше за свою історію змогла зменшити суму зовнішнього боргу на 8,795 млрд. грн. Водночас протягом 1999 – 2002 рр. Україна практично не мала можливостей одержати дешеві зовнішні кредитні ресурси.

Проте вже в 2004 р. уряд України знову переорієнтувався на зовнішні запозичення. Зокрема, для фінансування дефіциту державного бюджету, який за підсумками року перевищив 10 млрд. грн., було залучено 5,855 млрд. грн. зовнішніх кредитних ресурсів, у тому числі було розміщено семирічні єврооблігації на суму 600 млн. дол. та п'ятирічні єврооблігації на суму 500 млн. дол. Внаслідок цього питома вага зовнішніх боргових зобов'язань протягом 2004 р. зросла з 73,5% до 75,5% і становила 46,729 млрд. грн. (додаток И). Вже в 2005 р., із зовнішніх джерел для фінансування дефіциту бюджету було отримано два кредити Світового банку та здійснено випуск державної зовнішньої позики у вигляді єврооблігацій строком на 10 років під 4,95% річних. В результаті цього до державного бюджету надійшло 5,769 млрд. грн., що в 1,6 разу більше від планового обсягу. Розміщення довгострокових і середньострокових облігацій зовнішньої державної позики в 2006 р. дало змогу отримати 9,625 млрд. грн., що на 86,4 % більше від планового обсягу. При цьому на 1 січня 2007 р. не було використано 884,5 млн. дол. США, 631,9 млн. швейцарських франків та 34,676 млрд. японських єн, або в перерахунку – 8,558 млрд. грн., що склало 88,9% зовнішніх запозичень. У 2007р., запланувавши дефіцит державного бюджету в розмірі 17,763 млрд. грн., держава активно залучала різні джерела фінансування, зокрема від розміщення облігацій зовнішньої державної позики до бюджету надійшло трохи більше, ніж 6 млрд. грн.

Однак вже в 2008 р. з огляду на негативну економічну кон'юнктуру і кризи банківської системи можливість уряду залучити необхідні ресурси на зовнішніх ринках запозичень була обмеженою. Внаслідок цього до бюджету

надійшло лише 5, 397 млрд. грн. Водночас для зменшення дефіциту платіжного балансу та оптимізації курсу національної валюти Кабінет Міністрів України домовився про залучення стабілізаційного кредиту МВФ у розмірі 16,4 млрд. дол. Загалом збільшення державного зовнішнього боргу на 32.535.209,83 тис. грн. (60,82%) відбулося здебільшого через зростання курсів іноземних валют до гривні (на суму 31,4 млрд. грн., або 53% зростання обсягу державного боргу). Загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу в результаті здійснення внутрішніх і зовнішніх запозичень, надання державних гарантій та девальвації гривні до окремих іноземних валют зріс у 2,1 разу і становив 189 410,4 млн. грн., у тому числі зовнішній борг збільшився у 2 рази – до 142 742,9 млн. грн. Станом на 1 квітня 2009 р. до державного бюджету залучено 327,7 млн. гривень зовнішніх запозичень.

Характеризуючи зовнішні запозичення як джерело фінансування дефіциту бюджету, наголосимо, що в економічній літературі поширеною є теза про те, що вони є безінфляційним та доволі безболісним механізмом фінансування дефіциту, але ми не можемо повністю погодитися з цим твердженням. За умов соціально-політичної нестабільності, несприятливої економічної кон'юнктури та неефективної політики у сфері державних фінансів, а також з огляду на здійснення хаотичної та не завжди обґрунтованої політики владними структурами щодо залучення зовнішніх позик, таке джерело фінансування дефіциту бюджету може спричинити доволі неоднозначні наслідки. До позитивних короткострокових ефектів можемо віднести:

- можливість, не вдаючись до грошової емісії, фінансування поточних і капітальних бюджетних видатків, які з певних причин не були забезпечені доходами бюджету;

- часткове вирівнювання сальдо платіжного балансу;

- зменшення інфляційного тиску та стабілізацію валютного курсу національної грошової одиниці;

- оптимізацію інвестиційного клімату і скорочення ефекту „витіснення”;

- відкладення на певний період потенційного зростання податкового навантаження;

– можливість продовження структурних економічних змін та забезпечення пропозиції платоспроможним попитом;

– дисциплінуючий вплив на країну-позичальника тощо [134, с. 156].

Однак, світова практика боргової політики свідчить, що зовнішні запозичення за умови застосування неефективного механізму їх залучення та неврахування об'єктивних закономірностей управління державним зовнішнім боргом мають також й широкий спектр довгострокових негативних ефектів, а саме:

– некероване зростання обсягів державного боргу;

– розкручування інфляційної спіралі;

– загострення фінансової дестабілізації й побудова „фінансових пірамід”;

– перекладання боргового тягаря на майбутні покоління;

– зменшення золотовалютних резервів центрального банку;

– зростання імпорту та зниження обсягу експорту;

– значна девальвація національної валюти;

– економічна, а іноді й політична залежність від іноземних кредиторів;

– „втеча” капіталів за кордон;

– значний тиск на всю сферу державних фінансів загалом, і державний бюджет зокрема;

– збільшення величини бюджетного дефіциту;

– зниження життєвого рівня громадян;

– загроза економічній безпеці держави та небезпека оголошення дефолту

й ін.

Так, українські науковці А. Даниленко та Т. Вахненко зауважують, що у разі неочікуваної зміни траєкторії валютного курсу іноземні позики виявляються надзвичайно дорогим інструментом державного запозичення. Висока ж частка боргу в іноземній валюті відображає політичний тиск на боргових менеджерів з метою досягнення „економії” на відсоткових виплатах за рахунок небезпечного зростання ймовірності настання кризи [135, с. 368]. Внаслідок цього надмірне запозичення за кордоном посилює вразливість боргової позиції уряду до коливань кон'юнктури на світових товарних та

фондових ринках і підвищує ризик виникнення боргових ускладнень. До того ж, держави з перехідною економікою, в яких внутрішні ринки позичкових капіталів розвинуті недостатньо, а доступ до міжнародних ринків є нестабільним, характеризуються підвищеною вразливістю до валютних ризиків та ризиків пролонгації боргу. Покладання на зовнішні позики й накопичення значних обсягів зовнішньої заборгованості посилюють потенційні негативні наслідки девальвації обмінного курсу національної валюти та раптового припинення надходження іноземного капіталу.

Водночас девальвація національної валюти може бути пов'язана з незбалансованістю зовнішньої торгівлі, зовнішньоборговими ускладненнями та психологічно - кон'юнктурними чинниками. Девальвація, як відомо, збільшує частку внутрішніх доходів, які спрямовуються на погашення й обслуговування зовнішніх боргів. Якщо уряд не матиме достатніх джерел надходжень в іноземній валюті, то вразливість до валютного ризику наражатиме його на небезпеку кредитного ризику. Міжнародний досвід підтверджує, що кардинальні зміни обмінного курсу загострюють зовнішньоборгові проблеми і можуть спричинити дефолти позичальників. Подібною є ситуація в Україні, що склалася в Україні на початку 2008 р. і триває до сьогодні.

Оцінюючи внутрішні й зовнішні запозичення як джерела фінансування бюджетного дефіциту, зауважимо, що одна з переваг зовнішнього державного кредиту – дисциплінуючий вплив на країну-позичальника, адже, на відміну від внутрішніх позик, невиконання боргових зобов'язань перед приватними кредиторами і міжнародними організаціями загрожує не лише штрафними санкціями, а й можливим відлученням суверенного позичальника від міжнародних фінансових ринків. Як показує проведений нами аналіз фінансування бюджету, у багатьох випадках зовнішні позики є дешевшими та довгими, ніж внутрішні, що надзвичайно важливо для системи державних фінансів. Однак внутрішні запозичення, на відміну від зовнішніх, не спричиняють фінансової залежності держави від її кредиторів, що може призвести до втрати економічної чи політичної самостійності. Крім цього, певними перевагами внутрішніх запозичень є такі:

- ринок державних внутрішніх позик може стати інструментом активного регулювання грошово - кредитного обігу;
- обслуговування внутрішнього боргу не потребує скорочення валютних резервів країни;
- внутрішній державний кредит може бути засобом регулювання економічної кон'юнктури;
- залучення коштів на внутрішньому ринку капіталів сприяє організації системи заощаджень економічних агентів і за умови привабливого потенційного доходу дає змогу заробляти на вкладенні незадіяних в економічному процесі грошових коштів у державні цінні папери.

Зважаючи на вказані наслідки і механізми впливу зовнішньої та внутрішньої складових державного кредиту на державні фінанси й економіку загалом, а також на результати аналізу вітчизняного досвіду урядових запозичень, вважаємо, що довгострокова боргова політика має орієнтуватися на розвиток внутрішніх джерел фінансування бюджетного дефіциту.

Досліджуючи проблему фінансування дефіциту бюджету, звернемо особливу увагу на питання ефективності джерел фінансування бюджетного дефіциту, визначивши при цьому, що ефективність джерел фінансування бюджетного дефіциту – це вартість ресурсів, залучених для фінансування дефіциту бюджету, та оцінка величини витрат держави за такими критеріями: ставка відсотка за рік і ефективна процентна ставка за весь період фінансування. Зазначимо, що чим менша вартість джерела фінансування, тим вища його ефективність.

Для розрахунку вартості джерел комплексним методом необхідно враховувати вартість кожного джерела, строк його залучення та частку серед усіх використовуваних джерел фінансування бюджетного дефіциту. Для розрахунку вартості на основі середньої арифметичної величини застосуємо наступну формулу [136]:

$$r = \left(\sum_{k=1}^K r_k \right) \div K, \quad (2.1)$$

де r_k – ставка відсотка за рік по k – джерелу,

K – загальна кількість використовуваних джерел фінансування

Натомість:

$$r_{ef} = \left(\sum_{k=1}^K r_{efk} \right) \div K,$$

(2.2)

де r_{efk} – ефективна процентна ставка за весь період фінансування бюджетного дефіциту по k – джерелу.

Розрахунок вартості на основі середньозваженої здійснюється за такою формулою:

$$r = \sum_{k=1}^K (r_k * e_k),$$

(2.3)

де e_k – частка k – го джерела у фінансуванні дефіциту

Тоді отримуємо:

$$r_{ef} = \left(\sum_{k=1}^K r_{efk} * e_k \right),$$

(2.4)

Останні дві формули дозволяють оцінити вартість фінансових ресурсів при комплексному методі фінансування бюджетного дефіциту. Вибір адекватного джерела фінансування доцільно здійснювати, намагаючись забезпечити мінімізацію процентних ставок, тобто коли $\{r, r_{ef}\} \rightarrow \min$.

У процесі оцінювання вартості джерел фінансування бюджетного дефіциту, варто виявити перевагу кожного із джерел фінансування. Ефект використання певного джерела фінансування дефіциту можна виявити, використовуючи наступну формулу:

$$E = r_{ef,p} - r_{ef,\min}, \quad (2.5)$$

де E – ефект використання певного джерела, $r_{ef,p}$ – ефективна процентна ставка за весь період інвестиційного проекту p – го джерела (фінансування дефіциту передбачає використання не лише комплексного методу, але й використання окремих джерел), $r_{ef,\min}$ – мінімальна ефективна процентна ставка із всього переліку використовуваних джерел.

При цьому, ефективність використання джерела фінансування дефіциту можна розрахувати за формулою:

$$E_{\phi} = \frac{r_{ef,p} - r_{ef,min}}{r_{ef,min}},$$

(2.6)

де E_{ϕ} – ефективність.

Проведемо конкретні розрахунки ефективності джерел фінансування бюджетного дефіциту. Нехай, бюджетний дефіцит у плановому році становитиме 4 млрд. гр. од. та фінансуватиметься за рахунок продажу облігації внутрішньої державної позики на суму 3 млрд. гр. од. (вартість позики – 10% річних) та зовнішньої позики на суму 1 млрд. гр. од. (вартість кредиту – 8%) .

Розрахунок вартості на основі середньої арифметичної простої матиме вигляд:

$$r = (10+8) / 2 = 9\%.$$

Розрахуємо вартість на основі середньозваженої:

$$r = 10\% * 0,75 + 8\% * 0,25 = 9,5\%.$$

Обчислимо ефект використання джерел фінансування дефіциту:

$$E = 10\% - 9,5\% = 0,5\%.$$

Тепер розрахуємо ефективність використання джерел фінансування дефіциту:

$$E_{ef} = (9,5\% - 8\%) / 8\% = 0,1875 [136,с.78].$$

Зауважимо, що чим менше значення показника ефективності E_{ϕ} , тим вигідніша економічна діяльність, і тим краще використовувати джерела фінансування дефіциту бюджету.

Таким чином, аналіз практики бюджетного процесу в Україні свідчить про те, що вибір конкретних джерел фінансування дефіциту потребує ретельного обґрунтування на основі реальних макроекономічних показників, політичної волі та стабільності у взаємовідносинах між гілками влади, а також формування ефективної системи управління бюджетним дефіцитом. Особливо актуально це для сьогодення, коли спостерігаємо відсутність недорогих джерел для фінансування бюджетного дефіциту в умовах економічної рецесії,

зростання обсягів державного й корпоративного боргу, а також різкої девальвації національної валюти.

Взагалі кажучи, вітчизняна практика фінансування дефіциту державного бюджету характеризується неоднозначністю. З перших днів своєї незалежності Україна постала перед фактом економічних негараздів, падіння обсягів ВВП та розбалансованості системи державних фінансів. З метою збалансування державного бюджету та фінансування поточних бюджетних видатків уряд протягом першої половини 1990 – х рр. використовував кредити центрального та комерційних банків. Внаслідок цього гіперінфляція стала своєрідним додатковим податковим платежем, котрий змушені були сплачувати фізичні та юридичні особи. Зростання обсягів державного боргу та хронічність бюджетного дефіциту в умовах економічного спаду зумовили необхідність пошуку більш ефективних та обґрунтованих джерел для фінансування дефіциту, ніж кредити банків. Таким чином, уряд нашої країни почав застосовувати ринкові інструменти – внутрішні та зовнішні запозичення для фінансування державного бюджету. Однак, низька ефективність їх використання, в основному – на споживання, та відсутність чіткої стратегії і тактики, щодо запозичень держави, зумовили існування „пікових” навантажень на державний бюджет та сформували не надто якісну структуру державного боргу. Оцінюючи ж можливі ефекти впливу внутрішніх та зовнішніх запозичень на економічний розвиток, ми схилиємося до того, аби боргова стратегія держави все ж таки орієнтувалася на розвиток внутрішнього ринку державних запозичень.

2.3. Дефіцит бюджету та основні макроекономічні індикатори: взаємні ефекти і кількісна оцінка

Аналізуючи проблему дефіциту бюджету, зауважимо, що ґрунтовний аналіз тісної взаємодії основних макроекономічних показників та бюджетного дефіциту, дозволить сформулювати реалістичний підхід до економіко-

математичного моделювання та прогнозування економічних процесів та дасть можливість побудувати ефективну систему управління бюджетним дефіцитом.

Одним із найважливіших макроекономічних показників, що має значення для планування державного бюджету загалом, дефіциту бюджету, зокрема, та формування економічної політики є обсяг ВВП (GDP). Зв'язок між ВВП (GDP) та дефіцитом бюджетом d^B матиме вигляд:

$$d^B = C^B - P^B = C^B - t * GDP, \quad (2.7)$$

де C^B (budgetary charges) - видатки бюджету, P^B (budgetary profits) - доходи бюджету, t – агрегована податкова ставка.

З теоретичної точки зору, повинна була б існувати прямопропорційна залежність – чим більший ВВП, тим менший бюджетний дефіцит ($GDP \uparrow \rightarrow d^B \downarrow$). Однак, зауважимо, що вплив ВВП на розмір дефіциту бюджету опосередкований, щонайменше, бюджетними видатками. Тобто, зростання ВВП стимулює аналогічне збільшення доходів бюджету та створює умови для потенційного збільшення рівня бюджетних видатків, і, – навпаки. Однак, як свідчить практика, при зниженні обсягу ВВП чи сповільненні темпів його зростання, держава не може не брати на себе функції соціального захисту, фінансування медичного забезпечення, обороноздатності країни тощо, тобто різко знижувати обсяг своїх видатків (рис.2.1).

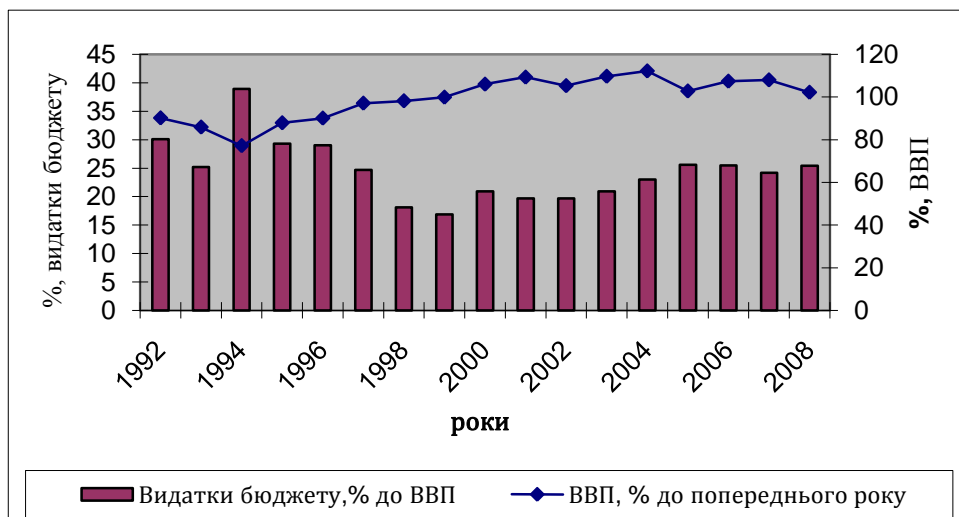

Рис.2.1 Динаміка ВВП та бюджетного дефіциту протягом 1992-2008 рр.

Як свідчить рис. 2.1, крива ВВП та показники видатків державного бюджету, між собою не завжди співпадали. Так, наприклад, незважаючи на

зменшення обсягу ВВП в 1994 р, та значне сповільнення його темпів в 2005 і 2008 рр., видатки державного бюджету ($GDP \downarrow \rightarrow C^B \uparrow$) зростали. Це пояснюється, для 1994 року, збільшенням в 11 раз абсолютної суми дефіциту державного бюджету, у порівнянні з 1993р., та залученням для його фінансування 13210,5 млн.грн. позик НБУ та комерційних банків. Натомість, в 2005 р., в умовах значного зменшення темпів зростання ВВП, у порівнянні із 2004 р., уряд, використав для фінансування дефіциту отримані кошти від повторної приватизації ВАТ „Криворізький гірничо-металургійний комбінат „Криворіжсталь” та залучив 5,769 млрд. грн. позики Світового банку, що дозволило здійснити заплановані бюджетні асигнування. У свою чергу, в 2008 р. для фінансування запланованих видатків було залучено 17,675 млрд. грн. кредитних ресурсів, а також запроваджено жорсткий режим економії використання коштів бюджетними установами. Натомість, протягом 1995, 1997, 1998 та 2001 рр. ми спостерігали протилежну ситуацію – в умовах зростання темпів ВВП ($GDP \uparrow$) видатки державного бюджету зменшувалися ($C^B \downarrow$).

Основними ж причинами цього є неефективна система справляння податкових платежів та надання необґрунтованих податкових пільг суб'єктам економічних відносин. Так, зокрема, податкова заборгованість економічних агентів перед бюджетом в 1997 р. зросла до 5,3% до ВВП, а в 1998 – 1999 рр. вона становила 9,5 та 9,0% відповідно. Натомість, у 2001 р. її зниження було зумовлено штучними заходами – масштабним списанням та реструктуризацією податкової заборгованості, що стало поштовхом до невиконання дохідної частини бюджету та нового накопичення боргів у 2002 р. до 6,4% від ВВП [168].

Значний вплив на взаємозв'язок між дефіцитом бюджету та ВВП здійснює податкова система. Логіка цього взаємозв'язку полягає у тому, що податки самим фактом вилучення частини доходу впливають на рішення платників щодо напрямів використання обмежених ресурсів. Якщо до запровадження податків ринкові механізми забезпечували їх ефективний розподіл, то під впливом оподаткування його ефективність може зменшуватися,

що негативно вплине на економічне зростання. Чим більше деформацій у ринковому механізмі розподілу ресурсів породжує оподаткування, тим негативнішими є його наслідки для економічної динаміки. Оскільки мірилом деформуючого впливу податків є надлишковий податковий тягар, тобто, втрата ефективності, спричинена падінням споживання і виробництва оподатковуваних благ нижче оптимального рівня, то чим він буде меншим, тим сприятливіші умови для економічного зростання створює та чи інша податкова система. Із суспільним призначенням податків бути джерелом фінансування суспільних благ пов'язаний інший аспект їх впливу на економічне зростання. Оскільки пропозицію суспільних благ ринок забезпечити не може, або може, але з більшими витратами, ніж держава, то перебирання останньою на себе функції надання цих благ є умовою більш ефективного використання обмежених ресурсів. Тобто, запроваджуючи податки, що деформують ринковий механізм розподілу ресурсів (згідно з теорією оптимального оподаткування всі податки, крім паушальних, зумовлюють певну деформацію), держава за допомогою тих самих податків може долати чи принаймні зменшувати інші деформації, що виникають внаслідок „провалів ринку”, і, тим самим, позитивно впливати на розподіл ресурсів та економічну динаміку.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, згідно з яким формування податкової системи, сприятливої для економічного зростання, передбачає не зменшення загальної суми податків чи їх рівня (частки податків у ВВП) будь-якою ціною, а, передусім, мінімізацію надлишкового податкового тягара за даної величини податкових надходжень, необхідної для виробництва суспільних благ.

Проте, спрямовуючи податкові надходження на виробництво суспільних благ, держава може додавати до деформацій, породжених оподаткуванням, деформації, що є наслідком її необґрунтованого втручання у виробництво і розподіл приватних благ чи перевищення міри державної участі у виробництві та пропозиції змішаних благ. Наслідком деформацій, породжених нераціональним використанням податкових надходжень, може стати бюджетний дефіцит, а в наступному бюджетному році – підвищення рівня

оподаткування за критичну межу (граничну норму) з неминучими негативними наслідками для економіки. При цьому, доки оподаткування не виходить за межі граничної норми, встановити його взаємозв'язок з економічним зростанням досить важко. І це є однією з причин того, що емпіричні дослідження, проведені вченими різних країн, досі не дали достатніх доказів існування такого взаємозв'язку. Саме тому, аналізуючи проблему „ВВП – дефіцит бюджету”, братимемо до уваги, як чинник впливу на цей зв'язок лише так звану „агреговану податкову ставку”. Зауважимо, що будь-який рівень податків, що не перевищує граничної межі, за умови їх ефективного і раціонального використання (забезпечення раціональної з точки зору потреб економічного зростання структури державних видатків) може сприяти економічному розвитку. Тому мова повинна йти про розробку орієнтованої на економічне зростання податкової та бюджетної політик. Лише реформуванням податкової системи це завдання не вирішити.

Неефективна бюджетна політика може звести нанівець реформаторські задуми фахівців у галузі оподаткування. І навпаки, спрямування податкових надходжень у ті сфери, розвиток яких позитивно впливає на економічну динаміку, послаблює негативний вплив високих податків, зменшуючи реальний податковий тягар як на економіку в цілому, так і на окремих платників. Це означає, що в разі проведення ефективної бюджетної політики стійке зростання ВВП можливе і за порівняно високого, і за порівняно низького податкового коефіцієнта, а проблема дефіциту державного бюджету та пошуку джерел для його фінансування вирішуватиметься через призму бюджетної стратегії.

Опираючись на аналітичні дані таблиці 2.11, можна оцінити вплив змін обсягу ВВП, бюджетних видатків та „агрегованої податкової ставки” на бюджетний дефіцит в окремі роки.

Таблиця 2.11

Агрегована податкова ставка, ВВП, доходи та дефіцит Державного бюджету України, 1998-2008 рр.*

* Розраховано на основі даних Міністерства фінансів України

Так, якщо справедливим є те, що $d^B = C^B - P^B = C^B - t * GDP$
 (2.8), то $\% \Delta d^B = \% \Delta C^B - \% (\Delta GDP * \Delta t)$

(2.9)

Однак, статистичні дані дають підстави говорити про те, що зв'язок між податковим навантаженням, ВВП та показниками бюджету має свої особливості та залежить від багатьох чинників.

Рік	ВВП, % до попереднього року	Доходи бюджету, % до ВВП	Агрегована податкова ставка (податковий коефіцієнт)	Дефіцит бюджету, % до ВВП
1998	98,1	15,9	35,50	2,1
1999	99,8	15,3	31,07	1,5
2000	105,9	21,3	29,85	-0,4
2001	109,2	19,5	28,90	0,3
2002	105,2	20,1	32,02	-0,5
2003	109,6	20,8	33,34	0,4
2004	112,1	20,4	31,79	3,0
2005	102,7	23,9	36,65	-1,8
2006	107,3	24,8	39,27	-0,69
2007	107,9	23,02	38,22	-1,38
2008	102,1	24,4	39,17	1,01

Протягом 1998 – 2001 рр. зменшення податкового коефіцієнта стало одним з чинників економічного зростання, що почалося в промисловості в 1999 р., а в економіці загалом – у 2000 р. Однак, значення цього фактора не варто переоцінювати. Причиною цього є мікро- та макроекономічні ефекти індивідуального зниження податкового навантаження. З одного боку, як зазначає український економіст В. Геєць, воно може сприяти зростанню обсягів виробництва в галузі чи на окремому підприємстві, якщо вивільнені з-під оподаткування кошти спрямовуватимуться на розвиток виробництва, а з іншого боку – індивідуальне зниження податкового навантаження посилює структурні

деформації в економіці, а також є однією з причин диференціації галузей за темпами економічного розвитку, яка, у свою чергу, пригнічує загальну динаміку виробництва [137]. Наприклад, податкові пільги, надані гірничо-металургійному комплексу Законом України „Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України” [138] посилювали негативні тенденції в динаміці структури національної економіки, що проявилися в зростанні частки галузі у загальному обсязі промислового виробництва з 11 % в 1990 р. до 23,3% у 2004 р. Інший приклад – хронічна заборгованість підприємств паливно-енергетичного комплексу, що зумовило недовиконання в 1998 – 1999 рр. дохідної частини державного бюджету.

Протягом 2002 – 2003 рр. податковий коефіцієнт в Україні зростав: в 2002 р. його збільшення відбулося за рахунок збільшення фіскальної ефективності ПДВ (з 5,1 до 6,1% ВВП), акцизного збору з вироблених в Україні товарів (з 1,1 до 1,6% ВВП), і відрахувань до державних соціальних фондів (з 9,4 до 10,5% ВВП). Якщо зростання ефективності двох останніх платежів стало наслідком зростання номінальних доходів громадян, то першого - наслідком запровадження обмежень на застосування векселів при імпорті товарів, що, у свою чергу, сприяло зменшенню масштабів ухилення від податку та уникнення його сплати (при зростанні імпорту на 5% надходження ПДВ з товарів, увезених на територію України, зросли на 80,2%), а також невиконання державою вимог на відшкодування податку, що призвело до зростання бюджетної заборгованості з ПДВ. Зокрема, загальні вимоги на відшкодування ПДВ було виконано лише на 83,6%. На зростання надходжень акцизного збору з вітчизняних товарів у 2002 р. вплинуло підвищення індексів обсягу фізичного виробництва більшості підакцизних товарів, курсу євро, а також ставок акцизного збору на деякі види підакцизних товарів [139, с. 243].

Як зазначають вітчизняні науковці А. Даниленко та А. Соколовська, зростання податкового коефіцієнта в 2003 р. відбулося за рахунок податку на прибуток підприємств, податку з доходів громадян, а також внесків до державних соціальних фондів [140]. Причина зростання останніх була тією ж,

що й у 2002 р., тоді як зростання фіскальної ефективності податку на прибуток підприємств зумовлене поліпшенням його адміністрування та підвищенням темпів зростання фінансового результату прибуткових підприємств, яке, у свою чергу, стало наслідком не тільки покращення загальної макроекономічної ситуації, а й зменшення масштабів штучного заниження оподаткованого прибутку в результаті посилення контролю органів податкової служби за діяльністю підприємств, що декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування. При цьому, зростання податкового коефіцієнта в 2002 – 2003 рр. не тотожне підвищенню податкового навантаження на всіх платників. Воно зросло лише для тих суб'єктів господарювання, яким держава перекрила окремі канали уникнення податків та ухилення від їх сплати, а також для тих, кому держава не повернула суми переплаченого ПДВ. Як наслідок, протягом 2002 – 2003 рр. відбулося зростання обсягів ВВП та виконання Державного бюджету України за 2002 з профіцитом 0,5% від ВВП, а 2003 р. – формування дефіциту на рівні лише 0,4 % до ВВП.

У 2004 р. падіння податкового коефіцієнта стало передусім результатом зменшення податкового навантаження на всіх платників внаслідок зниження ставки податку на прибуток підприємств з 30 до 25% та реформування оподаткування доходів фізичних осіб (введення ставки 13%), що призвело до зниження фіскальної ефективності зазначених податків. Однак, зменшення податкового навантаження, поряд зі зростанням планових бюджетних видатків напередодні виборчої кампанії в Україні, знівелювало ефект зростання ВВП та сприяло появі фактичного дефіциту державного бюджету на рівні 3% від ВВП.

Натомість, результатом зниження агрегованої податкової ставки в 2004 р. та її зростанням у 2005 р. стало зростання доходів державного бюджету 2005 року та досягнення його профіциту на рівні 1,8 % від ВВП. Вважаємо, що це стало наслідком виведення частини доходів з тіні. Водночас, до основних причин зростання податкового коефіцієнта у 2005 р. в Україні належать [140]:

– розширення податкової бази внаслідок скасування деяких галузевих пільг, пільг, що надавалися суб'єктам СЕЗ, ТПР і технопарків, а також збільшення внутрішнього споживання, що є базою для податку на додану

вартість, у результаті перевищення темпами зростання імпорту темпів зростання експорту;

– посилення контролю за сплатою податків при перетині митного кордону України, що обумовило зменшення масштабів ухилення від оподаткування;

– удосконалення адміністрування окремих податків, передусім – ПДВ.

У 2006 р. тенденція до збільшення частки ВВП, що перерозподіляється через податкову систему, збереглася. Підвищення податкового коефіцієнта, як і в попередньому році, відбулося, передусім, за рахунок рекордного підвищення ефективності справляння ПДВ та надходжень податку з доходів фізичних осіб. У поєднанні зі зростанням ВВП це сприяло виконанню державного бюджету з профіцитом на рівні 0,69% від ВВП. Натомість, в 2007 р. податковий коефіцієнт зменшився до 38,2%, що зумовлено, передусім, зниженням фіскальної ефективності податків на споживання. Зокрема, суттєво уповільнилося зростання надходжень ПДВ до бюджету, а також підвищення темпів росту бюджетного відшкодування з цього податку. Але, не зважаючи на це, темпи економічного розвитку, що збереглися на рівні попереднього року, сприяли наповненню дохідної частини державного бюджету, а також виконанню його, за підсумками року, з профіцитом на рівні 1,38% від ВВП. У 2008 р. і зростання податкового навантаження, скрупульозніша робота фіскальних органів, а також – збільшення обсягу запозичень та жорстка економія бюджетних коштів, змогли частково нівелювати падіння темпів ВВП та сприяли виконанню державного бюджету з дефіцитом, що дорівнював 1,01 від ВВП.

Загалом, доречно наголосити, що досягнутий у 2005 – 2008 рр. рівень податкового коефіцієнту, можна охарактеризувати як такий, що, очевидно, перевищив граничну межу оподаткування. Тому, ставлячи перед собою за мету підвищення темпів економічного зростання, і як наслідок – збалансування доходів та видатків державного бюджету, доцільно планово знижувати рівень податкового навантаження з одночасним покращенням механізму справляння податкових платежів та ефективнішого використання бюджетних коштів.

Іншою вагомою проблемою є науково-практична дискусія стосовно визначення рівня взаємозв'язку та оптимізації бюджетного дефіциту і державного боргу. При цьому варто зауважити, що для України дане питання набуло не лише економічного, але й соціально-політичного характеру, а тому вимагає окремого аналізу (рис. 2.2.).

Політика державних запозичень і обслуговування державного боргу відіграє важливу роль у системі макрофінансових регуляторів економічного розвитку. Вона впливає на стан грошово-кредитної сфери через зміну обсягів грошової маси і рівня відсоткових ставок в економіці. Боргова політика держави безпосередньо

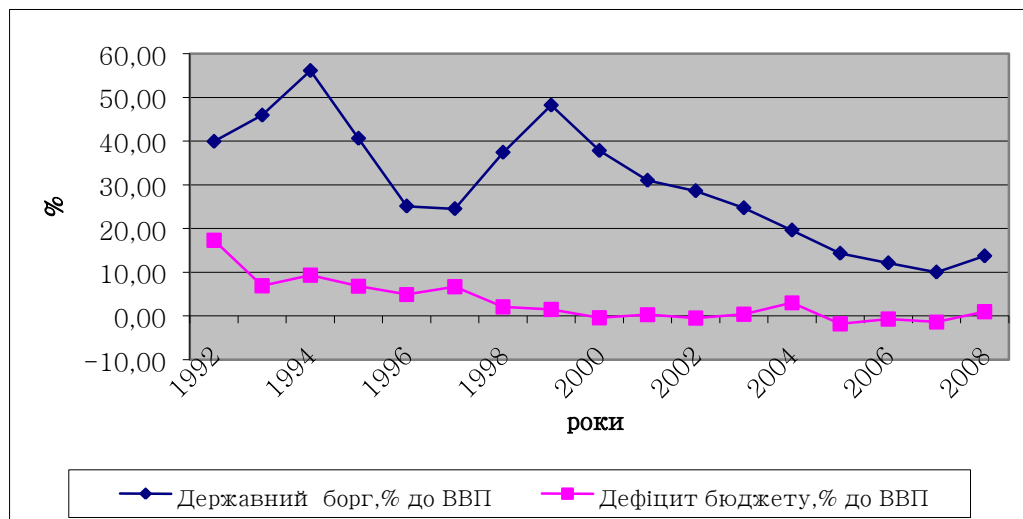

Рис. 2.2. Державний борг та дефіцит бюджету, 1992 – 2008рр.(% до ВВП)

визначає рівень дефіциту бюджету та параметри бюджетної й податкової політики (шляхом мобілізації до бюджету позичкових коштів та вилучення бюджетних ресурсів на обслуговування державного боргу). Залучення зовнішніх позик державою і обслуговування зовнішнього боргу істотним чином впливають на динаміку валютного курсу та траєкторію валютних надходжень до національної економіки, що відповідним чином відображається на показниках платіжного балансу країни.

Аналізуючи динаміку державного боргу та дефіциту бюджету (рис.2.2.), зауважимо, що протягом 1991 – 1994 рр. в умовах хронічного дефіциту державного бюджету та падіння обсягів ВВП, уряд, для фінансування бюджетних видатків, залучав прямі кредити Національного та комерційних

банків, а також хаотично надавав урядові гарантії суб'єктам економічних відносин за іноземними кредитами. Таким чином, до кінця 1994 р. державний борг України становив 18,921 млн. грн., або – 56,1% до ВВП. Наступні, 1995 – 1996 рр. характерні тим, що поряд із продовженням надання зовнішніх гарантій, державний борг формувався за рахунок отримання зовнішніх позик від міжнародних фінансових організацій. Зазначений період характеризується також врегулюванням заборгованості України за енергоносії, початком випуску облігацій внутрішніх державних позик та поступовим заміщенням цими облігаціями прямих кредитів Національного банку.

Загалом, протягом 1992 – 1996 рр. державний борг України зріс з 3,3 млрд. дол. США до 10,4 млрд. дол. США. При цьому, якщо внутрішній борг за даний період зріс лише на 69%, то зовнішній державний борг - на 2100%. Таке збільшення зовнішньої складової державного боргу України пояснюється, перш за все, відсутністю внутрішніх ресурсів для здійснення державних запозичень. Основними ж причинами, що призвели до швидкого зростання зовнішнього боргу України у 1992 – 1996 рр., є бюджетний дефіцит, структурна деформація економіки, від'ємне сальдо платіжного балансу, низький рівень інвестиційної та інноваційної активності, що, в кінцевому результаті, визначило нестачу власних ресурсів для потреб економічного зростання.

В 1997 р. – першій половині 1998 р. уряд, поряд з продажем ОВДП, для фінансування дефіциту бюджету почав використовувати зовнішні комерційні позики. Проте, вже починаючи з другої половини 1998р. Україна зіткнулася із значними труднощами, пов'язаними з суттєвим скороченням можливостей урядових запозичень як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел. При цьому, хаотичність запозичень, швидке зростання обсягу державного боргу та недостатня бюджетна дисципліна спричинилися до існування, на початку 2000 року, загрози суверенного дефолту України. Однак, вирішення проблеми пікового боргового навантаження дало можливість не лише зберегти стабільність системи державних фінансів, але й – реструктуризувати державний борг перед провідними позичальниками – МВФ та Паризьким клубом кредиторів.

Період з 2000 р. по 2007 р. характеризується зменшенням обсягу державного боргу відносно ВВП, стабілізацією економічного розвитку та показників дефіциту бюджету. При цьому, лише в 2001, 2003 та 2004 рр. мав місце незначний дефіцит державного бюджету. Водночас, за період з 2001 до 2006 років на погашення та обслуговування державного боргу було використано 10,4 млрд. дол. США. В 2008 р. для фінансування дефіциту державного бюджету, в умовах зменшення ВВП, зростання інфляції та девальвації гривні, Україна залучила 17 675,6 млрд. грн. позик, а державний борг досяг 130,7 млрд. грн. (додаток И).

Загалом, зв'язок між дефіцитом бюджету, державним боргом та процентами зі сплати боргів формалізовано можна відобразити у наступному вигляді :

$$(C_n - P_n) - i \times D_{n-1}^G = D_n^G - D_{n-1}^G \quad (2.10)$$

де D_{n-1}^G та D_n^G – державний борг попереднього та поточного періодів, $i \times D_{n-1}^G$ – відсотки зі сплати процентів за боргами попереднього періоду, $C_n - P_n$ (d^B) – сальдо державного бюджету.

Як видно з формули 2.10, джерелом відшкодування дефіциту (права частина формули) є державний борг, натомість, сальдо бюджету $C_n - P_n$ (d^B) стимулює його збільшення, а обслуговування боргу, у свою чергу, призводить до зростання дефіциту бюджету. Тому можемо констатувати, що, коли фінансування дефіциту бюджету відбуватиметься лише за рахунок державного боргу, то у майбутньому слід очікувати збільшення видатків на обслуговування боргу і, відповідно, зростання дефіциту за рахунок цього чинника:

$$(C_0 - P_0) \uparrow \rightarrow (i \times D^G) \uparrow \rightarrow (C_1 - P_1) \uparrow$$

При цьому, необхідно враховувати кілька обставин, зокрема:

1. Важлива частина бюджетних видатків - обслуговування заборгованості та поступове повернення основної суми боргу (амортизація боргу). Вважаємо, що видатки бюджету, у такому випадку, повинні включати реальну величину відсотку $P_n D$, а не номінальний відсоток, $P_n D$, де D – величина державного

боргу, P_r – реальна ставка відсотка, P_n – номінальна ставка. Опублікований офіційною статистикою рівень дефіциту часто завищується на величину D , оскільки, відповідно до рівняння Фішера, $\pi = P_n - P_r$ (π – інфляція). За умови високих темпів інфляції, така неточність може бути доволі значною, оскільки, у період зростання інфляції реальна ставка відсотку дорівнюватиме: $P_r = (P_n - \pi) \div (1 + \pi)$ [142, с. 95] Перш, за все, це стосується внутрішньої складової державного боргу. Таким чином, завищення бюджетного дефіциту пов'язано із завищенням бюджетних видатків через інфляційні процентні виплати по державному боргу. Так для прикладу, в 1993 р., враховуючи рівень інфляції – 10256%, реальний внутрішній борг держави та його обслуговування протягом року звелися до мінімальних показників. Тому, беручи до уваги темп інфляції, варто застосовувати наступний підхід для аналізу рівня бюджетного дефіциту: реальний дефіцит = номінальний дефіцит бюджету – величина державного боргу на початок року \times темп інфляції;

2. Поряд із офіційно визнаним дефіцитом бюджету, може спостерігатися і прихований дефіцит, що пов'язано із квазіфіскальною (квазібюджетною) діяльністю Національного банку України, державних підприємств та комерційних банків. До таких квазіфіскальних операцій можна віднести:

- фінансування Національним банком фінансових втрат унаслідок курсових коливань національної валюти; надання безвідсоткових (пільгових) кредитів уряду країни;

- фінансування державними підприємствами чи установами виплати заробітної плати, оплати не передбачуваного зростання вартості енергоносіїв (характерно для України) тощо за рахунок кредитів комерційних банків або шляхом утворення взаємної заборгованості.

Прикладом таких явищ є перша половина 1990 рр., коли НБУ надавав прямі кредити уряду, або - кредит НБУ, виданий 05.06.2009 р. НАК „Нафтогаз України”, через посередництво ВАТ „Ощадбанк”, для оплати вартості російського газу на суму 3,8 млрд. грн.

Як наслідок, існування прихованого бюджетного дефіциту викривляє фактичний розмір дефіцитності державного бюджету та рівня державного

боргу, що не дає можливості оцінити реальний стан державних фінансів, а, отже, запобігти можливим негативним наслідкам. Однак, така ситуація інколи навіть влаштовує уряд, котрий готується до чергових виборів або задекларував курс на жорстку бюджетну політику.

Аналізуючи показники дефіциту бюджету та державного боргу, зазначимо, що одним із найважливіших із них є відношення суми боргу до ВВП („Величина боргу / ВВП”), яке залежить від таких факторів як: рівень реальної процентної ставки, за якою визначається розмір виплат по боргу, темп зростання реального ВВП та обсяг первинного бюджетного дефіциту. Зменшення відносної заборгованості в економіці можливе за умови, що частка первинного бюджетного надлишку відносно ВВП збільшуватиметься. При цьому, первинний дефіцит (V_0) державного бюджету – це різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою процентів за борг. Кажучи по-іншому, первинний дефіцит дорівнює різниці між сумою трансфертів та державних закупівель товарів і послуг та податковими надходженнями в бюджет (виплати з обслуговування боргу не враховують). У випадку, коли надходження до державного бюджету перевищують суму трансфертів і державних закупівель, матиме місце первинний надлишок бюджету, що запобігає самоутворенню боргу.

$$V_z \quad (\text{загальний}) \quad = \quad (G \quad + \quad K \quad + \quad F) \quad - \quad S \quad (2.11)$$

де G – державні закупівлі, K – виплати по обслуговуванню боргу, F – трансферти, S – податкові надходження до бюджету.

$$\text{Натомість,} \quad V_0 \quad (\text{первинний}) \quad = \quad (G \quad + \quad F) \quad - \quad S \quad (2.12)$$

$$\text{При} \quad \quad \quad \text{цьому,} \quad \quad \quad K = \quad \quad \quad D * Pr \quad (2.13)$$

де K – виплати по обслуговуванню боргу, D – величина боргу, Pr – реальна ставка процента.

Відповідно, механізм самовідтворення державного боргу матиме вигляд:

V_0 (первинний) $\uparrow \rightarrow$ держава залучає кредитні ресурси $\uparrow \rightarrow$ державний борг (D) $\uparrow \rightarrow$ виплати по обслуговуванню боргу (K) $\uparrow \rightarrow V_z$ (загальний) $\uparrow \rightarrow$ держава залучає кредитні ресурси $\uparrow \rightarrow$ державний борг (D) $\uparrow \rightarrow \infty$

Як бачимо, коли реальна ставка відсотка (P_r) перевищує темп зростання ВВП, то зростання державного боргу може вийти з-під контролю, змінюючи при цьому й співвідношення величини боргу (D) до ВВП. При цьому, прогнозуючи динаміку співвідношення боргу до ВВП, використаємо наступну залежність:

$$\Delta\chi = \chi(P_r - \frac{\Delta BBП}{BBП}) - \omega$$

(2.14)

де $\Delta\chi$ – зміна співвідношення боргу до ВВП, χ – вихідне значення співвідношення боргу до ВВП, $\frac{\Delta BBП}{BBП}$ – темп зростання ВВП, ω – частка первинного бюджетного надлишку у ВВП, P_r – реальна ставка відсотку по сплаті боргу.

Характеризуючи формулу (2.14), резюмуємо, що для того, аби досягти зменшення співвідношення боргу до ВВП необхідно : по-перше, реальна ставка відсотку по сплаті боргу (P_r) повинна бути нижчою, аніж темп зростання ВВП ($\frac{\Delta BBП}{BBП}$), а по-друге, потрібно забезпечити постійне зростання частки первинного бюджетного надлишку у ВВП (ω). З іншого боку, первинний дефіцит бюджету лише стимулює зростання державного боргу у перспективі.

В контексті аналізу проблеми бюджетного дефіциту вагоме значення має рівень інфляції, адже, при наявності значної державної заборгованості та неконтрольованої інфляції, надзвичайно важко передбачити здатність держави виконувати взяті на себе боргові зобов'язання. За таких обставин, уряд, намагаючись зменшити бюджетний дефіцит, зменшуватиме реальну ставку дохідності державних цінних паперів, що може призвести до ускладнень розвитку фінансового сектору економіки та репатріації фінансових ресурсів.

Інший фактор, котрий спричиняє коливання величини бюджетного дефіциту та державного боргу є офіційний курс національної валюти. Зокрема, якщо держава його знижуватиме, то це призведе до зростання сум сплачених відсотків за борговими зобов'язаннями, а, отже, - зростуть бюджетні видатки. Так, зокрема, девальвація національної валюти у 1999 р. на 52 %. (падіння курсу з 3,4 до 5,2 грн./дол. США) призвела до збільшення зовнішньої частини державного боргу в гривневому обчисленні на 22 млрд. грн. Іншим прикладом є 2008 р., коли лише за рахунок зростання курсів іноземних валют до гривні державний борг збільшився на суму 31,4 млрд. грн. або 53% загального зростання обсягу державного боргу за рік.

Вплив зміни курсу національної валюти на дефіцит бюджету може виявлятися і в інший спосіб. Так, наприклад, курс валюти може впливати на величину надходжень до бюджету, адже відомо, що зростання курсу є вагомою причиною обмеження експортних можливостей країни (зменшення чистого експорту), а, отже, зменшуватимуться надходження до бюджету від оподаткування вітчизняного експорту. Така ситуація мала місце протягом 2005 р. та першої половини 2008р., коли внаслідок необґрунтованої та неочікуваної ревальвації гривні спостерігалось недонадходження коштів до державного бюджету, та відбулася втрата власних ринкових позицій вітчизняними експортерами. Окрім того, необґрунтоване зростання курсу національної валюти, або різка його стабілізація після падіння, обмежують планове зростання цін, що собою зумовлює зменшення надходжень до бюджету від непрямих податків, які, як відомо, залежать від обсягів реалізації продукції та рівня цін.

Одним із найважливіших макроекономічних чинників, які, з одного боку, мають вагомий вплив на стан економіки будь-якої країни, а з іншого – виступають своєрідним інструментом регулювання соціально-економічних відносин, є інфляція. У перехідних економіках інфляційним процесам притаманні певні особливості їхнього перебігу, а тому вимагають принципово нових підходів щодо управління ними та обґрунтування взаємозв'язку з іншими економічними індикаторами.

В Україні протягом 1991 - 1996 рр. одночасно спостерігалися висока інфляція, коли індекс споживчих цін сягнув найвищого рівня серед усіх перехідних економік світу, та значний розмір бюджетного дефіциту. Вважаємо, що найвагомим чинником інфляції у цей період був саме бюджетний дефіцит, оскільки головним джерелом його фінансування на початку 90-х рр. були прямі кредити Національного банку, що й спровокувало надмірне зростання індексу цін. Таку ж позицію підтримують ряд іноземних та українських економістів. Так, зокрема, вітчизняний науковець О. Заруба вказує на „існування очевидного зв'язку між бюджетним дефіцитом та інфляцією”, при чому, за визначенням фахівця, „первинною ланкою в цьому зв'язку є все-таки тривале перевищення державних витрат над доходами... Разом з тим, виникнувши як наслідок бюджетного дефіциту, інфляція посилює останній хоча б тому, що сильніше знецінює його доходи, ніж витрати” [143, с. 8]. Схожу думку висловив й американський економіст Дж. Сакс, констатувавши, що „гіперінфляція завжди явище бюджетне” [144]. Натомість, російські вчені А. Пішелін та В. Пугачев наполягають на тому, що бюджетний дефіцит є не причиною інфляції, а її наслідком, і залежить, перш за все, від величини державних витрат [145]. Вважаємо, що кожен із зазначених науковців по-своєму правий, оскільки це тісно пов'язані економічні поняття, котрі часто взаємопідсилюють дію один одного, викликаючи при цьому небажані економічні та соціально-політичні ефекти.

Досліджуючи дану проблематику на прикладі України, англійські економісти Дж. де Меніл та К. Банаян виявили вплив дефіциту бюджету на рівень інфляції протягом першої половини 1990-х рр., але, опосередкований, через зростання грошових агрегатів. При цьому, науковці зазначили, що, оскільки бюджетну розбалансованість було повністю монетизовано, то не дивно, що незалежного впливу дефіциту на інфляцію не вдалося ідентифікувати:

Δ Бюджетного дефіциту \rightarrow Δ Монетарних агрегатів (пропозиції грошей),

Δ Очікувань, \rightarrow Інфляція [146].

Окрім цього, зазначимо, що проінфляційний ефект зростання грошової маси, спровокований прямими кредитами НБУ в 1992 – 1996 рр., доводить й високий коефіцієнт кореляції між цими величинами (0,917155576), розрахований за допомогою вбудованих формул програмного продукту Excel на основі таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Показники грошової маси та рівня інфляції в 1992 – 1996 рр.*

Рік Показник	1992	1993	1994	1995	1996
Темп приросту грошової маси, %	1100	1900	700	213	135
Інфляція, %	2100,0	10256,0	501,0	281,7	139,7

*Розраховано за даними Державного комітету статистики України

Однак, при цьому зауважимо, що постійне зростання номінальних обсягів грошової маси та рівня інфляції призводить до зменшення реальної грошової маси та знецінення національної валюти, а це, у свою чергу, стимулює перехід економічних агентів на розрахунки іноземною валютою, про що, доречі, свідчить вітчизняна практика першої половини дев'яностих років.

Як бачимо з таблиці 2.10., канал впливу на рівень інфляції через пропозицію грошей ґрунтується на відомій тезі економіста М. Фрідмана: „інфляція завжди і всюди – монетарний феномен” [147]. Іншими словами, постійному зростанню цін обов’язково передуює постійне зростання пропозиції грошей. При цьому, вплив очікувань спрацьовує через міжчасове бюджетне обмеження уряду – аби мати дефіцит, необхідно, щоб теперішня вартість бюджетного сальдо у майбутніх періодах його компенсувала.

Для обґрунтування зв’язку між бюджетним дефіцитом, державним боргом та рівнем інфляції, який при цьому виникає, доречно у якості моделі динаміки бюджетного дефіциту та державного боргу, проаналізувати наступне рівняння [148 – 150] :

$$d + rb = b + m + m\pi$$

(2.15)

тобто, фінансування поточного дефіциту d та обслуговування реального державному боргу b здійснюються, відповідно, шляхом залучення нових позик за реальною ставкою відсотку r , використання інфляційного податку та зміною вартості реальних грошових балансів m (чистим сеньйоражем).

Для опису моделі введемо функцію попиту на реальні грошові баланси, котра пов'язує скорочення попиту із зростанням інфляційних очікувань, і задати спосіб формування інфляційних очікувань:

$$m^d = m(\pi^e), \quad m(\pi^e) < 0 \quad (2.16)$$

$$\pi^e = \theta(\pi - \pi^e), \quad 0 < \theta < 1 \quad (2.17)$$

Розглянемо випадок, коли фінансування поточного бюджетного дефіциту здійснюється лише шляхом грошової емісії, як це було протягом 1992 – 1996 рр. (див. рис. 2.3.).

У статичному стані, коли темп інфляції дорівнює рівню зростання грошової маси ($m = (\mu - \pi) m = 0, \mu = \pi$), базовий дефіцит фінансуватиметься лише шляхом інфляційного податку:

$$d = m\pi \quad (2.18)$$

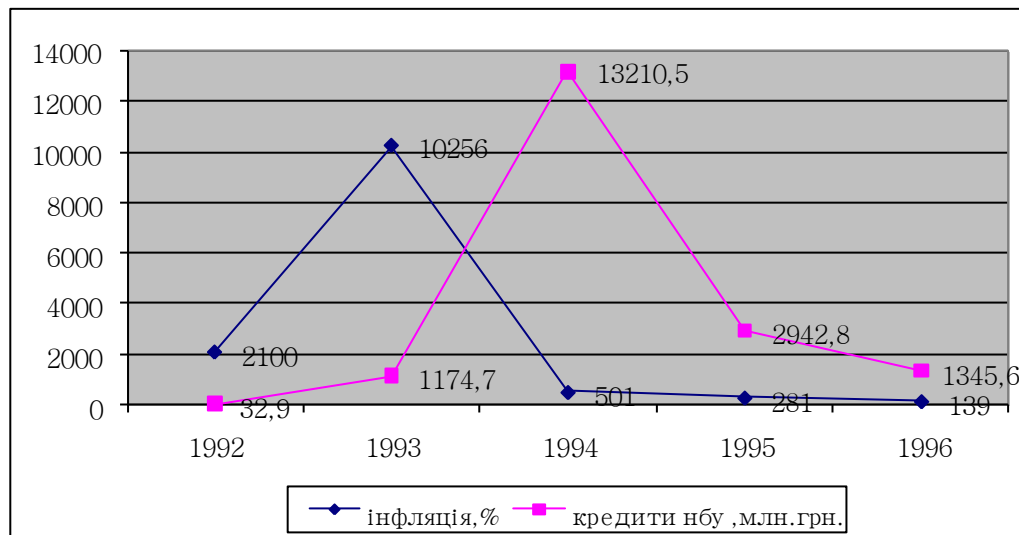

Рис. 2.3 Рівень інфляції та обсяг прямих кредитів НБУ в 1992 – 1996рр.

При цьому, домашні господарства сплачуватимуть такий інфляційний податок автоматично, оскільки через збільшення цін вони втрачають більше своїх грошових коштів.

З іншої сторони, згідно ефекту Олівера – Танзі, дефіцит бюджету збільшується разом зі зростанням інфляції через зниження податкових надходжень, що справляються через певні проміжки часу і часто плануються у номінальних обсягах. Окрім цього, висока інфляція порушує збалансованість податкової системи, знижуючи доходи від оподаткування. Відобразимо це наступним чином [149]:

$$d = G - \frac{T}{1 + \sigma\pi}, \quad 0 \leq \sigma < \infty \quad (2.18)$$

де G – державні видатки, T – податкові надходження, параметр σ характеризує масштаб впливу ефекту Олівера – Танзі на економіку (відсутність ефекту відповідає нульовому значенню параметру).

Водночас, експерти Міжнародного центру перспективних досліджень, оцінюючи причинно-наслідкові взаємозв'язки динаміки бюджетного дефіциту та інфляції України протягом другої половини 90 – х рр. констатували, що зменшення обсягу дефіциту бюджету є дезінфляційним інструментом, навіть коли частка монетизованого дефіциту не знижується. У граничному випадку зниження дефіциту бюджету на 1% ВВП зменшує інфляцію на 0,8 п. При цьому, за умови зменшення на 1% немонетизованої частини дефіциту річну інфляцію можна знизити на 0,4 пункти. Окрім того, – інфляційна інерція має великий антиінфляційний потенціал - зменшення місячної інфляції на 1 пункт може спричинити потрібне зниження індексу цін протягом року [153]. Тому, характеризуючи взаємозалежність між дефіцитом бюджету та інфляцією доцільно враховувати багатofакторність впливів на цю зв'язку, що вимагає скрупульозного підходу при плануванні та обґрунтуванні цих параметрів в контексті забезпечення економічного розвитку та проведенні реальної бюджетної політики.

Зауважимо, що фіскальна і монетарна політика повинні проводитися у повній координації та не суперечити одна одній. Натомість, в умовах економічних перетворень, нерозвиненість фінансового ринку та відсутність стратегічних цілей бюджетної політики перетворюють монетарну політику у таку, яка не завжди відповідає економічним реаліям. При цьому, зв'язок між дефіцитом бюджету і боргом, з однієї сторони, і вимушеною монетарною

експансією та інфляцією, з іншої сторони, носить нелінійний характер і визначається початковим інфляційним режимом функціонування економіки. Зазначимо, що, зміни рівня первинного дефіциту та обсягів державного боргу можуть мати принципово різні інфляційні наслідки, що необхідно враховувати при плануванні державного бюджету на кожний наступний бюджетний період. Окрім того, доцільно брати до уваги те, що з позицій фіскальної політики, особливо її політичної компоненти, можливість накопичення і раптового використання великої маси грошей матиме позитивне значення, але з позицій грошово-кредитної політики – наслідки таких змін можуть бути негативними:

- перше, це призводить до зменшення резервів комерційних банків, погіршується їх ліквідність, і, як наслідок, зростає ймовірність банківської кризи;

- друге, зростає попит на грошовому ринку, особливо на короткі гроші, внаслідок чого порушується рівновага ринку міжбанківського кредитування і процентні ставки на цьому ринку зростають у рази;

- третє, погіршуються можливості НБУ впливати на пропозицію грошей, на ліквідність банків, на використання такого монетарного інструменту, як рефінансування банків, оскільки помітно скорочується його грошова база;

- четверте, короткочасне витрачання накопичених грошей несе в собі загрозу сплеску попиту на ринках товарів і послуг і зростання цін, провокує посилення інфляційних очікувань, і, відповідно до ефекту Олівера – Танзі, може спричинити зростання дефіциту бюджету.

Отже, бюджетний дефіцит кореспондує зі всіма важливими макроекономічними показниками, що доводить його особливий характер як специфічного економічного явища та створює передумови для подальшого економіко-математичного моделювання. Окрім того, в сучасних умовах, коли економіка України, за всіма ознаками, вступила у стадію рецесії, виникають ризики зростання обсягу дефіциту бюджету, а, отже, – виникає необхідність пошуку адекватних інструментів для управління ним.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано сучасні методики розрахунку показників дефіциту бюджету, досліджено питання фінансування бюджетного дефіциту і встановлено взаємозв'язки між ним та основними макроекономічними показниками. Отримані результати полягають у наступному:

1. Вказано, що в економічній теорії та практиці відомо багато підходів до визначення рівня бюджетного дефіциту. Однак не розроблено універсального механізму його розрахунку. Найбільш використовуваним є традиційний підхід до дефіциту державного бюджету, який має власну аналітичну цінність і мету, а також свої певними переваги та недоліки.

Запропоновано у вітчизняній теорії й практиці використовувати не лише базовий підхід до розрахунку дефіциту бюджету, а й його показники, які є загальновідомими у міжнародній практиці, та скориговані оціночні показники, що сприятиме більш адекватному оцінюванню стану державного бюджету і стане основою для якісного покращення бюджетного планування.

2. На основі аналізу теоретичних досліджень та сучасної практики у сфері державних фінансів виявлено і розглянуто ключові відмінності між поняттями „джерела фінансування дефіциту бюджету”, „фінансування бюджету” та „дефіцитне фінансування”, що дало змогу об'єктивно оцінити весь комплекс проблем, які стосуються оптимізації обсягу та фінансування бюджетного дефіциту, а також правильного вибору інструментів для управління ним. Водночас наголошено, що велике значення має усвідомлення відмінності між доходами бюджету і джерелами фінансування дефіциту.

3. Аргументовано, що джерела фінансування дефіциту слід розуміти як сукупність фінансових ресурсів, необхідних для покриття обсягу видатків бюджету, які не забезпечено його доходами. При цьому з'ясовано, що для системи державних фінансів, зокрема, й національної економіки загалом, обрані джерела фінансування бюджетного дефіциту та їхні кількісні параметри мають більше значення, ніж абсолютний розмір самого дефіциту.

4. Охарактеризовано політико-економічні ефекти всіх використовуваних в Україні джерел фінансування бюджетного дефіциту. Визначено, що зовнішні позики, здебільшого, були дешевшими і довшими, ніж внутрішні, а це важливо для ефективного функціонування системи державних фінансів. Однак, внутрішні запозичення, на відміну від зовнішніх, не спричиняють фінансової залежності країни від її кредиторів, а отже, вони не загрожують економічній чи політичній самостійності держави. Зазначено, що саме тому перевага повинна надаватися внутрішнім запозиченням як джерелу фінансування дефіциту державного бюджету.

5. Доведено, що ефективність джерел фінансування бюджетного дефіциту – це вартість ресурсів, залучених для фінансування дефіциту з допомогою комплексного методу та оцінка величини витрат держави за такими критеріями: ставка відсотка за рік й ефективна процентна ставка за весь період фінансування. До того ж, сформовано математичний апарат для обчислення вартості джерел фінансування дефіциту бюджету.

6. На основі вивчення праць економістів та аналізу статистичних матеріалів обґрунтовано зв'язок бюджетного дефіциту з основними макроекономічними величинами. Водночас з'ясовано, що:

– значний вплив на взаємозв'язок між дефіцитом бюджету та ВВП здійснює оподаткування. При цьому, формування податкової системи, сприятливої для економічного зростання, передбачає не зменшення загальної суми податків чи їхнього рівня (частки податків у ВВП) будь-якою ціною, а передусім, мінімізацію надлишкового податкового тягара при певній величині податкових надходжень, необхідній для виробництва суспільних благ. З огляду на це, якщо ставити за мету підвищити темпи економічного зростання, з подальшим збалансуванням доходів і видатків державного бюджету, то доцільно планово знижувати рівень податкового навантаження з одночасним покращенням механізму справляння податкових платежів та більш ефективно використовувати бюджетні кошти;

– фіскальна політика і монетарна політика мають проводитися у повній координації й не суперечити одна одній. Проте в умовах економічних

перетворень нерозвиненість фінансового ринку та відсутність стратегічних цілей бюджетної політики зумовлюють перетворення монетарної політики на таку, яка не завжди відповідає економічним реаліям. Уточнено, що зв'язок між дефіцитом бюджету і боргом, з одного боку, і вимушеною монетарною експансією та інфляцією, з іншого боку, має нелінійний характер і визначається початковим інфляційним режимом функціонування економіки. Зауважено, що зміни рівня первинного дефіциту й обсягів державного боргу можуть призвести до принципово різних інфляційних наслідків, а це необхідно враховувати при плануванні державного бюджету на кожний наступний бюджетний період. Крім цього, доцільно брати до уваги те, що з позицій фіскальної політики, особливо її політичної компоненти, існування можливості накопичення та раптового використання великої грошової маси дасть позитивні результати, але з позицій грошово-кредитної політики наслідки таких змін можуть бути негативними;

– у процесі аналізу взаємозалежності між дефіцитом бюджету й інфляцією доцільно враховувати багатofакторність впливів на неї, що потребує скрупульозного підходу при плануванні та обґрунтуванні таких параметрів у контексті забезпечення економічного розвитку і проведення реальної бюджетної політики. До того ж, як показує українська практика, зменшення обсягу дефіциту бюджету є дезінфляційним інструментом.

Основні результати роботи опубліковано у працях [118], [128], [129], [131], [134], [136], [141], [151], [152]

Розділ 3

УПРАВЛІННЯ ДЕФІЦИТОМ ДЕРЖАВОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

3.1. Система управління бюджетним дефіцитом.

Існування правової, соціально спрямованої та демократичної держави неможливе без забезпечення належного достатку суспільства, формування економічних свобод та зваженого соціально-економічного і політичного розвитку. Втілення у життя зазначених вимог неодмінно потребує, в економічній сфері, значних фінансових ресурсів та виваженого підходу до формування національних пріоритетів, у політичній – забезпечення стабільності та порозуміння між провідними політичними суб'єктами, а також воля усіх гілок влади до обґрунтованих соціально – економічних реформ, у соціальній – бажання та розуміння громадянами важливості здійснення ефективних політико-правових та економічних перемін, налаштованість на власні сили та відхід від принципів „постійного суспільного утримання”. Особливо гострою для України, ще із перших днів державної незалежності, постає проблема нестачі необхідних фінансових ресурсів та недостатньо ефективного бюджетного менеджменту. Саме це є вагомою причиною існування дефіциту бюджету та постійного залучення державою кредитних ресурсів для забезпечення власних функцій. Як наслідок, хронічні бюджетні дефіцити та збільшення обсягів урядових позик зумовили необхідність формування обґрунтованої системи управління бюджетним дефіцитом.

У вітчизняній науковій літературі проблему управління бюджетним дефіцитом практично не розглядають, зводячи усе до способів та методів управління державним боргом. Так, зокрема, аналізуючи взаємну корельованість дефіциту бюджету та державного боргу, професор С. Юрій більше уваги привертає саме стану та напрямам зменшення державної заборгованості [18], а науковець О. Василик, торкаючись питання бюджетної незбалансованості, лише наводить певні напрями для забезпечення зростання доходів та скорочення бюджетних видатків [154, с. 91]. Інший вітчизняний вчений О. Барановський фокусує увагу на доцільності вирішення проблеми

дефіциту бюджету в контексті запобігання та протидії фінансовим кризам [155]. Така ж ситуація спостерігається й у російській науково-теоретичній літературі. Зокрема, професор Л. Дробозіна розглядає проблему дефіциту бюджету з позиції бюджетного навантаження та способів фінансування дефіциту [156, с. 119], а російський науковець Т. Брайчева більшу увагу привертає концепціям регулювання дефіциту [157, с. 124], не пропонуючи при цьому комплексного підходу до вирішення проблеми. На наш погляд, ефективний менеджмент дефіциту бюджету та збалансована боргова політика можуть забезпечити міцне підґрунтя для неухильного економічного поступу та здійснення глибоких структурних соціально – економічних перетворень.

Вважаємо, що управління бюджетним дефіцитом – це комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо формування, фінансування та регулювання дефіциту бюджету з метою збалансування державного бюджету та забезпечення соціально-економічного розвитку. Натомість, управління дефіцитом бюджету, як система, поєднує наступні складові:

- об'єкт управління;
- механізм управління;
- суб'єкти управління.

При цьому зазначимо, що під механізмом управлінням бюджетним дефіцитом слід розуміти сукупність принципів, методів, важелів та нормативно-правового забезпечення щодо забезпечення ефективного управління дефіцитом бюджету (додаток Л).

Зауважимо, що управління дефіцитом бюджету нерозривно пов'язане із менеджментом державного боргу, а тому механізми управління та суб'єкти управління обома економічними явищами тісно переплетені поміж собою. Сутність бюджетного дефіциту, як об'єкту управління, ми розглядали у попередньому розділі, а тому доречно зупинитися на ґрунтовному аналізі механізму та суб'єктів управління.

До основних принципів управління бюджетним дефіцитом, при цьому, віднесемо:

- принцип ліквідності бюджету, котрий передбачає своєчасне та повне виконання бюджетних асигнувань;

- принцип обґрунтованості – формування дефіциту на стадії планування бюджету повинно здійснюватися на реальних показниках макроекономічного та соціального розвитку з урахуванням обмежених бюджетних ресурсів;

- принцип забезпечення – ухвалення бюджету із дефіцитом може бути прийнятним лише за умови наявності реальних джерел його фінансування;

- принцип обмеженості – вважаємо, що на законодавчому рівні доцільно встановити порогові значення бюджетного дефіциту протягом певного року.

Прикладом для нас можуть слугувати умови Пакту про стабільність і зростання та Маастрихтського договору, що вимагають від урядів країн-учасниць ЄС підтримувати таку бюджетну позицію, котра близька до балансу чи надлишку.

При цьому, слід зауважити, що може допускатися поява дефіциту в результаті дії вбудованих автоматичних стабілізаторів, але у розмірі не більше 3 % ВВП.

У разі перевищення зазначеної величини дефіциту бюджету до країни-порушниці можуть бути застосовані фінансові санкції, направлені на подолання розбалансованості державних фінансів;

- принцип збалансованості, котрий передбачає, що видатки бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету за відповідний період;

- принцип ефективності – при складанні та виконанні Державного бюджету, а також у процесі управління дефіцитом бюджету необхідно прагнути досягти запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та отримання максимального результату;

- принцип раціонального запозичення, що передбачає залучення державних позик лише в обсягах, необхідних для фінансування дефіциту бюджету. При цьому варто брати до уваги як вартість позики, так і термін запозичень, а тому вагомим завданням є виявлення та усунення недоліків існуючого механізму державних запозичень. Окрім цього, зазначений принцип

спрямований на оптимізацію структури, мінімізацію ризиків та здешевлення портфелю боргових зобов'язань;

– принцип прямої відповідальності – учасник бюджетного процесу чи суб'єкт управління бюджетним дефіцитом несуть пряму відповідальність за власні дії (бездіяльність) у межах, визначених чинним законодавством.

Вагоме значення у структурі механізму управління мають методи управління, оскільки чинять безпосередній вплив на процес формування та управління дефіцитом бюджету, а тому зупинимось на кожному із них.

Безумовно, що саме від реалістичності обґрунтування та якості прогнозування залежить увесь процес менеджменту бюджетного дефіциту, а, отже, створюється стійка основа для довгострокового планування та управління. Тому, наприклад, для оптимального вибору джерел фінансування бюджетного дефіциту необхідно спочатку обґрунтувати потенційний вплив кожного джерела на державні фінанси зокрема, та економічний розвиток загалом, а вже потім приймати рішення щодо вибору ресурсів для фінансування бюджету.

Наступним важливим методом механізму управління бюджетним дефіцитом є планування. Саме планування, що має своєю основою об'єктивне бюджетне прогнозування, повинно стати стержнем усієї системи управління дефіцитом бюджету. Тому вважаємо за доцільне запропонувати та вперше застосувати на макрорівні, як специфічний середньостроковий план управління бюджетним дефіцитом, концепцію збалансованих показників ефективності (Balanced Scorecard, BSC).

Наголосимо, що це система стратегічного управління організацією на основі виміру й оцінки її ефективності по набору показників, підбраному таким чином, щоб врахувати всі істотні (з погляду стратегії) аспекти її діяльності [158]. Загалом, історія розвитку BSC розпочалася на початку дев'яностих років минулого століття, коли Д. Нортон і Р. Каплан вирішили знайти новий інструмент управління стратегією підприємства. Для цього, за основу дослідження було покладено гіпотезу про те, що методика оцінки ефективності діяльності підприємства виключно на фінансових показниках не

забезпечує росту майбутньої економічної цінності організації, а в деяких випадках, зокрема при розробці фінансової стратегії банку, може означати перехід виключно на спекулятивні операції. На підставі проведеного дослідження „Measuring Performance in the Organization of the Future” („Вимірювання ефективності організації майбутнього”), яке здійснювалося протягом 1990 р., розроблено BSC, яка пізніше була визнана унікальною системою, що дозволяє інтегрувати фінансові і нефінансові показники ефективності господарської діяльності [159]. Маніфестом нової теорії і нового управлінського підходу стала публікація статті „Вимірники, що керують ефективністю”, котра відкрила бізнесу нові шляхи вдосконалення й оптимізації твердих правил традиційної економіки.

Система BSC трансліює місію і загальну стратегію організації в систему взаємозалежних показників. Ключовими особливостями системи управління на основі BSC є:

- у систему входять показники, що належать до всіх стратегічно важливих аспектів діяльності;
- причинно-наслідковий зв’язок усіх показників системи;
- причинно-наслідковий зв’язок показників системи і стратегічних завдань компанії;
- зв’язок результуючих показників і визначальних факторів;
- зв’язок показників з фінансовими результатами діяльності [158].

Зауважимо, що концепція BSC уникає нечіткого формування цілей, вимагаючи чіткої їх постановки. Так, для прикладу, така стратегічна ціль банку як зниження відсотків неповернення кредитів, трансліюється у зрозуміле для персоналу банку завдання – знизити неповернення кредитів з 20 до 15 відсотків. На наш погляд, такий підхід доволі актуальний і для державних фінансів, оскільки в Україні вже сформувалася традиція формувати важливі макроекономічні та макрофінансові завдання доволі розмито та нечітко.

Адаптуючи концепцію BSC до системи державних фінансів окреслимо набір головних елементів. До таких належатимуть:

- вимір;

- причинно-наслідкові зв'язки;
- завдання;
- вимірники;
- цілі;
- ініціативи.

Практичне адаптування BSC у рамках менеджменту бюджетним дефіцитом спрямоване на розробку середньострокового фінансового плану з урахуванням стратегічних соціально-економічних цілей держави. Весь процес побудови системи управління дефіцитом бюджету на основі BSC містить у собі кілька послідовних та взаємопов'язаних етапів:

- перший етап – визначення стратегічних цілей та відповідних їм показників;
- другий етап – встановлення підсумкових цілей та показників, що оцінять ступінь їх досягнення у майбутньому. Визначення недоліків планування, аби уникнути небажаних неточностей та запобігти викривленню реальних показників;
- третій етап – ідентифікація стратегічних ініціатив і потреб у фінансових ресурсах, щоб, у такий спосіб, мінімізувати можливий вплив недоліків планування і забезпечити непохитне виконання поставлених цілей;
- четвертий етап – забезпечення у повному обсязі фінансово-економічних, та соціально – політичних ресурсів для здійснення стратегічних ініціатив [160].

Усі зазначені вимоги доцільно враховувати при затвердженні Верховною Радою України Основних напрямків бюджетної політики та Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики, а головне - при плануванні та ухваленні Державного бюджету України. Розроблений таким чином головний фінансовий план держави, у рамках концепції управління дефіцитом бюджету на основі BSC, повинен складатися з двох умовних частин – поточного бюджету, щоб забезпечити виконання покладених на державу функцій, але з урахуванням вимог нашої системи, та стратегічного бюджету, котрий повинен

закласти міцну основу для втілення сформованої системи управління бюджетним дефіцитом та досягнення стратегічних цілей.

Перш за все, в рамках першого етапу побудови системи управління бюджетним дефіцитом, визначимо основні стратегічні цілі та сформуємо на їх основі „стратегічну карту” (див. рис 3.1.). При цьому зазначимо, що розуміння причинно-наслідкового зв’язку між елементами різних типів вимірів для концепції BSC має надзвичайно важливий характер (додаток М). Як бачимо із додатку М, втілення стратегічних цілей можливе лише за умов виконання основних завдань із інших вимірів. Саме цей принцип і є головним для концепції BSC – забезпечення фінансових показників є результатом одночасного втілення взаємозалежних показників інших вимірів.

Загалом, як свідчить рис. 3.1, так звана „збалансованість” запропонованої концепції має багатоплановий характер, оскільки поєднує взаємозв’язки між

Рис. 3.1 Стратегічна карта системи управління бюджетним дефіцитом на основі BSC [160]*

* Розроблено на основі [158] та [159]

фінансовими і нефінансовими показниками, стратегічним та операційним рівнями управління, а також між внутрішніми та зовнішніми аспектами політики управління бюджетним дефіцитом. Таким чином формується цілісний механізм управління не лише бюджетним дефіцитом, але й – вагома складова системи управління соціально-економічними процесами. Окрім того, для чіткішої деталізації загальної стратегії, запропонованого нами механізму, для кожного елементу системи збалансованих показників можна сформувати так звані „стратегічні теми”. При цьому варто зауважити, що їх побудова дозволить зменшити обсяг інформації, яка потребує постійного аналізу та спростить втілення на практиці розробленої системи.

Другий етап на шляху формування системи управління бюджетним дефіцитом на основі BSC передбачає встановлення оціночних показників для попередньо визначених стратегічних цілей. Поряд із цим, важливо виявити „проблемні місця”, а саме – можливі неточності планування, та мінімізувати їхні ефекти на загальний результат. Особливу увагу, при цьому, слід звернути на погрішності податково-бюджетного планування та негативні впливи політичного чинника.

Загалом, зазначимо, що показники ефективності, які можуть бути щоденними, щоквартальними або щорічними, дозволяють, по-перше, відстежувати хід реалізації стратегії і коректувати її залежно від ситуації, а, по-друге, забезпечують основу для планування та оцінки виконання бюджету, а також діяльності кожного суб’єкта системи управління бюджетним дефіцитом. Окрім того, для кращої оцінки реалізації головних факторів майбутнього успіху, можна встановити й цільові показники (своєрідні еталони), котрі б кількісно їх оцінювали, і для яких можна задати формули або інші способи розрахунку. Також, обираючи показники для оцінки ступеня досягнення поставлених цілей, доцільно концентрувати увагу на найбільш вагомим, тих, котрі якнайкраще відображають стан речей. Збільшення ж кількості показників виправдане лише за умови побудови „стратегічних тем” для кожного окремого виміру, тоді, коли необхідно конкретніше деталізувати поставлені стратегічні цілі та критерії їх досягнення для безпосередніх виконавців. Для кращого розуміння та простоти

побудови системи збалансованих показників у структурі управління бюджетним дефіцитом, об'єднаємо другий і третій етапи побудови BSC та встановимо показники ефективності для кожного виміру .

Аналізуючи сформовану нами стратегічну карту (рис.3.1.), можемо зауважити, що основними цілями вимірника „стратегічна ціль” є оптимізація рівня бюджетного дефіциту, а також зростання доходів бюджету та обсягу ВВП. На наш погляд, для оцінки досягнення таких цілей необхідно використати, щонайменше, найбільш узагальнені показники, представлені нами у додатку Н, а також забезпечити виконання запропонованих ініціатив.

Окрім того, необхідно зауважити, що першочерговим завданням є вирішення питання щодо забезпечення повного спектру фінансово-економічних та соціально – політичних ресурсів, а також неухильного дотримання виконання поставлених завдань.

Аналізуючи елементи системи збалансованих показників, запропоновані у додатку Н, можемо констатувати, що лише неухильне виконання усіма суб'єктами системи управління бюджетним дефіцитом зазначених вимог, а також консолідація усіх гілок влади та відмова основних політичних сил від соціального популізму та економічної демагогії забезпечать умову досягнення бажаного результату. Окрім того, від органів виконавчої та законодавчої влади вимагається прогнозувати та планувати найважливіші макроекономічні показники, та бюджетні параметри лише виходячи із реальних економічних обставин, позбувшись при цьому бюджетної безвідповідальності та бажання необґрунтовано збільшувати видатки. Саме тому, від уникнення помилок у прогнозуванні та плануванні, а також ефективного пошуку необхідних фінансових, економічних та політичних ресурсів залежатиме цілісність та здійсненність запропонованої нами системи.

Характеризуючи запропоновані параметри вимірника „стратегічна ціль”, до найосновніших ініціатив, що потрібно втілити для досягнення цільових показників, слід віднести:

- сприяння зростанню ВВП та збільшенню доходів бюджету;
- стимулювання ділової активності суб'єктів економічних відносин;

- забезпечення ефективного використання бюджетних коштів;
- необхідність прогнозування та планування бюджетних параметрів лише на основі реальних економічних показників;
- формування економічно обґрунтованої державної боргової політики;
- забезпечення ефективного використання позикових ресурсів;
- оптимізація існуючих коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України та забезпечення неухильного втілення принципів бюджетної системи тощо.

Натомість, до основних заходів з метою досягнення потрібних ресурсів належатимуть:

для забезпечення фінансового підґрунтя:

- виконання планових показників доходної частини бюджету у повному обсязі.

Втілення даної позиції передбачає стабільне функціонування національної економіки, також ефективну та спільну роботу уряду України, контролюючих та правоохоронних органів. При цьому, перед державними органами постає завдання забезпечення сприятливої внутрішньої економічної кон'юнктури, прогнозованої соціально-економічної політики та дотримання законодавства у сфері економічних відносин;

- забезпечення зростання ефективності податкової системи.

Виконання цієї умови передбачає, з одного боку, підвищення податкової культури та дисципліни суб'єктів економічних відносин, а з іншої – по-перше, прогнозування та планування податкових надходжень лише, виходячи із реальних економічних показників, а, по-друге, ефективне використання коштів платників податків. Як зауважує вітчизняний науковець А. Крисоватий, податкова політика повинна оптимально поєднувати інтереси держави, громадян-виборців та платників податків [13, с. 47];

- залучення державних позик та їх раціональне використання.

Використання державних запозичень є ринковим механізмом фінансування бюджетного дефіциту (передбачений Бюджетним кодексом як єдиний спосіб його фінансування), і визнається деякими науковцями як неінфляційний

[161, с. 130]. Однак слід зауважити, що стійкий дефіцит державного бюджету та платіжного балансу, а також неефективний механізм залучення та використання позик можуть призвести до загострення фінансової кризи. Саме тому, використовуючи такий спосіб фінансування дефіциту та залучення необхідних фінансових ресурсів вимагає обґрунтованого та зваженого підходу, що ґрунтується на реальних економічних показниках та тенденціях, та з урахуванням ресурсних можливостей держави. Окрім того, в умовах антиінфляційної монетарної політики центрального банку (яскравий приклад – перша половина 2008 року) та несприятливої кон'юнктури на міжнародних ринках фінансових ресурсів, доцільно надавати перевагу саме внутрішнім запозиченням, оскільки це більш ринковий спосіб вилучення грошей з обігу, аніж штучна стерилізація грошової маси НБУ чи резервування коштів на рахунках Державного казначейства України;

– ефективна приватизація державного майна.

Основними недоліками використання доходів від приватизації державного майна як джерела фінансування дефіциту бюджету та одержання необхідних грошових коштів, на наше переконання, є, перш за все, часте невиконання плану приватизації державного майна, політична залежність приватизаційних процесів від корпоративних інтересів бізнесово-політичних груп, непрозорий та безсистемний характер приватизації, а також – нерегулярний характер поступлень коштів від приватизації [162,с.97]. Як засвідчує вітчизняна практика, планові показники приватизації в Україні, за невеликим винятком, не виконувалися протягом багатьох років, що лише сприяло посиленню бюджетної незбалансованості, а тому, не варто орієнтуватися на приватизацію як на важливий фінансовий ресурс для досягнення обраних нами показників вимірника „стратегічна ціль”;

– стимулювання зростання ВВП.

Вважаємо, що в сучасних соціально-економічних та політико-правових умовах стимулювання зростання обсягу ВВП є однією із найголовніших ініціатив, що стосується кількох вимірників сформованої нами системи збалансованих

показників для управління дефіцитом бюджету, адже саме ВВП є основою доходів бюджету та фінансових ресурсів держави;

для забезпечення економічних умов:

– покращення інвестиційного мікроклімату та забезпечення захисту прав власності.

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать соціально-економічна динаміка, ефективність інтеграції в міжнародні глобалізаційні процеси та можливість модернізації національної економіки, а отже – збільшення обсягу фінансових ресурсів, необхідних для реалізації поставлених завдань. Між тим, попри суттєві зусилля у формуванні відповідних організаційно-економічних та правових засад зміцнення інвестиційного клімату, міжнародними експертами відзначається зниження інвестиційної привабливості України. При цьому, перебіг сучасних політичних процесів та практична реалізація встановлених цілей і пріоритетів поліпшення інвестиційного клімату в Україні, переважно негативно впливають на інвестиційний клімат й, зокрема, міжнародну інвестиційну привабливість України, підвищують ризики для інвесторів, і, зумовлюючи, тим самим, втрати в конкурентній боротьбі за світові інвестиційні ресурси.

Окрім того, в Україні дедалі більше дається взнаки нечіткість інвестиційної стратегії, а непрозорість процесу формування інвестиційних та інноваційних пріоритетів розвитку національної економіки лише перешкоджає виробленню об'єктивних цілей та напрямків цієї політики, послаблює суспільну легітимність державної політики у цій сфері. Отож, виходячи із вищезазначеного, першочерговими завданнями державної політики, у контексті функціонування системи збалансованих показників та забезпечення необхідних фінансових ресурсів, є об'єктивна ревізія існуючої системи формування інвестиційного клімату України та захисту прав власності, а також ефективна робота над їх суттєвим покращенням;

– реформування податкової системи у напрямку її спрощення, прозорості та ефективності.

На відміну від країн ЄС, податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави та не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування доходів бюджету відображає недосконалість перехідної економіки та має переважно фіскальний характер. Саме тому метою податкової реформи має стати приведення податкової системи у відповідність із пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку, сприяння сталому економічному зростанню (шляхом лібералізації податкової системи на основі виваженої інвестиційно-інноваційної політики), забезпечення достатнього обсягу сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів (на основі проведення збалансованої бюджетної політики), запровадження ліберального ставлення до платників, які сумлінно виконують свої податкові зобов'язання, і посилення відповідальності за несплату податків. При цьому варто зауважити, що реформування податкової системи повинно проводитися синхронно із оптимізацією системи державних видатків, управлінням бюджетним дефіцитом та державним боргом;

- забезпечення відкритої, прогнозованої і стабільної монетарної, та валютної політик.

Вважаємо, що головними пріоритетами монетарної та валютної політики в Україні повинні стати стабільність індексу цін, забезпечення зростання ВВП та зайнятості населення, а також прогнозований курс національної валюти;

- створення сприятливих умов для подальшого зростання внутрішнього платоспроможного попиту.

Зрозуміло, що фактори, котрі безпосередньо впливають на формування платоспроможного попиту, можна класифікувати за трьома основними групами: економічні, соціальні, демографічні, однак, на наше переконання, найважливішим чинником є доходи фізичних та юридичних осіб. Саме тому, як ми вважаємо, головним завданням соціально – економічного розвитку в даному напрямі є забезпечення зростання рівня доходів, особливо – фізичних осіб, що сприятиме не лише споживанню, але й створить умови для зростання обсягу ресурсів, котрі можуть бути інвестовані в реальну економіку;

для забезпечення політичних передумов:

- формування стабільної більшості у законодавчому органі влади;
- бажання основних політичних сил брати на себе відповідальність за прийняття непопулярних, але необхідних соціально – економічних рішень.

Однією із проблем сучасної України є превалювання політики над економікою та перманентна боротьба суб'єктів політичних відносин, що постійно намагаються перерозподілити поміж собою сфери впливу, владу та економічні ресурси. Будучи у постійному протистоянні та невизначеності, жоден уряд чи політична сила навіть не намагалися здійснити комплекс необхідних економічних та політико-правових реформ, особливо непопулярних, хоча й таких необхідних. Керуючись політичною доцільністю та беручи на озброєння соціально – економічний популізм, провідні політичні гравці лише прикриваються необхідністю проведення ефективних реформ, підміняючи їх вирішенням власних інтересів.

Як засвідчує практика бюджетного процесу в Україні, державний бюджет постійно стає похідною від індивідуалістичних міркувань та безвідповідальності основних політичних гравців, що спричиняє з року в рік питання про бюджетну ліквідність та припустимий обсяг дефіциту. Саме тому виникає необхідність забезпечення стабільної роботи виконавчої та законодавчої гілок влади в Україні. Лише за таких обставин можна втілити у життя запропоновану нами систему управління бюджетним дефіцитом.

Аналізуючи інші вимірники, ми зупинятимемося лише на їх короткій характеристиці, адже повний алгоритм підходу нами уже продемонстрований на прикладі вимірника „стратегічна ціль”. При цьому зауважимо, що запропоновані вимірники мають між собою деякі спільні цільові показники, а певні ініціативи для одних - є завданнями для інших, що є черговим свідченням збалансованості та тісного взаємозв'язку між усіма елементами системи збалансованих показників (СЗП).

Наступним елементом СЗП є вимірник „суб'єкти економічних відносин”, котрий вимагає не меншої уваги, аніж попередній. До основних завдань цього вимірника, котрі необхідно вирішити, слід віднести (додаток П):

- зростання внутрішнього платоспроможного попиту та забезпечення сприятливих умов для розвитку;
- оптимізація податкового навантаження та грошово-кредитної політики.

Оцінюючи поставлені завдання, констатуємо, що на даний момент повне їх досягнення вимагає доволі значного часу та неабияких зусиль, особливо - політичної волі владних структур. Окрім того, у нас фактично не здійснювалися реальні перетворення у цьому контексті, а всі уряди лише займалися вирішенням поточних проблем. Вважаємо, що це є однією із найбільших причин існуючих негараздів у сфері оподаткування, грошово-кредитної політики тощо. Так, зокрема, як свідчить практика оподаткування в Україні, справляння податків у вітчизняних реаліях доволі непростий та не завжди добре прогнозований процес. Досліджуючі податкові системи країн світу, Світовий банк, разом із PriceWaterhouseCoopers, визнали українську систему оподаткування однією із найскладніших у світі – вона посіла 177 місце серед 178 країн [163]. У процесі формування рейтингу бралися до уваги три індикатори: кількість податкових платежів, час, необхідний для їх сплати та вартість податків. Експерти, котрі проводили дослідження, зауважили, що в Україні суб'єкти економічних відносин змушені витратити на сплату податків та зборів 2085 год., а тому, на думку аналітиків PriceWaterhouseCoopers, займатися підприємницькою діяльністю у нас вкрай не вигідно. Єдиний вихід фахівці вбачають у проведенні ефективної податкової реформи.

Натомість, як свідчать свідченням огріхів у плануванні податкових платежів є стан податкових надходжень до бюджету за перші чотири місяці 2008 р. Так, зокрема, за даними Міністерства фінансів України та Державного казначейства України, за цей час розрив між митними та внутрішніми зборами збільшився вдвічі і перевищив 8 млрд. грн., тобто, виконання доходної частини бюджету відбувалося за рахунок збільшення податкових надходжень із імпорту при постійному падінні сплати податків усередині країни [164]. На наш погляд, таке стимулювання урядом імпорту, як метод боротьби з інфляцією, не лише небезпечно ризиками невиконання бюджету, але й, може призвести до збільшення дефіциту торговельного балансу та підсилити валютні ризики.

Загалом, у напрямку оптимізації податкового навантаження та реформування податкової системи, з урахуванням необхідності зростання внутрішнього платоспроможного попиту та забезпечення сприятливих умов для розвитку економіки, держава повинна значну увагу зосередити на пошуку компромісу економічних інтересів усіх учасників податкових відносин. Вважаємо, що помірна активізація соціальної спрямованості податкової політики покликана сприяти ліквідації дисбалансу між доходами різних верств населення. Однак, при цьому значну увагу необхідно приділити проблемам оподаткування фізичних осіб та питанню зменшення податкового навантаження на фонд заробітної плати. Переконані, що це, у свою чергу, забезпечить зростання платоспроможного попиту, що є стимулом для оновлення виробництва та економічного розвитку, а також сприятиме скороченню масштабів тіньового сектора економіки. Загалом, реформування системи оподаткування направлене на вирішення кількох вагомих завдань, а саме:

- формування стабільної, прозорої та зрозумілої податкової системи на основі правових механізмів взаємодії всіх її елементів;
- побудова єдиної податкової правової бази;
- забезпечення раціонального податкового механізму, котрий гарантував би збалансованість інтересів держави та платників податків, з одного боку, а з іншого – сприяв розвитку підприємництва та нарощуванню доходів бюджету;
- напрацювання нового механізму податкового адміністрування та вдосконалення системи відповідальності за податкові правопорушення;
- забезпечення рівних умов оподаткування для всіх категорій платників податків та скасування безпідставних податкових пільг та преференцій.

Іншим вагомим напрямом державної діяльності стосовно виконання завдань вимірника „суб’єкти економічних відносин” є забезпечення стабільної грошово-кредитної політики, що має прямий вплив на інвестиційну активність суб’єктів економічних відносин та внутрішній попит. Основними напрямками грошово – кредитної політики, при цьому, враховуючи сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні, є:

- забезпечення цінової стабільності та зменшення темпів інфляції;
- зростання реальних доходів населення;
- сприяння оптимізації рівня бюджетного дефіциту та державного боргу;
- стимулювання ділової активності суб'єктів економічних відносин;
- забезпечення стабільного та об'єктивного курсу національної валюти.

Характеризуючи усі завдання та оцінюючи необхідні ініціативи, в межах даного вимірника, можемо констатувати, що досягнення пропонованих цільових показників вимагатиме довгострокової та прогнозованої діяльності держави, але з обов'язковим виконанням завдань двох інших вимірників, а саме – „внутрішніх процесів” (додаток Р) і „забезпечення професійного розвитку” (додаток С).

На перший погляд, такі вимірники неспівмірні за своєю вагою, для економічних процесів, із попередніми двома, однак це зовсім не так. Бо, з одного боку, як ми уже зазначали, виконання СЗП та ефективне управління бюджетним дефіцитом вимагає раціональних політико – економічних рішень, що ґрунтуються на політичній стабільності та консолідації, а з іншого боку, необхідно забезпечити якісно вищий професійний рівень та почуття відповідальності політичних діячів, фінансово - економічних експертів та працівників усього апарату управління дефіцитом бюджету. Саме такі завдання лежать в основі вимірників „внутрішні процеси” і „забезпечення професійного розвитку”.

Характерними рисами вітчизняної економіки, на наш погляд, є недостатній рівень конкурентоспроможності, слабка інвестиційна привабливість, відсутність ефективного механізму розробки і реалізації економічної політики, а особливо – зрощування держави і бізнесу. Зрозуміло, що це є наслідком не лише значних прорахунків у сфері української економіки, а й слабкості інститутів влади та відсутності у них політичної волі для прийняття фундаментальних рішень. Саме тому, у процесі формування політики управління бюджетним дефіцитом, важливим етапом є вирішення завдань, котрі ми виокремили у вимірнику „внутрішні процеси” (додаток Р), а саме:

- забезпечення владою соціально-економічної та політичної стабільності;
- проведення необхідних економіко-політичних реформ;
- забезпечення підтримки громадянами політики влади.

При цьому, наголосимо на необхідності забезпечення політичної стабільності, що виступає суб'єктивним явищем, і для якої повинна бути ефективна база функціонування політичної системи. Адже саме стабільність і є цінністю для політичної системи, даючи відповідну реакцію на вимоги та виклики, як ззовні так і зсередини. Однак, потрібно зауважити, що стабільність стає абстрактною, коли немає механізмів і засобів її реалізації, а також, коли не спирається на підтримку громадян. Навіть більше, часто певні політичні сили, для досягнення власних цілей, прикриваючись різними гаслами, намагаються скористатися слабкістю політико-економічного консенсусу у суспільстві. Промовистим прикладом можуть слугувати практично усі революції чи перевороти. Саме тому доцільно активізувати процес пошуку політичного порозуміння у суспільстві, адже, як зазначає німецький науковець Ш. Бланкарт, лише „шляхом переходу від правил одностайності до правил простої більшості при голосуванні можна ...інтенсифікувати прийняття рішень” [69,с.137]. Окрім того, без досягнення політико - економічного консенсусу неможливе проведення жодних реформ чи прийняття важливих державницьких рішень, що у свою чергу, пригнічує потенційні можливості розвитку країни.

Іншою вагомою проблемою даного вимірника, що має опосередкований вплив на обсяги бюджетного дефіциту, є відсутність цивілізованого громадянського суспільства та, насаджувана із часів Російської імперії та Радянського Союзу, психологія патерналізму. Користуючись гіпертрофованим сподіванням деяких прошарків суспільства на опіку з боку держави, політичні сили, бажаючи одержати щонайбільше голосів на виборах, активно використовують для досягнення власних цілей соціальний популізм та економічну демагогію. Як наслідок, часто спостерігаємо необґрунтоване та незабезпечене фінансовими ресурсами збільшення соціальних виплат, що перетворює Державний бюджет з інструменту економічної політики у заручника політичної боротьби. Саме тому, виконання усіх поставлених

завдань вимірника „внутрішні процеси” необхідне для активного та ефективного втілення усієї системи збалансованих показників, запропонованої нами для управління бюджетним дефіцитом.

Останнім вимірником СЗП обрано „забезпечення професійного розвитку” (додаток С), що є досить вагомим для всієї системи. Адже, лише опираючись на кваліфіковані кадри, котрі володіють ґрунтовними економічними знаннями та практичними навиками, та забезпечуючи необхідний рівень відповідальності усіх гілок влади за прийняті рішення, можна досягти позитивного результату в управлінні бюджетною незбалансованістю. Доцільно внести необхідні зміни в існуючі законодавчі акти з метою запобігання неефективному та нецільовому використанню бюджетних коштів, а також неефективному використанню державного і комунального майна. При цьому, важливо передбачити чіткий перелік правопорушень у фінансово - кредитній та бюджетній сфері та визначити органи, уповноважені на здійснення державного контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Значної уваги вимагає підвищення фахового рівня працівників усіх органів, що мають прямий чи опосередкований вплив на управління бюджетним дефіцитом. При цьому, доцільно внести зміни до вітчизняного законодавства, котрі унеможлилювали б подання поправок та пропозицій, що стосуються бюджетних параметрів у сесійній залі, а закріплювали жорсткий порядок розгляду законопроектів та поправок до них лише у комітетах парламенту. Окрім того, бажає бути вищим і фаховий рівень окремих депутатів, котрі є членами тих чи інших комітетів, адже саме від них залежить якість українського законодавства. Думаємо, що до роботи комітетів Верховної Ради варто залучати вітчизняних науковців та експертів-практиків, досвід та знання яких допоможуть ефективніше вирішувати соціально – економічні проблеми. Однак, визначальним повинна стати норма безумовного виконання українського законодавства та рівності усіх перед буквою закону, незалежно від суспільного чи посадового статусу, бо лише так можна домогтися виконання усіх бюджетних параметрів та уберегтися від економічних негараздів.

Загалом, зауважимо, що лише одна якісна розробка і чітке формулювання стратегій обраних вимірників ще не виступають гарантом досягнення задекларованих цілей, адже для того, аби забезпечити виконання поставлених завдань, необхідно сфокусувати увагу на ефективному перетворенні їх у реальні дії на основі використання пропонованих ініціатив та орієнтуючись на цільові показники.

Вважаємо, що надзвичайно скрупульозно акцентувати свою увагу на інших складових механізмі управління бюджетним дефіцитом недоцільно, оскільки більшість його елементів, а головне – проблемних аспектів, ми охарактеризували у процесі формування системи збалансованих показників (СЗП), а тому, зупинимося на останній складовій системи управління дефіцитом бюджету – суб'єктах управління, адже саме від ефективного менеджменту залежить дієздатність запропонованої нами системи.

Єдиним органом, котрий здійснює пряме оперативне управління дефіцитом бюджету, на даний момент, є Міністерство фінансів України, інші ж органи державної влади впливають або стратегічно, або опосередковано. Міністерство фінансів України як орган, що відповідає за підготовку та виконання бюджету, формує основні бюджетні параметри, в тому числі, – обсяг бюджетного дефіциту, державного боргу та здійснює, у разі необхідності, державні запозичення. Однак, на наш погляд, в Україні доцільно створити окремий центральний орган виконавчої влади – Національне агентство з питань державного боргу та бюджетного дефіциту, котрий би здійснював оперативне управління державним боргом та бюджетним дефіцитом, і, водночас, ніс усю повноту відповідальності за прийняті рішення. Основним аргументом на користь нашої пропозиції є наявність потенційного конфлікту між завданнями бюджетного фінансування, монетарної політики, і, власне, менеджментом бюджетного дефіциту та державного боргу. Так, з одного боку, поточна діяльність фіскальних органів підпорядкована завданню виконання бюджету, а, отже, коли управління бюджетним дефіцитом та державним боргом здійснює міністерство фінансів, то виникає ризик необґрунтованого зростання обсягу дефіциту бюджету та перетворення боргової політики у заручники

кон'юнктурних інтересів бюджету. З іншої сторони – дефіцитно - боргова політика може бути використана монетарними органами для досягнення власних потреб, а тому, якщо Центральний банк країни має вплив на бюджетний дефіцит та державний борг, він використовуватиме таку можливість для вирішення негараздів у монетарній політиці. Окрім того, практика окремих країн світу свідчить про ефективність виокремлення органу для управління державним боргом. Так, зокрема, в Новій Зеландії ефективно функціонує Новозеландське агентство з управління державним боргом (New Zealand Debt Management Office), в Ірландії - Національне агентство боргу (National Treasury Management Agency), в Швеції - Шведське боргове агентство (National Debt Office). В Україні ж, такому органу, ми пропонуємо підпорядкувати й політику управління бюджетним дефіцитом, аби забезпечити державні фінанси від кон'юнктурних інтересів політичних сил чи владних структур. У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне прийняття Закону України „Про дефіцит державного бюджету” в якому визначити понятійний апарат дефіциту бюджету, сформулювати принципи та механізми управління ним, встановити граничні його показники, а також – визначити чітку структуру джерел фінансування дефіциту, та конкретизувати напрями використання залучених фінансових ресурсів.

Отож, резюмуємо, що політика управління бюджетним дефіцитом, як постійний та багатоциклічний процес, повинна базуватися як на адміністративно-правовому регулюванні, так і доповнюватися специфічними ринковими інструментами, спрямованими на оптимізацію рівня бюджетного дефіциту та забезпечення економічного розвитку. Вважаємо, що взявши до виконання запропоновану нами систему збалансованих показників, як середньостроковий план дій, та ґрунтуючись на позитивному досвіді провідних країн світу, стосовно менеджменту державних фінансів, можна сформувати дієву систему оптимізації рівня бюджетного дефіциту і державного боргу, та покращити інвестиційну привабливість вітчизняної економіки. При цьому, необхідно проявити волю до здійснення необхідних системних перетворень та забезпечити соціально-економічну, політичну стабільність, адже саме

перманентне протистояння між першими особами держави зумовило розбалансованість державного бюджету, розкручування інфляції та недовіру інвесторів.

3.2. Вдосконалення механізму управління бюджетним дефіцитом за допомогою моделювання взаємозв'язку дефіциту бюджету та показників економічної динаміки

Продовженням дослідження суті бюджетного дефіциту та формування системи управління ним, на основі системи збалансованих показників, є виявлення регресійних зв'язків між такими найважливішими макроекономічними величинами як бюджетний дефіцит, державний борг та ВВП. Адже, лише опираючись на модельний зв'язок між цими величинами, можна здійснювати об'єктивне прогнозування, планування та реалізовувати ефективну політику з управління бюджетним дефіцитом та державним боргом.

Перш за все зазначимо що, для аргументації пропонованої нами моделі, ми використали технічний інструментарій програмних продуктів „MathCAD 2000 Professional” та „STADIA”, що дозволило нам не лише математично підтвердити визначальні умови моделі, але й ілюстративно їх відобразити. Сформувавши матрицю даних (додаток Т 1.1 та застосувавши необхідний формульний набір продукту „MathCAD”, нам вдалося визначити характеристики, котрі використовуються у формуванні моделі:

– показники приросту бюджетного дефіциту, державного боргу та ВВП для моделі із номінальними величинами;

– показники приросту бюджетного дефіциту, державного боргу та ВВП з урахуванням рівня інфляції – для моделі із реальними величинами (додаток Т 1.2);

– відношення бюджетного дефіциту та державного боргу до ВВП (по попередньому та поточному році) для моделі із номінальними показниками;

– відношення бюджетного дефіциту та державного боргу до ВВП (по попередньому та поточному році) з урахуванням рівня інфляції – для моделі із номінальними показниками (додаток Т 1.3).

Характеризуючи залежність обраних макроекономічних показників, спочатку розглянемо формалізовану економіко-математичну модель взаємозв'язку дефіциту бюджету, державного боргу та обсягу ВВП в динаміці [165]. Зауважимо при цьому, що така модель вимагає абстрагуватися від можливих коливань економічної кон'юнктури, що впливають на бюджетну та податкову політику, а, отже, й на розміри бюджетного дефіциту в короткостроковому періоді. Як зазначає науковець О. Іващук, за таких обставин необхідно оцінювати економіку, що характеризується постійними темпами зростання, і фактичний обсяг ВВП якої співпадає із потенційним, а фактичний бюджетний дефіцит – зі структурним [166].

Зауважимо, що економіко-математична модель, в номінальних показниках та з постійним відносним рівнем загального бюджетного дефіциту, включатиме наступні передумови:

– обсяг номінального ВВП Y_t , зростає із постійним річним темпом P %.

– загальний обсяг дефіциту державного бюджету H_t складає q % від ВВП.

Таким чином, будемо мати:

$$h_t = \frac{H_t}{Y_t} = const, \quad (3.1)$$

де h_t – частка дефіциту державного бюджету у ВВП.

Якщо початковий обсяг ВВП дорівнюватиме Y_0 , то номінальний ВВП у році t складе:

$$Y_t = Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t \quad (3.2),$$

а бюджетний дефіцит H_t в році t становитиме:

$$H_t = \frac{Y_t \times q}{100} = \frac{Y_0 \times q}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t \quad (3.3)$$

У свою чергу, державний борг D_t (у номінальному вираженні) дорівнюватиме сумі бюджетних дефіцитів включно до року t , за умови, що це єдине джерело фінансування дефіциту. Тоді, коли початковий рівень державного боргу становитиме D_0 , то ми отримаємо:

$$D_0 = D_0 + \frac{Y_0 \times q}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right) + \frac{Y_0 \times q}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2 + \dots + \frac{Y_0 \times q}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t = D_0 + \frac{Y_0 \times q}{100} \sum_{r=1}^t \left(1 + \frac{P}{100}\right)^r \quad (3.4)$$

Додавши геометричну прогресію, ми одержимо:

$$D_t = D_0 + \frac{Y_0 \times q \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t - 1 \right]}{P} \quad (3.5)$$

Натомість, відношення державного боргу до ВВП (d_t) в році t складатиме:

$$d_t = \frac{D_t}{Y_t} = \frac{D_0}{Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} + \frac{q \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t - 1 \right]}{P} \quad (3.6)$$

Із наведеної формули випливає, що коли $P < 0$ (стійке зниження номінального ВВП), то відношення державного боргу до дефіциту прямуватиме до $+\infty$, і тим самим, перевищить довільний наперед заданий рівень, в тому числі, і деякий максимально сприятливий рівень, при якому держава ще може обслуговувати свій борг. Тому така система не може існувати надзвичайно довго, бо, за таких обставин, або економіка почне з деякого моменту зростати, або необхідно знизити (повністю ліквідувати) дефіцит бюджету. Якщо ж, $P = 0$ (обсяг ВВП незмінний), то при збереженні інших передумов, державний борг необмежено зростатиме. Отже, коли $P = 0$, а $Y_t = Y_0$, то ми отримаємо лінійно зростаючу функцію (у випадку $q > 0$):

$$D_t = D_0 + t \frac{Y_0 \times q}{100} \quad \text{та} \quad d_t = \frac{D_p}{Y_p} + t \frac{q}{100} \quad (3.7)$$

Наслідком знову стане неможливість, із певного моменту часу, виконання передумов моделі, і тоді, коли економіка не почне зростати, необхідно буде ліквідувати бюджетний дефіцит. Якщо ж, номінальний ВВП зростатиме ($P >$

0), то відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту поступово наблизатиметься до визначеного і стабільного рівня. При цьому, вклад „початкового” боргу зменшиться (при $t > \infty$):

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_0}{Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} = 0 \quad (3.8)$$

У такому випадку матимемо:

$$\begin{aligned} \lim_{t \rightarrow \infty} d_t = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_t}{Y_t} &= \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_0}{Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} + \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{q \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[1 + \frac{P}{100}\right]^t}{P \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} = 0 + \frac{q \left(1 + \frac{P}{100}\right)}{P} \times \\ &\times \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t - 1}{\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} = \frac{q \left(1 + \frac{P}{100}\right)}{P} \end{aligned} \quad (3.9)$$

Таким чином, у „зростаючій” економіці, співвідношення обсягу державного боргу до ВВП стабілізується навіть при стійких дефіцитах державного бюджету, а рівень стабілізації величини d_t визначається співвідношенням $\frac{q}{P}$, і якщо вважати, що темпи приросту ВВП незначні, то вираз $\left(1 + \frac{P}{100}\right)$ близький до одиниці. При стабілізації співвідношення обсягу державного боргу до ВВП, заданий рівень бюджетного дефіциту може підтримуватися у довготривалому періоді. Однак, для цього, по-перше, необхідно використовувати для фінансування дефіциту бюджету лише так звані „неінфляційні” джерела, а, по-друге, витрати на обслуговування державного боргу не повинні перевищувати передбаченого рівня.

Моделюючи взаємозв'язки між бюджетним дефіцитом та державним боргом, необхідно брати до уваги й динаміку видатків на обслуговування державного боргу. Тому, якщо номінальна ставка відсотка по державному боргу становитиме $b\%$, то сума коштів, що виділяється на обслуговування боргу (без погашення основного боргу) в році t становитиме $\frac{bD_{t-1}}{100}$ одиниць.

Оскільки первинний дефіцит бюджету H_t^1 дорівнює:

$$H_t^1 = H_t - \frac{bD_{t-1}}{100} = \frac{Yq}{100} - \frac{bD_{t-1}}{100} \quad (3.10),$$

то частка первинного дефіциту у ВВП становить:

$$h_t^1 = \frac{H_t^1}{Y_t^1} = \frac{q}{100} - \frac{bD_{t-1}}{100Y_t} \quad (3.11),$$

а відношення $\frac{D_{t-1}}{Y_t}$ необмежено зростатиме (що відбувається, як показано вище, при $P < 0$), то величина h_t^1 спадатиме аж до від'ємного значення. У деякий момент часу вона досягне такого рівня (-1), що обслуговування державного боргу стане економічно неможливим. Однак, якщо ж співвідношення $\frac{D_{t-1}}{Y_t} = \frac{D_{t-1}}{Y_{t-1} \left(1 + \frac{P}{100}\right)}$ прямує до стабільного рівня,

котрий при $P > 0$ дорівнює $\frac{q}{P}$, то й частка первинного дефіциту у ВВП h_t^1 виходить на стабільний рівень:

$$\hat{h}^1 = \frac{q}{100} - \frac{bq}{100P} = \frac{q}{100} \left(1 - \frac{b}{P}\right) \quad (3.12)$$

Очевидно, що коли номінальна ставка процента b достатньо висока ($\frac{b}{P} > 1$ чи $b > P$), то значення \hat{h}^1 може стати від'ємним, тобто спостерігатиметься первинний профіцит. Натомість, якщо $b < P$, то первинний дефіцит, як і загальний, завжди буде невід'ємним і становитиме стабільну частку ВВП. При цьому варто зауважити, що коли реальна процентна ставка виплат по державному боргу r буде невід'ємною ($r = b - i$, де i – рівень інфляції), то умовою стабільності системи є перевищення номінальних темпів приросту ВВП P індексу інфляції i , тобто повинне спостерігатися реальне економічне зростання. Така теза випливає з умови $b \approx i + r < P$, звідки, із урахуванням $r \geq 0$ виникає необхідність $i > P$. Слід також додати, що порівнюючи співвідношення номінальних та реальних величин, ми беремо до уваги прийнятний рівень інфляції, оскільки її зростання може спричинити негативні ефекти і порушити не лише систему, але й – негативно вплинути на економічний розвиток. Саме тому, передумова стабільності темпів росту номінального ВВП P' пов'язана із

необхідністю забезпечення стабільного значення інфляції i . У даному випадку темпи приросту реального ВВП P^r дорівнюватимуть $P^r \approx P - i$, однак, якщо індекс інфляції значно коливається, то передумова постійного приросту ВВП P може бути порушена.

Припустимо, що реальний ВВП зростає з річним темпом P^r , а бюджетний дефіцит у реальному вираженні становить $q\%$ від ВВП, тоді вихідний рівень державного боргу розраховується за формулою (3.5):

$$D_t^r = D_0^r + \frac{Y_0^r \times q \left(1 + \frac{P^r}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t - 1\right]}{P^r} \quad (3.13)$$

За таких умов відношення державного боргу до ВВП (d_t^r) році t розраховуватиметься за формулою:

$$d_t^r = \frac{D_t^r}{Y_t^r} = \frac{D_0^r}{Y_0^r \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t} + \frac{q \left(1 + \frac{P^r}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t - 1\right]}{P^r \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t} \quad (3.14)$$

Необхідно зауважити, що при відсутності реального економічного зростання або стійкій спадній динаміці економіки, як і в номінальній моделі, величина d_t^r необмежено зростає, а тому, в певний момент часу, обслуговування державного боргу та неінфляційне фінансування бюджетного дефіциту стають практично неможливими. Натомість, за умов реального економічного росту ($P^r > 0$) отримаємо наступну рівність:

$$\lim_{t \rightarrow \infty} d_t^r = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_t^r}{Y_t^r} = \frac{q \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)}{P^r} \quad (3.15)$$

Зазначимо, що зменшення державного боргу (у % до ВВП) до певного оптимального рівня створює передумови для втримання дефіциту на визначеному заздалегідь рівні, однак, якщо держава залучатиме дорогі кредитні ресурси, то обслуговування боргу через певний час стане доволі обтяжливим, а це, у свої чергу, може змусити державу до інфляційного фінансування бюджетного дефіциту.

Наведена модель дає можливість розв'язувати кілька завдань, а саме:

- визначати допустимий рівень бюджетного дефіциту з урахуванням заданого відносного обсягу державного боргу та темпів економічного росту;
- вираховувати необхідні темпи зростання ВВП для досягнення планового значення величини d_t^r при заданому рівні h_t^r у довгостроковому періоді;
- визначати період часу, необхідний для досягнення розрахункових значень заданих параметрів.

Однак, вона не дає повного уявлення про весь спектр тісних взаємозв'язків між бюджетним дефіцитом та державним боргом, а тому необхідно проаналізувати модель із постійною часткою первинного дефіциту бюджету у ВВП з урахуванням відсоткової ставки за державними зобов'язаннями.

Розглянемо спочатку модель у номінальних показниках. Припустимо, що нам задано фіксовану величину:

$$h_t^1 = \frac{H_t^1}{Y_t} = \frac{q^1}{100} = \text{const.} \quad (3.16)$$

Номінальну процентну ставку виплат по державному боргу ми вважатимемо постійною та рівною $b\%$, а загальна величина бюджетного дефіциту, у даному випадку, дорівнюватиме сумі первинного дефіциту та виплатам відсотків по державному боргу. Натомість, обсяг державного боргу являтиме собою суму загальних дефіцитів, а номінальна величина ВВП розраховуватиметься за формулою (3.2):

$$Y_t = Y \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t$$

Первинний дефіцит же у t – році становитиме:

$$H_t^1 = \frac{Y_t q^1}{100} = \frac{Y_0 q^1}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t \quad (3.17)$$

Таким чином, державний борг на кінець року $t(D_t)$, дорівнюватиме:

$$D_t = D_0 \left(1 + \frac{b}{100}\right) + \frac{Y_0 q^1}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left(1 + \frac{b}{100}\right)^{t-1} + \frac{Y_0 q^1}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^2 \left(1 + \frac{b}{100}\right)^{t-2} + \dots + \frac{Y_0 q^1}{100} \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t =$$

$$= D_0 \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t + \frac{Y_0 q^1}{100} \sum_{r=1}^t \left[\left(1 + \frac{P}{100}\right)^r \left(1 + \frac{b}{100}\right)^{t-r} \right] \quad (3.18)$$

Просумувавши члени геометричної прогресії, отримаємо:

$$D_t = D_0 \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t + \frac{Y_0 q^1}{P-b} \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t - \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t \right] \quad (3.19)$$

Відповідно, відношення державного боргу до ВВП в році t складе:

$$d_t = \frac{D_t}{Y_t} = \frac{D_0 \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t}{Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} + \frac{q^1 \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t - \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t \right]}{\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t (P-b)} = \frac{D_0 \left(1 + \frac{b}{100}\right)^t}{Y_0 \left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} + \frac{q^1 \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left[1 - \frac{\left(1 + \frac{b}{100}\right)^t}{\left(1 + \frac{P}{100}\right)^t} \right]}{P-b} \quad (3.20)$$

При цьому необхідно зауважити, що коли ставка процента по державному боргу перевищує темп приросту ВВП (або рівна йому), тобто, якщо $b \geq P$, то відносний рівень державного боргу необмежено зростатиме, і, через певний момент часу, задана траєкторія економіки не зможе підтримуватися, зважаючи на неможливість обслуговування державного боргу. Якщо ж, навпаки, $b < P$, то матиме місце вираз:

$$\lim_{t \rightarrow \infty} d_t = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_t}{Y_t} = \frac{q^1 \left(1 + \frac{P}{100}\right)}{P-b} \quad (3.21)$$

Таким чином, якщо номінальна процентна ставка по державному боргу менша за темпи приросту ВВП, то відношення суми боргу до ВВП, як і в попередньому випадку, виходить на стабільний рівень. Звідси можна зробити висновок, що довготривала підтримка бюджетного дефіциту на постійному рівні (відносно до ВВП), є непростим завданням, оскільки можлива лише за умови перевищення темпів економічного росту над відсотковою ставкою по державному боргу. Проте на практиці забезпечення такої умови доволі проблематичне, адже відсоткова ставка по залучених ресурсах (для фінансування дефіциту бюджету) мала б бути низькою, а це – практично нереально, адже в умовах дефіциту фінансових ресурсів, що ми спостерігаємо

протягом останнього року, залучити довгострокову дешеву позику вкрай важко. Проте умова $P > b$ є обов'язковою (хоча і недостатньою) для підтримки стабільного рівня відносного первинного бюджетного дефіциту, адже, коли вона порушиться, то здійснювана фіскальна політика Уряду не матиме вагомих довгострокових перспектив.

Аналогічні міркування та викладки можуть бути проведені і для моделі в реальних показниках. Нехай розрахований у реальних грошових одиницях первинний бюджетний дефіцит складає $q^1\%$ реального ВВП, темп приросту реального ВВП постійний і дорівнює P^r , а реальна процентна ставка платежів по державному боргу становить r . Записавши формулу для динаміки реального державного боргу D_t^r , аналогічну відповідному виразу моделі в номінальних показниках, і просумувавши члени геометричної прогресії отримаємо:

$$D_t^r = D_0^r = D_0^r \left(1 + \frac{r}{100}\right)^t + \frac{Y_0^r q^1 \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)}{P^r - r} \left[\left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t - \left(1 + \frac{r}{100}\right)^t \right] \quad (3.22)$$

Тоді, рівень державного боргу відносно ВВП у році t становитиме:

$$d_t^r = \frac{D_t^r}{Y_0^r} = \frac{D_0^r \left(1 + \frac{r}{100}\right)^t}{Y_0^r \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t} + \frac{q^1 \left(1 + \frac{P^r}{100}\right) \left[\left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t - \left(1 + \frac{r}{100}\right)^t \right]}{\left(1 + \frac{P^r}{100}\right)^t (P^r - r)} \quad (3.23)$$

Зауважимо, що при $r \geq P^r$ величина d_t^r необмежено зростає і через деякий, як і в моделі із номінальними показниками, підтримання бюджетного дефіциту на заданому рівні, за умови своєчасного обслуговування державного боргу, стане неможливим. Натомість, при $r < P^r$ значення показника d_t^r стабілізується:

$$\lim_{t \rightarrow \infty} d_t^r = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D_t^r}{Y_0^r} = \frac{q^1 \left(1 + \frac{P^r}{100}\right)}{P^r - r} \quad (3.24)$$

Таким чином, по аналогії з моделлю із номінальними показниками, для підтримки стабільного рівня первинного дефіциту державного бюджету (в % до ВВП) у довгостроковій перспективі, необхідними умовами є, по-перше, перевищення реальних темпів економічного росту над реальною ставкою по залучених державою позикових ресурсах, а, по-друге, потрібно забезпечити

необхідний рівень попиту на державні зобов'язання із величиною відсотка, що задовольняє першу передумову. Як показує вітчизняна практика, забезпечення одразу двох передумов є доволі непростим завданням, котре, до речі, залежить не лише від економічних, але й - соціально-політичних чинників.

Якщо ж, реальна процентна ставка додатна ($r > 0$), то довготривала стабілізація, в умовах стійкого первинного бюджетного дефіциту, можлива лише у зростаючій економіці ($P^r > r > 0$). Натомість, якщо економіка переживає стагнацію, то реальна ставка позичкового процента повинна одержати від'ємне значення, що можливо лише за прискореного зростання інфляції. Однак, з іншого боку, негативні соціально-економічні наслідки некерованої інфляції, на що ми звертали увагу у попередньому розділі дисертаційного дослідження, нівелюють будь-які намагання держави стабілізувати ситуацію. Окрім того, вагомим свідченням необхідності зростання ВВП для оптимізації рівня бюджетного дефіциту та державного боргу є додаток (3.2). Отож, підтверджується доцільність запропонованого нами механізму управління бюджетним дефіцитом на основі системи збалансованих показників, що передбачає комплексний та обґрунтований підхід до питання управління бюджетним дефіцитом.

Показники загального та первинного реального дефіциту державного бюджетного дефіциту (H_t^r та H_t^{lr}) зв'язані в нашій моделі співвідношенням:

$$H_t^r = H_t^{lr} + \frac{D_{t-1}^r \times r}{100} = \frac{H_t^r \times q^1}{100} + \frac{D_{t-1}^r \times r}{100} \quad (3.25)$$

Звідси випливає, що відношення реального дефіциту бюджету до ВВП h_t^r становитиме:

$$h_t^r = \frac{H_t^r}{Y_t^r} = \frac{q^1}{100} + \frac{D_{t-1}^r \times r}{Y_{t-1}^r \left(1 + \frac{P^r}{100}\right) 100} \quad (3.26)$$

Тоді, якщо при заданому відносному рівні первинного дефіциту q^1 відношення державного боргу до ВВП $d_{t-1}^r = \frac{D_{t-1}^r}{Y_{t-1}^r}$ стабілізується, то величина h_t^r наблизатиметься до:

$$\hat{h}^r = \frac{q^1}{100} + \frac{q^1 \times r}{(P^r - r)100} = \frac{q^1}{100} \times \frac{P^r}{P^r - r} \quad (3.27)$$

Для змістовнішого обґрунтування тези про існування кореляційних зв'язків та виявленням ступеня залежності між бюджетним дефіцитом, державним боргом та ВВП, нами досліджено динаміку абсолютних та відносних параметрів зазначених макроекономічних показників.

Спершу, на основі аналізу статистичних даних та за допомогою програмного продукту „STADIA”, нами було визначено математичну залежність динаміки кожної із трьох економічних величин, а потім - сформовано цілий ряд регресійних моделей для обраних пар показників. При цьому зауважимо, що для якісного аналізу та об'єктивного прогнозування абсолютних та відносних значень економічних показників, а також з метою виявлення реальних зв'язків між ними, ми братимемо до уваги моделі із найвищим коефіцієнтом кореляції, що гарантуватиме найбільш адекватну економічним реаліям форму сприйняття.

Характеризуючи результати дослідження, подані у табл. 3.1, можемо

Таблиця 3.1

Регресійні залежності динаміки макроекономічних показників*

	Вид	Модель	Розрахункова модель	Коефіцієнт кореляції
Для абсолютних показників				
Дефіцит бюджету	степенева	$Y = \text{EXP}(a0) * x^{a1}$	$Y = e^{7.081} t^{4.049}$	R = 0,64202
ВВП	лінійна	$Y = a0 + a1 * x$	$Y = -2169 \times 10^4 + 43 \times 10^6 t$	R = 0,9514
Державний борг	парабола	$Y = a0 + a1 * x + a2 * x^2$	$Y = -1.618 \times 10^5 + 1.941 \times 10^7 t - 1.125 \times 10^6 t^2$	R = 0,85077
Для відносних показників				
Дефіцит бюджету	гіпербола	$Y = a0 + a1/x$	$Y = 0,29141 + 5,7666/t$	R = 0,69124
Державний борг	парабола	$Y = a0 + a1 * x + a2 * x^2$	$Y = 0,34589 + 16,679 t - 1,493 t^2$	R = 0,89236

* Розраховано на основі даних додатку У

констатувати, що в умовах вітчизняних економічних реалій найменший коефіцієнт кореляції по часу належить саме дефіциту бюджету, що свідчить про непослідовність бюджетної політики та її залежність, як ми зазначали, від

цілого ряду чинників, особливо – політичної складової. Саме тому можемо спостерігати відсутність зрозумілої тенденції стосовно формування та фінансування дефіциту державного бюджету. Така ситуація, безумовно, ускладнює можливість якісного бюджетного аналізу, а, отже, - й не сприяє довгостроковому макроекономічному прогнозуванню.

Як бачимо із рис 3.2, абсолютні показники дефіциту доволі сильно відхиляються від лінії тренду – адже якщо в 1998 р., для прикладу, відбулося зменшення дефіциту державного бюджету у порівнянні із попереднім роком на 66,5%, то в 2004 р. зростання розміру дефіциту, у порівнянні із 2003 р., становило 89%. Така волатильність у проведенні бюджетної політики негативно впливає не лише на якість прогнозування, але й провокує нестабільність внутрішньої економічної кон’юнктури. Особливо актуальною

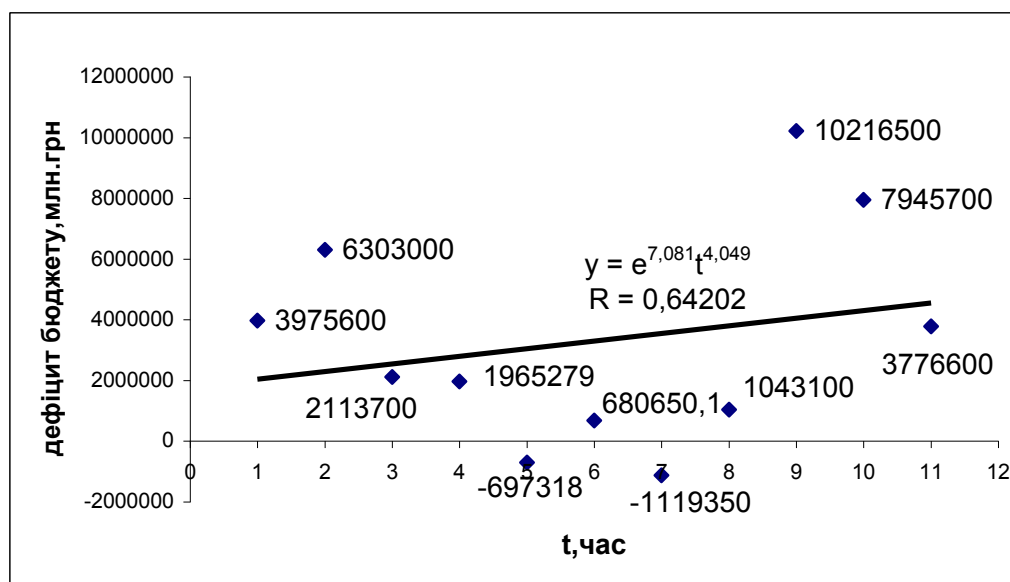

Рис.3.2 Степенева залежність бюджетного дефіциту в абсолютних показниках в 1996-2007 рр. (0 – 1996 р., 12 – 2007 р.)

така проблема видається через призму економічних негараздів, що розвиваються протягом 2008 року, а саме – зростання інфляції, криза ліквідності банківської системи, непомірне підвищення відсоткових ставок в умовах дефіциту фінансових ресурсів, необхідних для інвестування, охолодження економіки, падіння вітчизняного фондового ринку тощо. Окрім того, ситуація може загостритися за умов погіршення міжнародної економічної кон’юнктури та зростання дефіциту торговельного балансу, особливо зважаючи на валютні коливання та недостатні обсяги збільшення українського

ВВП. Доволі наглядно коливання рівня бюджетного дефіциту відносно валового внутрішнього продукту відображає рисунок 3.3.

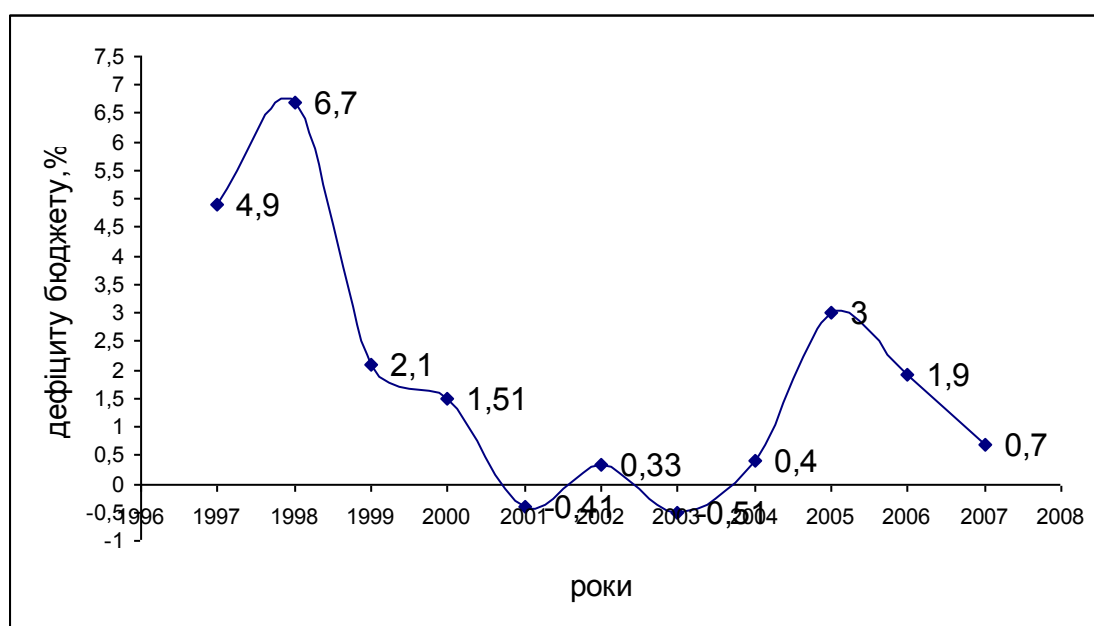

Рис.3.3 Динаміка бюджетного дефіциту у відносних показниках

При цьому, коефіцієнт кореляції для відносних показників бюджетного дефіциту дещо вищий ($R = 0,69124$), аніж для абсолютних показників, що свідчить про менший показник варіації обсягу дефіциту бюджету стосовно ВВП.

Регресійні залежності динаміки ВВП та державного боргу по часу матимуть дещо інший вигляд. Так, зокрема динамічний ряд абсолютних показників валового внутрішнього продукту описується лінійною залежністю типу $Y = a_0 + a_1 \cdot x$, а розрахункова модель $Y = -2169 \times 10^4 + 43 \times 10^6 t$ характеризується коефіцієнтом кореляції $R = 0,9514$. Тобто, як ми бачимо, існує практично пряма залежність обсягу валового внутрішнього продукту від часу. Ще вищий рівень кореляції можемо спостерігати за умов, коли залежність набуде ознак експонентної (див. рис. 3.4).

Аналіз індексу фізичного обсягу ВВП (відносно до попереднього року) дає підстави говорити про інший вигляд динаміки, що зумовлено різкими коливаннями відносних показників та неоднозначною державною внутрішньою економічною політикою.

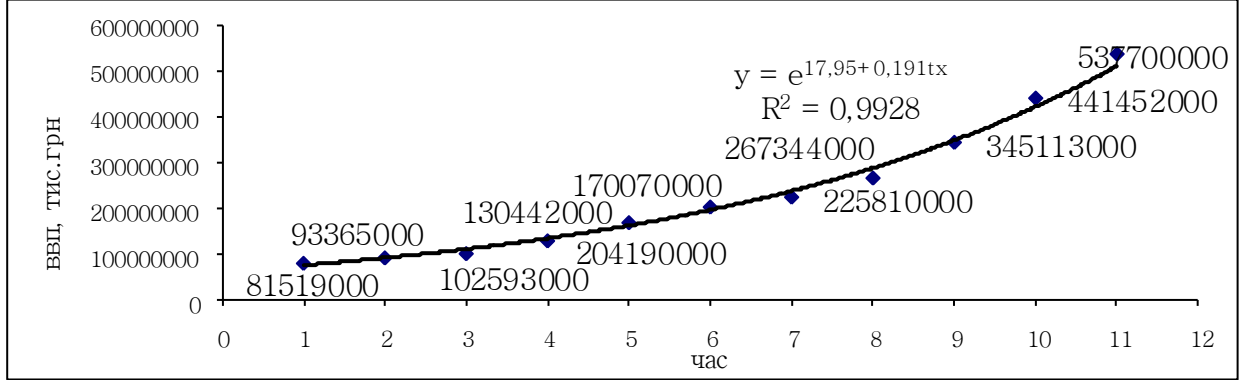

Рис.3.4 Динаміка абсолютних показників ВВП у1996 – 2007 рр.

Більш адекватною є динаміка абсолютних та відносних показників державного боргу України. Так, зокрема, характеризуючи моделі параболічного типу регресійної залежності показників державного боргу, можна говорити про спадний сповільнений тренд державного боргу.

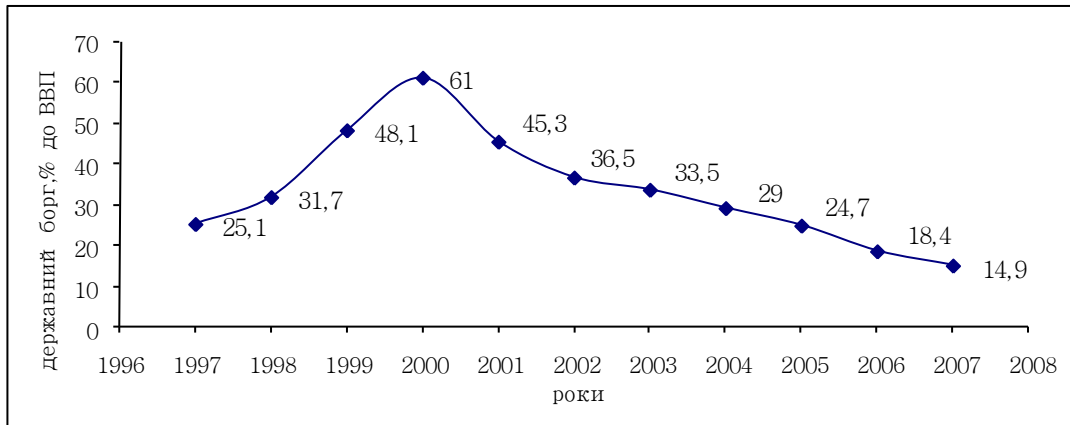

Рис. 3.5 Динаміка відносних показників державного боргу у1996 – 2007 рр.

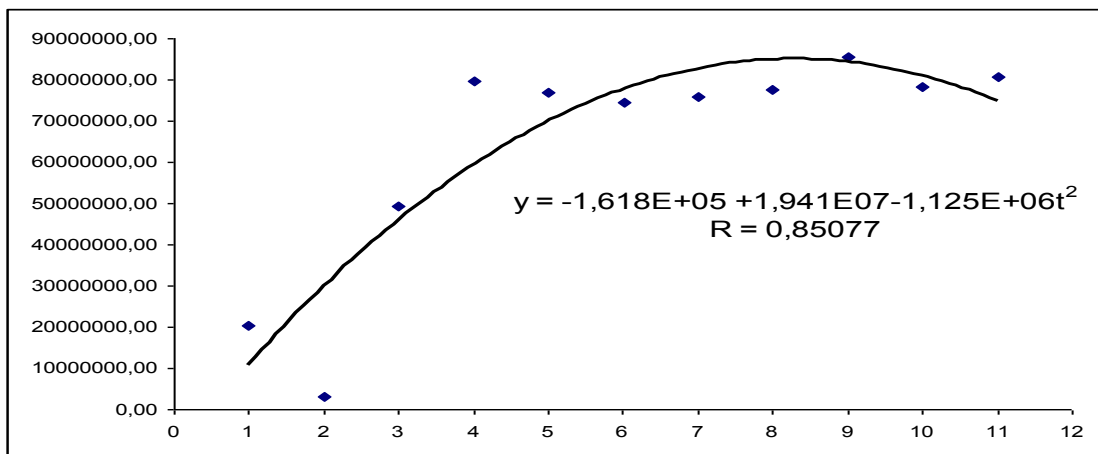

Рис.3.6 Параболічна залежність відносних показників державного боргу у 1996 – 2007 рр. (0–1996р, 12–2007 р)

Як ми бачимо із рисунків 3.5 та 3.6, політика останніх років у сфері державного боргу, націлена на загальне зниження темпів його зростання, є виправданою та зваженою, а її реалізація у майбутньому може зменшити

негативний вплив на економіку необґрунтованих рішень у сфері державних фінансів.

Дані таблиці 3.2 засвідчують про існування взаємозалежностей між макроекономічними показниками, однак, при цьому варто зауважити,

Таблиця 3.2

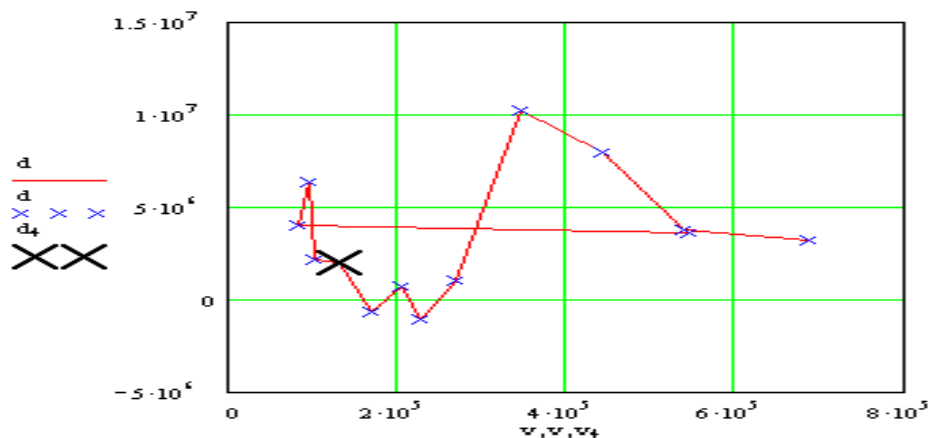
Регресійні взаємозв'язки між макроекономічними показниками [167]

	Вид	Модель	Розрахункова модель	Коефіцієнт кореляції
Для абсолютних показників				
Дефіцит бюджету-ВВП	степенева	$Y = EXP(a0)*x^{a1}$	$Y = e^{0.05716} x^{0.77797}$	R = 0,98954
Дефіцит бюджету-Борг	степенева	$Y = EXP(a0)*x^{a1}$	$Y = e^{0.30127} x^{0.82643}$	R = 0,97587
Борг-ВВП	гіпербола	$Y = a0+a1/x$	$Y = 1 / 1,512 \times 10^8 - 1,1188 \times 10^{12} \sqrt{x}$	R = 0,85099
Для відносних показників				
Борг-Дефіцит бюджету	оптимуму	$Y = x / (a0+a1*x+a2*x^2)$	$Y = x / 0,0005364 + 0,3999x - 0,001011x^2$	R = 0,96548

що кожен із таких взаємозв'язків характеризується певними особливостями та специфікою впливу на економічні процеси. Так, зокрема, в умовах падіння ВВП та, відповідно, значного скороченням бази оподаткування (що характерно для дев'яностих років), відбувалося збільшення бюджетного дефіциту, що мало своїм наслідком активне зростання державного боргу, рівня інфляції та безробіття. Це є свідченням того, що, здійснюючи економічну політику, особливо у сфері державних фінансів, українські уряди не лише не приймали до уваги дослідження провідних вітчизняних науковців стосовно проблеми взаємозв'язку між валовим внутрішнім продуктом та дефіцитом бюджету, але й ігнорували економіко-математичне обґрунтування при прийнятті важливих рішень. Саме тому важливо об'єктивно оцінити ступінь зв'язку між основними макроекономічними показниками та ефективно спрогнозувати його вплив на економіку вцілому.

Характеризуючи зв'язку „дефіцит бюджету – ВВП” необхідно зауважити, що вона несе у собі кілька вагомих завдань, котрі вимагають ефективного вирішення: з одного боку, - пошук внутрішніх резервів для економічного зростання та розширення доходної бази державного бюджету, а з іншого –

оптимізація розмірів дефіциту бюджету та пошук адекватної структури джерел його фінансування. Однак, як засвідчує вітчизняна практика, превалювання політичних інтересів над економічною доцільністю у прийнятті важливих рішень у сфері макроекономічної політики, особливо з тих питань, що стосуються бюджетної її складової, не дозволяє гармонійно поєднати інтереси громадян, держави та суб'єктів економічної діяльності з метою забезпечення загального економічного поступу та з урахуванням соціально-економічних реалій. Як видно із рисунку 3.7, парна залежність дефіциту бюджету від обсягу ВВП (визначена на основі масиву даних, поданих у додатку Т 1.1), характеризується яскраво вираженою траєкторією фізичного маятника із періодичною дією збурення. При цьому, основними чинниками, котрі виступають у ролі сил збурення, є політичні фактори, економічна кон'юнктура та відсутність дієвого механізму збалансування дефіциту бюджету. Окрім того, справджується припущення про те, що тісний зв'язок між двома макроекономічними показниками в умовах вітчизняних реалій набув характеру циклічності.

дефіцит бюджету – d , валовий внутрішній продукт – v

Рис.3.7 Залежність дефіциту бюджету від ВВП

Застосувавши наведену нами у таблиці 3.2. розрахункову модель, що описує економіко-математичний зв'язок між цими показниками та провівши необхідні математичні розрахунки, отримаємо, що за умови пануючої в Україні тенденції до зростання соціальних виплат (не завжди обґрунтованих), зростання ВВП на 1% зумовить збільшення бюджетного дефіциту на 0,77% [167]. При

цьому варто зауважити, що одержаний нами результат не лише передбачає відставання темпів зростання бюджетних видатків від темпів збільшення валового внутрішнього продукту, але й обґрунтовує необхідність забезпечення фактичних надходжень доходів до бюджету на рівні не меншому від запланованих показників. Окрім того, для одержання такого результату важливо забезпечити соціально-економічну та політичну стабільність, а також запровадити дієвий механізм управління бюджетним дефіцитом на основі системи збалансованих показників Нортон-Каплан. Загалом, обидва показники, особливо зважаючи на недорозвинутість нашої економіки, є доволі важливими для характеристики її загального стану, а, подекуди, визначають й потенційний напрям розвитку.

Саме тому вирішення проблеми дефіциту бюджету та ефективного управління ним багато в чому лежить у тій же площині, що й економічне зростання. Так, зокрема оптимізації рівня бюджетного дефіциту сприятиме активізація інвестування економіки, прискорення реальних (а не віртуальних) перетворень з метою формування конкурентоздатної національної економіки, особливо зважаючи на фінансово-банківську кризу 2008 р., суттєве покращення умов „входження” нових суб’єктів економічної діяльності на той чи інший ринок та заохочення підприємницької ініціативи, підвищення кредитних рейтингів тощо. Вважаємо, що політика держави у сфері економіки має забезпечувати реалізацію потенційних чи вже існуючих переваг вітчизняної економіки як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках. Адже, переважну частину українського експорту становить сировина та продукція для подальшої переробки, що, звичайно, не сприяє активному економічному росту, покращенню торговельного та платіжного балансу, а також не забезпечує можливість посилення фінансово - економічної безпеки держави. Натомість, серед товарів тривалого використання, одягу чи предметів розкоші на вітчизняному ринку превалює саме імпортна продукція, що також не створює передумов для економічного поступу та стимулює специфічні валютні ризики. Саме тому важливо ефективно поєднати діяльність держави стосовно

забезпечення необхідних умов для зростання ВВП та формування адекватної вимогам часу політики управління дефіцитом бюджету.

Питання взаємозалежності між дефіцитом бюджету та державним боргом надзвичайно актуальне для нашої держави, особливо в сучасних умовах. Адже саме протягом 2008 – 2009 рр. відбулося різке зниження ліквідності національної банківської системи; зменшення темпів приросту ВВП на тлі зростання соціальних виплат; падіння інвестиційної привабливості вітчизняної економіки та її конкурентоздатності тощо. Унаслідок поєднання значної волатильності курсу гривні із неможливістю рефінансувати корпоративну заборгованість, а також в умовах значного відпливу капіталу із банківської системи, банки значно скоротили обсяг кредитування реального сектору економіки, що не лише зумовило згортання цілого ряду інвестиційних програм, а й стало чинником пригнічення розвитку окремих галузей вітчизняної економіки. Так, зокрема, згідно повідомлень Державного комітету статистики [168], спостерігалось уповільнення темпів зростання переважної більшості галузей економіки, а в металургії – почалася справжня криза, що призвела не лише до значного зменшення обсягу випуску продукції, але й – до зупинки діяльності окремих підприємств та зниження податкових доходів до бюджету. Поряд із цим, зросла вартість валового зовнішнього боргу, адже якщо після проведення другої адміністративної ревальвації офіційний курс гривні становив 484,31 грн/100 дол. США (липень 2008 року), то в середині листопада (станом на 24.11.2008р) – 617 грн/100 дол.США (комерційний курс – 656,1 грн/100 дол. США [169], що безумовно, лише негативно позначилося на стані державних фінансів та підвищило фінансові ризики. Як наслідок - міжнародне рейтингове агентство Fitch понизило довгостроковий рейтинг України із зобов'язань в іноземній та національній валюті з рівня ВВ- до рівня В+ [170], а більшість портфельних інвесторів-нерезидентів вивели власні кошти з економіки нашої держави. Саме тому, оцінюючи рівень взаємовпливу між цими макроекономічними величинами, ми керувалися реальними економічними показниками та використали методи економіко - математичного моделювання. Для оцінки можливих ефектів такої взаємодії нами сформовані розрахункові

моделі для абсолютних та відносних показників, а також визначено рівень кореляції між цими макропоказниками. Як видно з таблиці 3.2., розрахована модель, що описує регресійний зв'язок між абсолютними величинами має вигляд $Y = e^{0.30127x^{0.82643}}$ ($R = 0,97587$) та $Y = \frac{x}{0.0005364 + 0.03999x - 0.001011x^2}$ ($R = 0,96548$) – для відносних. Зрозуміло, що одержані нами показники кореляції засвідчують існування тісного економіко-математичного взаємозв'язку між обома макроекономічними показниками, а отже, підтверджують необхідність максимального урахування всіх можливих соціально-економічних ефектів кожного із показників при формуванні бюджетної, фіскальної та монетарної політик. Адже, як доводить вітчизняний досвід дев'яностих років минулого століття, саме зростання обсягів бюджетного дефіциту в умовах спаду економіки та різкого зниження бюджетних доходів на фоні суспільно-політичних потрясінь зумовили неконтрольоване зростання державного боргу, що у свою чергу, спричинило загострення боргової кризи та реальну загрозу дефолту на межі століть. Варто також зауважити, що особливої актуальності зв'язка дефіцит бюджету – державний борг набирає у новітніх умовах, що характерні не лише браком доступних та недорогих фінансових ресурсів, а й значною волатильністю валют, зниженням темпів економічного розвитку та соціальних стандартів життя. Адже, за таких обставин, уряд може необґрунтовано вдаватися до зростання зовнішніх запозичень або значного збільшення надання гарантій для отримання кредитів державними компаніями, що, безумовно, матиме неоднозначні наслідки для всієї системи державних фінансів. Оцінюючи такі ризики, Президент України зазначив, що „необхідно радикально змінити бюджетну політику, потрібно мати збалансовані державні фінанси і правильно вести політику державних витрат” [171]. При цьому необхідно зауважити, що фінансові ресурси, отримані за рахунок державних запозичень варто використовувати переважно на інвестиційні цілі, що не лише сприятиме зростанню економічного потенціалу країни, а й забезпечить у майбутньому зростання дохідної частини державного бюджету.

Відповідно до висвітленого вище, ефективна фінансова політика повинна базуватися на оптимізації фінансових ресурсів держави та їх ефективному

використанні. Прикладом може стати досвід провідних країн світу, у більшості із яких діють фінансові правила, що передбачають незмінні обмеження бюджетних параметрів. Так, зокрема, у Великобританії застосовуються „золоте правило”, згідно із яким протягом економічного циклу уряд здійснює запозичення виключно на інвестиційні цілі, а не для фінансування поточних видатків та „правило стійкості інвестицій”, у відповідності до якого відношення чистої величини державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має бути стабільним та обумовленим. Натомість, в Японії та Нідерландах часто використовують правило державних фінансів, котре передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків, що на наш погляд, є актуальним і для України. Окрім того, в умовах поглиблення глобальної економічної рецесії, політика держави має орієнтуватися на всебічну підтримку вітчизняного товаровиробника, забезпечення стабільності банківської системи та збалансування грошово-кредитної політики НБУ. Саме тому ми вважаємо, що застосовуючи запропоновані нами інструменти управління бюджетним дефіцитом на основі системи збалансованих показників Нортон-Каплана з урахуванням регресійних зв'язків між основними макроекономічними показниками та, використовуючи побудовані на їх основі розрахункові моделі, можна сформулювати якісно нову, адекватну часу політику у сфері державних фінансів та забезпечити міцну основу для розвитку національної економіки.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі основну увагу зосереджено на формуванні механізмів управління бюджетним дефіцитом і на основі теоретичних узагальнень та практичних досліджень сформовано такі висновки й пропозиції:

1. Запропоновано під управління бюджетним дефіцитом вважати комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо формування, фінансування та регулювання дефіциту бюджету з метою збалансування державного бюджету та забезпечення соціально-економічного розвитку. Водночас, механізм управління дефіцитом бюджету визначено як сукупність принципів, методів, важелів та нормативно-правового забезпечення реалізації ефективного управління дефіцитом бюджету.

На основі системи збалансованих показників Нортон-Каплан розроблено комплексну систему управління дефіцитом державного бюджету, що забезпечує побудову основних стратегічних завдань, встановлення чітких цільових показників їх досягнення та забезпечення контролю за їх виконанням. При цьому, аргументовано доцільність створення Національного агентства з питань державного боргу та бюджетного дефіциту, органу, котрий би здійснював оперативне управління державним боргом та бюджетним дефіцитом, і, водночас, ніс усю повноту відповідальності за прийняті рішення.

Обґрунтовано доцільність ухвалення Закону України „Про дефіцит державного бюджету”, що сприяло б конкретизації у визначенні понятійного апарату дефіциту бюджету, формуванню принципів та механізму управління ним, встановленню граничних його показників, а також структуруванню джерел фінансування дефіциту, та визначенню напрямів використання залучених фінансових ресурсів.

2. Доведено, що з допомогою лише монетарних чи законодавчих інструментів неможливо налагодити ефективну систему управління дефіцитом бюджету без створення перешкод для економічного розвитку. Саме тому виникла гостра потреба у продовженні дослідження взаємозв'язків бюджетного дефіциту з показниками економічної динаміки. З метою підвищення ефективності менеджменту державними фінансами й створення економіко-

математичного обґрунтування для запропонованої комплексної системи управління бюджетним дефіцитом у дисертації змодельовано економіко-математичні зв'язки між такими макроекономічними величинами, як бюджетний дефіцит, державний борг та ВВП. Проаналізовані моделі дають змогу виконати кілька важливих завдань:

- встановити допустимий рівень бюджетного дефіциту з урахуванням заданого відносного обсягу державного боргу і темпів економічного зростання;

- вирахувати відповідні темпи зростання ВВП для досягнення запланованих відносних показників бюджетного дефіциту при певному заданому рівні державного боргу в довгостроковому періоді;

- визначити період часу, необхідний для досягнення розрахункових значень заданих параметрів.

3. На основі побудованих розрахункових економіко-математичних моделей встановлено існування щільних регресійних взаємозв'язків між обраними макроекономічними показниками. Це дало підстави стверджувати, що:

- за відсутності реального економічного зростання або при стійкій спадній динаміці економіки відносна величина дефіциту бюджету необмежено збільшуватиметься, тому в певний момент часу здійснювати обслуговування державного боргу й неінфляційне фінансування бюджетного дефіциту стане практично неможливо;

- фінансування бюджету за рахунок нових запозичень в обсягах, що відповідатимуть реальним можливостям України, доцільно проводити з огляду на мінімізацію їхньої вартості та утримання боргу в економічно безпечних межах;

- превалювання політичних інтересів над економічною доцільністю у прийнятті важливих рішень у сфері макроекономічної політики не дає змоги гармонійно поєднати інтереси громадян, держави і суб'єктів економічної діяльності з метою забезпечення загального економічного розвитку та з урахуванням соціально-економічних реалій. До того ж, саме політичний чинник

є тією збудуючою силою, яка не сприяє формуванню якісної державної політики у сфері державних фінансів.

Основні результати роботи опубліковано у працях [160], [162] та [167].

Висновки

У дисертації здійснено теоретичне і практичне узагальнення, проведено аналіз фінансування дефіциту бюджету і його взаємозв'язку з основними макроекономічними показниками, а також запропоновано підходи до управління бюджетним дефіцитом. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Бюджетний дефіцит є складним економічним явищем, котре полягає у перевищенні видатків над постійними доходами бюджету. Його наявність свідчить про те, що до бюджету включені видатки, які не мають грошового забезпечення. При цьому він не завжди означає незбалансованості головного фінансового плану держави, оскільки при його формуванні, як правило, встановлюються відповідні джерела фінансування. Водночас, відсутність дефіциту бюджету не є свідченням стійкого макроекономічного розвитку, а за певних обставин в умовах демократичного суспільства він може бути специфічним стимулом для забезпечення раціонального використання бюджетних ресурсів та посилення бюджетної дисципліни.

2. Дослідження суспільно-політичних детермінант дефіциту державного бюджету дає підставити констатувати, що партії, втілюючи власні програмні цілі, деструктивно впливають на реалізацію ролі бюджету у фінансовому механізмі держави, а бюджетний дефіцит отримує політичне підґрунтя. Неузгодженість у діяльності органів влади та недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу унеможливають вирішення проблеми бюджетного дефіциту лише економічними важелями. Постійно збільшуючи соціальні видатки та видатки на управління, вітчизняний парламент та уряд не сприяли стабілізації державних фінансів, стимулюючи таким чином схильність суспільства до надмірного патерналізму. Як результат, дефіцит державного бюджету переважно набував пасивної форми, спричиняючи негативні наслідки в економіці, зростання державного боргу та інфляцію.

3. Обґрунтовано доцільність законодавчої регламентації чіткої структури джерел фінансування дефіциту бюджету та встановлення його граничних меж. Запропоновано вилучити зі ст.2 Бюджетного кодексу визначення витрат, надходжень бюджету та фінансування бюджету, а принцип збалансованості викласти у наступній редакції: „принцип збалансованості передбачає, що обсяг видатків бюджету повинен відповідати обсягові його доходів та надходжень, призначених для фінансування дефіциту бюджету”.

Визначено за можливе запровадження в Україні органу оперативного управління державним боргом та бюджетним дефіцитом – Національного агентства з питань державного боргу та бюджетного дефіциту. Аргументом на користь такої пропозиції є необхідність вирішення протиріч між цілями бюджетного фінансування, монетарної політики і управлінням бюджетним дефіцитом та державним боргом. Зважаючи на те, що поточна діяльність Міністерства фінансів України підпорядкована завданню виконання бюджету, подальше управління цим органом державними запозиченнями спричинятиме ризик хронічного зростання обсягу дефіциту бюджету та державного боргу.

4. Досліджено існуючі методи розрахунку показників дефіциту бюджету. Найбільш поширеним серед них є традиційний, для якого характерний касовий підхід до обліку бюджетних операцій. Зважаючи на поступові зміни, які відбуваються в методиках визначення дефіциту, пов'язані з розширенням бази розрахунку та обчисленням дефіциту бюджету на основі обліку методом нарахувань, почали застосовуватися підходи, базою для яких є Система національних рахунків ООН і Європейська система національних та регіональних рахунків.

В Україні через відсутність єдиної затвердженої методики обчислення рівня дефіциту бюджету та недосконалість вітчизняного законодавства спостерігається відмінність в його розрахунку Міністерством фінансів України та Рахунковою палатою Верховної Ради України. З метою більш точного оцінювання фактичного стану державного бюджету у вітчизняній практиці запропоновано використовувати скориговані показники бюджетного дефіциту.

5. З'ясовано, що на відміну від вітчизняних науковців, зарубіжні вчені під „дефіцитним фінансуванням” розуміють певний тип фінансової політики, що передбачає стимулювання сукупного попиту з метою підвищення темпів економічного зростання. Беручи до уваги те, що основною умовою при цьому є наявність активної форми бюджетного дефіциту, констатовано, що такий тип фінансової політики в Україні не був реалізований.

Як засвідчує практика, фінансування дефіциту Державного бюджету України було підпорядковане завданню уникнення фінансової дестабілізації та вирішенню поточних проблем. Відсутність системного підходу до залучення позик зумовили нераціональну структуру державного боргу та ризики щодо обслуговування і погашення заборгованості. Крім того, в умовах скорочення надходжень іноземного капіталу залучення короткострокових позик й накопичення значних обсягів зовнішнього боргу загострило негативні наслідки девальвації обмінного курсу національної валюти, від'ємного сальдо платіжного балансу та бюджетного дефіциту. У зв'язку з цим доведено, що фінансування дефіциту бюджету має відбуватися на основі ґрунтовного аналізу можливих економічних ефектів потенційних джерел фінансування та з урахуванням фінансових можливостей держави.

6. Системне дослідження підтвердило, що в Україні бюджетний дефіцит набув хронічного характеру та спричинив погіршення стабільності державних фінансів. Причинно-наслідкова діалектика цього економічного явища складна. Дефіцит бюджету впливає на скорочення обсягу заощаджень фізичних і юридичних осіб у загальнонаціональному масштабі, яке обумовлює зростання відсоткової ставки та зменшення доступу приватного сектору до кредитних ресурсів. Наслідком цього є підвищення обмінного курсу національної валюти, що спричиняє зменшення експорту і збільшення імпорту. Такий стан зумовлює дефіцит платіжного балансу, а довгостроковим ефектом є спад інвестиційної діяльності та скорочення іноземних інвестицій. Необхідність здійснення соціально спрямованої державної політики за таких умов сприяє існуванню перманентних дефіцитів. Далі знижується обмінний курс національної валюти і зростає рівень інфляції.

7. Проблема недостатньо ефективного бюджетного менеджменту та потреба в додаткових коштах за умов дефіциту фінансових ресурсів зумовили пошук адекватних напрямків регулювання розбалансованості бюджету держави. Запропоновано підхід до побудови системи управління бюджетним дефіцитом на основі концепції збалансованих показників Нортон-Каплана, що дає змогу визначити основні стратегічні завдання з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між елементами системи й чинників впливу на неї, встановити чіткі цільові показники їхнього досягнення і забезпечити належний контроль за виконанням.

8. Для прийняття аргументованих рішень щодо ефективного управління дефіцитом бюджету вагоме значення має встановлення його взаємодії з головними макроекономічними показниками. На основі статистичного аналізу та регресійного моделювання обґрунтовано кореляційний зв'язок між дефіцитом бюджету, ВВП та державним боргом. Встановлено, що для оптимізації обсягу бюджетного дефіциту необхідно забезпечити стійке економічне зростання, а боргове фінансування здійснювати з огляду на мінімізацію вартості запозичень та утримання боргу в економічно безпечних межах.

Список літератури

1. Мітіліно М.І. Основи фінансової науки / М.І. Мітіліно – Х.: Державне видавництво України, 1929. – 395 с.
2. Любимов Н.Н. Финансы капиталистических государств / Н.Н. Любимов – М.: Госфиниздат, 1956. - 321 с.
3. Скачко А. Кому служит бюджет США / А.Скачко – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 187 с.
4. В.Лавров, Р.Кудряшов, А.Шувалов Государственный бюджет / В.Лавров, Р.Кудряшов, А.Шувалов – М.:Госфиниздат, 1961. – 240 с.
5. Н.В. Орлов., А.М.Александров. Финансы капиталистических государств. / Н Орлов – М.: Госфиниздат.,1938.
6. Маркс К. Капитал. Т.3. / Маркс К., Энгельс Ф. Твори. / Маркс К. – К.:Політвидав, 1963. – Т.25., Ч.2. – 511с.
7. Д.Боголепов. Краткий курс Финансовой науки. / Д.Боголепов – М.: Издательство „Пролетарий”.1925 с.
8. Погребинский А.П. „Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX - XX)”: Моногр. - Переизд. С изм.и доп. / Погребинский А. – В.: Волгоград. гос. техн. ун - т. , 2000. - 192 с.
9. Сперанский М.М. План финансов в сборнике Императорского русского исторического общества. / Сперанский М. – М.: Т. 45, 1885.
10. Н.Мордвинов. Рассуждения о могущих последовать пользах от учреждения частей по губернии банков. / Н.Мордвинов – СПб., 1816
11. М.Н. Соболев. Очерки финансовой науки. Второе перемотренное и дополненное издание. / Н. Соболев – М.: Издательство „Пролетарий”. 1926.
12. Александров А.М., Вознесенский Э.А. Финансы социализма / Александров А., Вознесенский Э. – М.: Изд-во „Финансы”, 1974. – 335 с
13. Юрій С.І., Бескид Й.М. та інші. Бюджетна система України: навчальний посібник / під. ред. Юрій С. – К.: Ніос. 2000 - 400 с.
14. Д.А. Аллахвердян. Финансово-кредитная система СССР. / Д. Аллахвердян – М.: Изд-во „Наука”., 1982
15. Корнаи Я. Дефицит. / Корнаи Я. [пер. с венгер.] – М.: Наука, 1990. – 607 с.

16. Основы банковского дела / Под ред. А.Н. Мороза. / А. Мороз – К.: Либра, 1994. – 330 с.
17. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Юрайт - М, 2002. – 504с.
18. Антологія бюджетного механізму. Монографія. / Під ред. проф. С.І. Юрія. – Т.: Економічна думка. 2001. – 250 с.
19. Петраков Н.Я. Русская рулетка: экономический эксперимент ценою 150 миллионов жизней / Петраков Н. – М.: ОАО „Изд-во „Экономика”, 1998, – 286 с.
20. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова/ В. Федосов, С. Львовчкін, В. Опарін/ – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
21. Машко А.І. Думка з приводу: бюджетний дефіцит – інфляція / А.І. Машко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія економіка. – 2002. – № 10. – С. 82-85
22. Машко А.І. Бюджетний дефіцит: двоєдинство проблем та перспектива / А.І. Машко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – 2003. – Випуск 181:Том 2. – С. 260 – 273
23. Крейг Дж. Форма представления бюджета и основные понятия / Крейг Дж. // Материалы Семинара по налогово-бюджетной политике и политике государственных расходов (29 августа – 9 сентября 1994г.) / Управление по бюджетным вопросам и институт МВФ – Объединенный Венский институт.
24. Система национальных счетов – инструмент макроэкономического анализа. Учеб. Пособие / Ю.Н. Иванов, Л.А. Карасева, С.Е. Казаринова – М.: «Финстатинформ», 1996. – 285 с.
25. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: В 3-х т. / Смит А. [пер. с англ.] – С.Петербург: типография Глазунова, 1866. – 464 с.
26. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). / Андрущенко В. – Львів: Каменярь, 2000. – 303 с.

27. Ricardo D. The principles of Political Economy and Taxation [Електронний ресурс] // Режим доступу до праці <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP.html>
28. Цена конфликта: экономические потери [Електронний ресурс] // Режим доступу до статті <http://archive.svoboda.org/programs/ep/>
29. Сакс Дж. Макроекономіка: Глобальний підход. / Сакс Дж., Ларрен Б. – М: Дело, 1996 – 848 с.
30. Б.Г.Болдырева Финансы капиталистических государств: Учебник / Под ред. проф. Б.Г.Болдырева – М.: Финансы и статистика, 1985. – 344 с.
31. M. Feldstein, „Government Deficits and Aggregate Demand” / M. Feldstein // Journal of Monetary Economics, January 1982, p. 1 – 20
32. Alesina A., Tabellini G. A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt / Alesina A., Tabellini G. // Rev. of Economic Studies. - 1990. – Vol. 57. – July. – p. 403 – 414.
33. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. / Кейнс Дж. [пер. с англ. А. Милейковский и И. Осадча] – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
34. Heller W. New dimensions of political economy / Heller W. – New York: Norton, 1967, p. 203
35. США: экономика, дефициты, задолженность / [А.З. Астапович, Л.М. Григорьев, Э.В. Кириченко и др]. под.ред. А.З. Астапович - М. : Наука, 1991. – 236 с.
36. Selected Economic Writings of Abba P. Lerner. ed. D.C.Colander Columbia University Press, 1983, Pp. xvii, 702.
37. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. / - М.: Юрайт – М, 2002. – 504с.
38. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. / Дем'янишин В. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
39. Фрадинський О.А. Ресурсне забезпечення тіньової економіки: фінансовий аспект / Фрадинський О. А. // Вісник Хмельницького національного економічного університету. – 2007. – С. 60 – 64.

40. Матеріали засідання Кабінету Міністрів України 22 листопада 2006 року з питання: „Про стан фінансово – бюджетної дисципліни, заходи щодо посилення боротьби з корупцією та контролю за використанням державного майна і фінансових ресурсів” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd?npdList_stind.
41. Сумароков В.Н. Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования / Сумароков В. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 224 с.
42. Пушкарёва В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. / Пушкарёва В. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
43. Savage, James D. Balanced Budgets and American Politics. / Savage, James D. – Cornell University Press, 1988. – 350 p.
44. Musgrave, Richard A. and Peggy B. Musgrave. Public Finance in Theory and Practice / Third Edition. International student edition. – McGraw-Hill Kogarusha, LTD, 1980. – 841 p.
45. Фінансово - монетарні важелі економічного розвитку: В 3 т – Т. 3: Фінансова політика та податково - бюджетні важелі її реалізації / [Даниленко А.І., Алимов О.М., Барановський О.І. та ін.]; за ред. А. І. Даниленка – К.: Фенікс, 2008. – 468 с.
46. Висновок щодо виконання Державного бюджету України за дев'ять місяців 2008 року [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.as-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/>.
47. Willem H. Buitier, Giencardo Corsetti and Paolo A. Pesetti. Financial markets and European monetary cooperation. The lessons of the 1992-93 exchange rate mechanizm crisis / Willem H. Buitier [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу [http // www. Cambridge. org](http://www.Cambridge.org).
48. Вахненко Т.П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. / Вахненко Т. – К.: Фенікс, 2006. – 536с.
49. Финансы и кредит в системе управления народным хозяйством: Учебник / Е.В. Коломин, Л.Е. Бабашкин, А.М. Волков и др. [Под общ. ред. А.М. Волкова.] – М.: Экономика, 1987 – 245 с.

50. П. Самуельсон, Р. Нордхауз. Макроэкономика / П. Самуельсон, Р. Нордхауз – М.: Вильямс, 2009 – 592 с.
51. С.Панчишин. Макроекономіка: Навчальний посібник. / С.Панчишин – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
52. Premchand A. Government Budgeting and Expenditure Controls. Theory and Practice / Premchand A. – IMF: Washington, D.C., 1983.–530p.
53. Public Sector Deficits and Macroeconomic Performance / Edited by William Easterly, Carlos Alfredo Rodriguez, Klaus Schmidt-Hebbel – Published for the World Bank. Oxford University Press, 1994. – 562 p.
54. Public finances in EMU – 2003. // European Economy. Reports and Studies. – European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. – 2003 – № 3. – 399 p
55. А. Илларионов .Российские экономические реформы: потерянный год / А. Илларионов // Вопросы экономики – 1995 г. – №1. – с. 4 – 21.
56. Macroeconomic Adjustment: Policy Instruments and Issues / Edited by Jeffrey M. Davis – IMF Institute, 1992 – 90 p.
57. Cardoso, Eliana. Virtual Deficits and the Patinkin Effect / Cardoso, Eliana / – IMF, Staff Papers. – Vol. 45, №4 (December, 1998). – P. 619 – 646.
58. The European Union economy: 2007 review. // European Economy. Reports and Studies. – European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. – 2007. – № 8. – 143 p.
59. Проблемы международных валютно-кредитных отношений капитализма в условиях дальнейшего обострения его общего кризиса. Сборник научных трудов./ Под ред. проф. Красавина Л.Н., проф. Чистякова Л.Г. – М.: Изд. МФИ, 1988. – 202 с.
60. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. Т. 4 / Аристотель [пер. с древнегреч. А.Н. Доватура]. – М.: Мисль, 1983. – 830с.
61. Платон. Государство. Законы. Политик. / Платон [предисл. Е. И. Темнова] – М.: Мисль, 1998. – 798с.
62. Макиавелли Н. Государь. Размышления над первой декадой Тита Ливия / Макиавелли Н. [пер. с итал. К.А. Тананушко] – Минск: Харвест, 2004. – 704с.

63. Гоббс Т. Сочинения 2т. Т 1(2) / Пер. с лат. и англ. В.В. Соколов. - М. : Мисль, 1989. – 622(1)с, 731(2)с.
64. Локк Дж. Сочинения в 3 т. Т 1 / Локк Дж. [пер. с англ. и лат. А.Л. Субботин] – М.: Мисль, 1998. 621с.
65. Економічна енциклопедія: У трьох томах. / [від. ред. Мочерний С.] – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. Т.1. – 864с.
66. Финансы социалистического общества: Учеб. пособие / Под. ред. Н.В. Гаретевского. – М.: Финансы и статистика, 1985. - 310с.
67. Финансы социалистических государств: Учебное пособие / Под. ред. Э.А. Вознесенского. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 296с.
68. Rosen H.S. Public Finance / Rosen H.S. – Boston: McGraw-Hill, 1995. – XXX, 623р.
69. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Бланкарт Ш. [передмова та наук. ред. В.М. Федосов] – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
70. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм та демократія / Шумпетер Й. [пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука] – К.: Основи, 1995. – 528с.
71. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики / Маркс К. [под ред. Ф.Энгельса] – М.: Политиздат, 1978. Т. III, кн. III.
72. Озеров И.Х. Основы финансовой науки – Выпуск 1-й. Учение об обыкновенных доходах. – Изд. 5-е (с отдельным дополнением) / Озеров И.Х. – М., 1917. – 544, V с.
73. Бьюкенен Д.М. Сочинения / Бьюкенен Д.М. [пер. с англ. Нуреев Р.М.] – М.: Таурус Альфа, Т.1. – 1997. – 560 с.
74. Годме П.М. Финансовое право / Годме П. [пер. с франц.] – М. : Прогресс, 1980. – 429 с.
75. Стігліц Д.Е. Економіка державного сектора / Стігліц Д. [пер. з англ.] – К.: Основи, 1998. – 854 с.
76. Goldsmith A.A. Business, government, society: The global political economy / Goldsmith A. – Boston: Irwin, 1996.

77. Herber B.P. Modern Public Finance: The Study of Public Sector Economics. / Herber B. – Homewood: Richard Irwin, Inc., 1971, XIX, 661 p.
78. Musgrave R.A. The theory of Public Finance / Musgrave R. – N.Y.: McGraw – Hill Book Company, 1959. – 628 p.
79. Allen E.D., Brownlee O.H., Economics of Public Finance / Allen E. – N.Y.: Prentice-hall, 1947. – P. XVI, 535. p.
80. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. / Руссо Ж. [Пер. с фр.] – М.: „Канон - пресс”, 1997. – 416 с.
81. Аткисон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по теории государственного сектора: Учебник / Аткисон Э.Б., Стиглиц Дж.Э [пер. с англ. Под ред. Л.Л. Любимова.] – М.: Аспект Пресс, 1995. – 832 с.
82. Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R.A. Musgrave, A.T. Peacock. – London etc.: Macmillan; New York: St Martin’s Press, 1967. – XIX, 244 p.
83. Хайек Ф.А. Общество свободных / Хайек Ф. [пер. с англ.] // Нева. – 1993. – №1. – с.162-168.
84. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Хайек Ф. [пер. с англ.] – М.: Экономика, 1992. – 176 с.
85. Politics and Policy Making in Developing Countries: Perspectives on the New Political Economy / ed. by Gerald M. Meier – San Francisco. California: ICS Press, 1991.
86. Відставка уряду: в дискусії депутатських фракцій та політичних партій // Політичний календар [гол.ред. О.Проценко]. – № 12. – 1998р. – с. 14.
87. Верховна Рада України: інформаційний довідник / [авт. - упор. М.Ярош, А.Пивовар, А.Погорелова]. – К.: Парламентське вид., 2002. Вип. 2. – 160 с.
88. Дементьев В.В. Экономическая теория парламента: методология анализа / Дементьев В. – Донецк: НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований, 1998. – 48с.
89. International Financial Statistics Yearbook. Vol. L II, 1998. IMF, 1999. 457 P.
90. Інфляція та фінансові механізми її регулювання / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 400 с.

91. Мау В.А. Экономика и власть. Политическая история экономической реформы в России, 1985 – 1994гг. / Мау В. – М.:Дело, 1995. – 112с.
92. Закон України від 25.06.91 №1251-ХІІ “Про систему оподаткування” [Електронний ресурс] // Режим доступу до закону http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=99430&cat_id=75462
93. Фінанси підприємств: Підручник / кер.авт.кол. і наук.ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с.
94. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. / Мельник П. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.
95. Засади формування бюджетної політики держави: Наук. монографія / за наук. редакцією д.е.н., проф., М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 248с.
96. Луніна І.О. Державні фінанси України та реформування міжбюджетних відносин / Луніна І. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.
97. Матеріали круглого столу „Вплив політичних циклів на економічне зростання” / члени редколегії: В.І. Волошин, М.І. Флейчук, У.В. Ткачук, Н.І. Черкас. – Львів: Арал, 2008. – 106 с.
98. В.Шевчук. Небезпека політичного циклу в економічній політиці / Дзеркало тижня, №43 (518) від 23-29 жовтня, 2004р.
99. Nordhaus W. Alternative Approaches to the Political Business Cycle / Nordhaus W. // Brookings Papers on Economic Activity. 1989. №2.
100. Herber, Bernard P. Modern Public Finance. The Study of Public Sector Economics. / Herber, Bernard P. – Revised Edition. USA, 1971. – 661 p.
101. A Manual on Government Finance Statistics. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1986. – 373 p.
102. Гладченко Л.П. Традиційний підхід до визначення дефіциту, його аналітичне значення / Гладченко Л. // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2003. – № 2. – С.255 – 262.
103. Бюджетний менеджмент: Підручник / В.Федосов, В.Опарін, Л.Сафонова та ін.[за ред. В.Федосова]. – К.:КНЕУ, 2004. – 864 с.

104. Premchand A. Government Budgeting and Expenditure Controls. Theory and Practice. / Premchand A. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1983. – 530 p.
105. Танзи В. Измерение бюджетного дефицита. Основные моменты. / Материал, представленный на Семинаре по налогово-бюджетной политике и политике государственных расходов (29 августа – 9 сентября 1994г.). – Управление по бюджетным вопросам и институт МВФ – Объединенный Венский институт. / [Электронный ресурс] Режим доступа <http://www.jvi.org>
106. Managing Public Expenditures. A Reference Book for Transition Countries / Ed. by Richard Allen and Daniel Tommasi. — The SIGMA program, OECD 2001. – P. 151.
107. Public expenditure handbook. A Guide to Public Policy Issues in Developing Countries / Edited by Ke-young Chu and Richard Hemming. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1991. – 178 p.
108. Система национальных счетов – инструмент макроэкономического анализа: Учеб. Пособие / Ю. Иванов, Л. Карасева, С. Казаринова и др. [под ред. Ю.Н. Иванова] – М.: «Финстатинформ», 1996. – 285 с.
109. Council Regulation (EC) № 2223/96 of 25 June 1996 on the European system of national and regional accounts in the Community // Official Journal of European Communities. – 1996. – Vol. 39. – № L310. – 30 Nov. – 496 p
110. Public Finance Trends. A Statistical background to public spending and revenues / Editor Edward Hayman. – Office for National Statistics. – L.: HMSO, 1996. – 140 p.
111. Наказ Міністерства фінансів України №35 від 16.07.1992р. „Про класифікацію доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу http://www.uazakon.com/documents/date_br/pg_gvgswc/index.htm
112. Закон України „Про Державний бюджет України на 1993 рік” від 09.04.1993р. №3091-ХІІ-ВР // [Відомості Верховної Ради. – 1993, – № 20, – 212 с.](#)

113. Постанова Верховної Ради України „Про затвердження звіту про виконання Державного бюджету України за 1993 рік” від 05.10.1995р. №362/95-ВР. // [Відомості Верховної Ради. – 1995, – № 35, – ст.273.](#)
114. Наказ Міністерства фінансів України № 265 від 03.12.1997р. „Про запровадження нової бюджетної класифікації України” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.1696.26&nobreak=1>
115. Бюджетний кодекс України № 2542-III від 21 червня 2001 року. – К.: Атіка. – 80 с.
116. Наказ Міністерства фінансів України № 604 від 27.12.2001р. „Про бюджетну класифікацію та її запровадження” [Електронний ресурс] // http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50297&cat_id=50097
117. Ouanes, Abdessatar. Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies / Abdessatar, Ouanes – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1997. – 183 p.
118. Машко А.І. / Бюджетний дефіцит і державний борг: взаємозалежність та кількісна оцінка / А.І. Машко // Галицький економічний вісник. – 2007. – № 2 (13). – с. 94–97
119. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. [за ред. М.І. Савлука] – К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.
120. A Manual on Government Finance Statistics. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1986.
121. Ouanes, Abdessatar. Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies / Abdessatar Ouanes and Subhush Thakur with contributions from Ian Lienert, Philippe Marciniac, Karen Swiderski. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1997. – 183 p.
122. Ukraine: Fifth and Sixth Reviews / IMF Country Report № 01/216. – IMF, Washington, D.C., 2001. – 73 p.
123. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

124. Мертенс А.В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории./ Мертенс А. [пер.с англ.] – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – 416 с.
125. Семенюк В. Процес приватизації в Україні та економічна безпека держави [Електронний ресурс] / Семенюк В. // Режим доступу до матеріалу [http:// www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=17953958](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=17953958)
126. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. [пер. з англ.] / Дорнбуш Р., Фішер С. – К.: Основи, 1996. – 814с.
127. Гальчинський А. Стабілізація гривні: проблеми і перспективи / Гальчинський А. // Вісник Національного Банку України. – 2002. – №7. – с.9.
128. Машко А.І. / Внутрішні запозичення як джерело фінансування дефіциту бюджету / А.І. Машко // Формування єдиного наукового простору Європи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Тези доп. (м. Тернопіль, 24-26 жовт. 2007р.) / Відп. ред. С.І. Юрій – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – с. 118 – 120
129. Машко А.І. / Проблемні аспекти внутрішніх державних запозичень / А.І. Машко // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки: матеріали II Міжнародної наукової-практичної конференції (м. Тернопіль, 16 – 17 жовт. 2008 р.) / Від.ред. Юрій С.І. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – с. 76 – 78
130. Головачев Д.Л. Государственный долг: теория, российская и мировая практика. / Головачев Д. – М.: ЧеРо, 1998. – 120 с.
131. Машко А.І. / Принципи управління державним внутрішнім боргом / А.І. Машко // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації: матеріали I Міжнародної наукової-практичної конференції (м. Тернопіль, 15 травня. 2009 р.) / Ред. Мартинюк В.Ф. – Тернопіль: ТКІ, 2009. – с. 109 – 111.
132. Кравчук Н.Я. Іноземні кредити в економіці України / Кравчук Н. // Вісник Тернопільської Академії народного господарства. – 1999. – №10 (спеціальний випуск) за матеріалами четвертої міжнародної наукової конференції. – с.140 –

133. Кравчук Н.Я. Проблеми реструктуризації зовнішнього боргу: світова практика і досвід для України / Кравчук Н. // Фінанси України. – 2001. – №10 . – с.63 – 72.
134. Машко А.І. / Теоретико-практичні проблеми управління бюджетним дефіцитом / А.І.Машко, О.Й.Тимчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія „Економіка”. – 2007. – Спецвипуск 22. Частина 1. – с. 155– 158
135. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: в 3 т. / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К.: Фенікс, 2008. Т.2: Механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К.: Фенікс, 2008. – 442 с.
136. Машко А.І. / Економічна ефективність видатків державного бюджету та джерел фінансування бюджетного дефіциту / А.І.Машко // Соціально-економічні проблеми реформування українського суспільства: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 16 – 17 лист. 2006 р.) / Гол. ред. кол. Данилишин Б.М. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 77 – 81.
137. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В.М.Гейця. – К.: Ін-т економ. прогноз.; Фенікс, 2003 – 1008 с.
138. Закон України „Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України” від 14.07.1999 № 934-XIV [Електронний ресурс] // Режим доступу zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=934-14
139. М.Я. Азаров Бюджетна політика в контексті стратегії соціально – економічного розвитку України: у 6 т. – Т. 3: Розвиток системи податків як основи зміцнення державних фінансів / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Т.І. Єфименко та ін. – К. НДФІ, 2004.
140. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: в 3 т. / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К.: Фенікс, 2008. Т.1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К.: Фенікс, 2008. – 468 с.

141. Машко А.І. / Проблема зовнішньої заборгованості та шляхи її вирішення / А.І. Машко // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених Ч. 2. (м. Тернопіль, 23 – 24 лют. 2006 р.) / від. за вип. Монастирський Г.Л. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – С. 193 – 194.
142. Машко А.І. / Бюджетний дефіцит і державний борг: взаємозалежність та кількісна оцінка / А.І. Машко // Галицький економічний вісник. – 2007. – № 2 (13). – С. 94 – 97.
143. Заруба О.Д. Новий бюджетний дефіцит із старими проблемами. / Заруба О. // Фінанси України. – 1996.-№ 6. – с. 5 – 11.
144. Дж. Сакс Рыночная экономика и Россия. [пер. с англ.] / Дж. Сакс – М.: Экономика, 1994. – с.84.
145. Пишелин А.К., Пугачев В.Ф. Инфляция в технологически отсталой монополизированной экономике / Пишелин А., Пугачев В. // Экон. и мат. методы. – 1995. – вып.1. – с. 55.
146. Banaian, King, Bolgarin, Igor and Georges de Menil Inflation and Money in Ukraine. / Banaian, Bolgarin, de Menil // Delta Working Paper № 198, 6 – 14 pp.
147. Усоскин В.М. „Денежный мир” Милтона Фридмена / Усоскин В. – М.: Мысль, 1989. – с. 173.
148. Смирнов А.Д. Инфляционные режимы динамики переходной экономики / Смирнов А. //Экономический журнал ВШЭ, № 1, 1997. – с. 5 – 20.
149. Bruno M., Fisher S. Seignorage, Operating Rules and the High Inflation Trap / Bruno M., Fisher S. // Quarterly Journal of Economics, 105(2), 1990. – p. 353 – 374.
150. Dornbusch R., Sturzenegger F., Wolf H. Extreme Inflation: Dynamics and Stabilization. / Dornbusch R., Sturzenegger F., Wolf H. – Brookings Papers on Economic Activity, 2,1990. – p. 1 – 84.
151. Машко А.І. / Вплив інфляції на первинний дефіцит в моделі кривої інфляційного податку Лаффера / А.І. Машко // Наукові записки Національного університету Острозька академія: Серія „Економіка”. – 2006. – Випуск 8, частина 1. – с. 205 – 213

152. Машко А.І. / Теоретичні аспекти регулювання інфляції в країнах Євросоюзу / А.І. Машко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія економіка. – 2005. – № 18. – С. 156 – 159.
153. Piontkivsky R., Bakun A., Kryshko M., Sytnyk T. The Impact of the Budget Deficit in Ukraine. [Електронний ресурс] / International Center for Policy Studies. Research report commissioned by INTAS. // Режим доступу <http://www.icps.kiev.ua>
154. О.Д.Василик, К.В.Павлюк. Державні фінанси України: підручник. / О.Василик, К.Павлюк – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
155. Барановський О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання / Барановський О.І. – К.: Київ. Нац.торг. - екон. ун – т, 2009. – 754с.
156. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит. [навчальний посібник] / Під ред. Л. Дробозіної. – Видавнича агенція „Вертекс”, 2001 – 352 с.
157. Брайчева Т.В. Государственные финансы. / Брайчева Т. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
158. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [пер. с англ.] / Каплан Р., Нортон Д. – М „Олимп – Бизнес”, 2003. – 304 с.
159. Коробков А. The Balanced Scorecard – новые возможности для эффективного управления/ Коробков А. // Экономические стратегии, 2001, № 3 – с. 50 – 59.
160. Машко А.І. / Управління дефіцитом державного бюджету / А.І. Машко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 5. Том 1. – с. 152 – 158.
161. Агапова Т.А., Серегина С.Ф.,Макроэкономика: учебник. / Агапова Т., Серегина С.– М.: Издательство „Дело и Сервис”, 6-е изд., перераб. и доп., 2004. – 448 с.
162. Машко А.І. / Приватизація як пседоджерело фінансування дефіциту бюджету / А.І. Машко // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні

проблеми розвитку України в постстабілізаційний період: матеріали наук. конф. проф-виклад. складу (м. Тернопіль, 16 квіт. 2008 р.) / Гол. ред. кол. Кириленко О.П. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – с. 96 – 98.

163. Всемирный Банк совместно с PriceWaterhouseCoopers объявил украинскую систему налогообложения одной из самых тяжелых в мире: 177 место из 178 [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.diamatik.org/a-news/news.php?id=989&groupid=18>.

164. Україна ухиляється від податків [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://news.finance.ua/ua/orgsrc/~2/0/3041/126371>.

165. Замков О. Бюджетный дефицит, государственный долг и экономический рост/ Замков О. // Вестник МГУ. Сер. Экономика, 1997. – № 2. – с. 3 – 21.

166. Іващук О.Т. Кількісні методи фінансового прогнозування: текст лекцій. / Іващук О. – Тернопіль: ТДЕУ „Економічна думка”, 2005. – 181 с.

167. Іващук О.Т. / Моделювання взаємозв'язку дефіциту бюджету та показників економічної динаміки/ О.Т. Іващук, А.І. Машко // Світ фінансів. – Тернопіль: Ек. думка, 2009. – Вип. 1 (18)). – с. 68 – 79

168 <http://www.ukrstat.gov.ua/>

169. <http://www.privatbank.ua/title.html>

170. <http://ua.korrespondent.net/business/618266>

171. <http://fisco-inform.com.ua/?module=news&action=view&id=1366>

172. Машко А.І. / Аналіз взаємодії державних фінансів та суспільно-політичних формувань: / А.І. Машко // Економічний аналіз: збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. – 2008. Випуск 3 (19). – С. 111 – 114

173. 1. Статистичний збірник „Бюджет 2000” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=31947>

174. Статистичний збірник „Бюджет 2001” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=31947>

175. Статистичний збірник „Бюджет 2002” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=38547>

176. Статистичний збірник „Бюджет 2003” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=51353>

177. Статистичний збірник „Бюджет 2004” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=58239>
178. Статистичний збірник „Бюджет 2005” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=64867>
179. Статистичний збірник „Бюджет 2006” [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=85132>
180. Показники виконання бюджету України за 2007 року [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу http://www.minfin.gov.ua/file/link//99073/file/Budget_2007.pdf
181. Показники виконання бюджету України за 2008 року [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу http://www.minfin.gov.ua/file/link/192271/file/DBU_ZBU_2008.pdf
182. Показники виконання бюджету України за січень-липень 2009 року [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалу http://www.minfin.gov.ua/file/link/229011/file/DBU_ZBU_08_2009.pdf
183. Экономическая теория / [Добрынин А.И., Добрынина Л.С., Тарасевич Л.С.]; под ред. А.И. Добрынина – СПб.: ПИТЕР, 1997. – 476 с.
184. Юрій С.І., Крисоватий А.І. Державні фінанси як основа соціально-економічного оновлення суспільства / Юрій С., Крисоватий А. // Фінанси України. – 1998. – №11. – С. 9 – 14.
185. Смоляр Ю. Політика внутрішніх державних запозичень в Україні: наслідки та перспективи / Смоляр Ю. // Формування ринкових відносин в Україні. – Випуск 14. – К.: НДЕІ. – 2001. – С. 79 – 81.
186. Колісник О. Напрями реформування бюджетного контролю на шляху до забезпечення бюджетної безпеки держави / Олег Колісник // Теорія і практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [тези доп.], м. Вінниця, (20–22 березня 2008 р.). – Вінниця, 2008. – Т. 3. – С. 88 – 91.
187. Соломенко С.М. Визначення податкового навантаження в системі показників ефективності функціонування бюджетної системи / С.М. Соломенко // Проблемы развития финансовой системы Украины в условиях глобализации: Сборник трудов III международной научно-практической конференции

аспирантов и студентов. – Симферополь: «Центр Стабилизации», 2007. – С. 181. – 182.

188. Городецкая Т. Э. Некоторые вопросы оценки налоговой системы Украины / Городецкая Т. // Вісн. економіки транспорту і промисловості УкрДАЗТ. – 2003. – № 2. – С. 87 – 89.

189. Мельник М.М. Науково-теоретичні засади податкового регулювання економіки / Мельник М. // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць – 2008. – №2. – С. 16 – 20.

Терміни подання проекту і фактичні строки
прийняття Закону України про Державний бюджет України
на 1992 - 2009 рр.

Роки	Дата подання проекту Закону	Фактичне прийняття Закону
1992	Грудень 1991 р. - 13 червня 1992 р.	18 червня 1992 р.
1993	18 березня 1993 р. - 3 квітня 1993 р.	9 квітня 1993 р.
1994	15 січня 1994 р.	1 лютого 1994 р.
1995	7 березня 1995 р.	7 квітня 1995 р.
1996	4 грудня 1995 р.	22 березня 1996 р.
1997	14 вересня 1996 р. - 4 червня 1997 р.	27 червня 1997 р.
1998	15 вересня 1997 р.	30 грудня 1997 р.
1999	15 вересня 1998 р. - 23 жовтня 1998 р.	31 грудня 1998 р.
2000	15 вересня 1999 р.	17 лютого 2000 р.
2001	15 вересня 2000 р.	7 грудня 2000 р.
2002	19 вересня 2001 р.	20 грудня 2001 р.
2003	14 вересня 2002 р.	26 грудня 2002 р.
2004	9 вересня 2003 р.	27 листопада 2003 р.
2005	14 вересня 2004 р.	23 грудня 2004 р.
2006	14 вересня 2005 р.	20 грудня 2005 р.
2007	21 вересня 2006 р.	19 грудня 2006 р.
2008	14 вересня 2007 р.	28 грудня 2005 р.
2009	15 вересня 2008 р.	26 грудня 2008 р.

Узагальнені дані щодо підтримки електоратом деяких пропозицій у сфері
бюджетної політики на виборах 2002 р.

Партія	Набрані голоси, %	Видатки на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру	Рівень оподаткування	Видатки на управління	Повер-нення заоща- джень	Соціаль- ні пільги	Пенс
Виборчий блок „Блок Віктора Ющенко „Наша Україна”	23,58	+	+	0	+	0	+
Комуністична партія	20,0	+	0	+	+	+	+
Блок „За єдину Україну”	11,83	0	0	0	0	0	0
Блок Юлії Тимошенко	7,2	0	0	0	+	0	+
Соціалістична партія	6,88	+	0	0	+	+	+
Соціал-демократична партія	6,27	0	0	0	0	0	0
		50,46	23,58	20,0	57,66	26,88	57,66

Узагальнені дані щодо підтримки електоратом деяких пропозицій у сфері
бюджетної політики на виборах 2006р.

Партія	Набрані голоси, %	Видатки на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру	Рівень оподаткування	Видатки на управ- ління	Повер- нення заощад- жень	Соціаль- ні пільги	Пенс
Партія регіонів	32.14	0	+	0	+	+	+
Виборчий блок Юлії Тимошенко	22.29	+	+	+	+	+	+
Блок „Наша Україна”	13.95	0	+	+	0	+	+
Соціалістична партія	5.69	0	0	+	+	+	+
Комуністична партія	3.66	+	0	0	+	+	+
		25,95	68,38	41,93	63,78	77,73	77,73

Розрахунок дефіциту бюджету за методологією МВФ [106, с. 59]

Положення СДФ (2001 р.)	Положення СДФ (1986 р.)
Облік грошових операцій уряду на основі методу нарахувань	Касовий метод обліку операцій уряду
<p>Поточні операції та капітальні трансферти:</p> <p>доходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - податки - внески на соціальне страхування - гранти - інші доходи <p>витрати</p> <ul style="list-style-type: none"> - заробітна плата - використання товарів і послуг - процентні платежі - субсидії - гранти - соціальні виплати - трансферти та інші витрати <p>Валовий операційний баланс (доходи-витрати)</p> <p>Амортизація капітальних активів</p> <p>чистий операційний баланс (доходи-витрати-амортизація)</p> <p>Операції з капітальними активами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - чисте отримання нових капітальних активів - отримання основних фондів - мінус Вибуття основних фондів - мінус Амортизація основних фондів <p>Зміни в запасах товарно-матеріальних цінностей</p> <p>Чисте отримання інших нефінансових активів</p> <p>Чисті запозичення/кредитування (доходи-витрати-Чисті операції з капітальними активами)</p> <p>Операції з фінансовими активами і зобов'язаннями (фінансування):</p> <ul style="list-style-type: none"> - чисте отримання фінансових активів для реалізації політичних завдань - політичний баланс (чисті запозичення / кредитування – чисте отримання фінансових активів для реалізації політичних завдань) <p>Чисте отримання фінансових активів для управління ліквідністю:</p> <ul style="list-style-type: none"> - внутрішні - центральний банк і фінансові корпорації <p>інші</p> <ul style="list-style-type: none"> - зовнішні <p>чисте виникнення зобов'язань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - внутрішні: - центральний банк і фінансові корпорації - інші - зовнішні. 	<p>Доходи і гранти</p> <p>доходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - податкові доходи (у тому числі внески на соціальне страхування) - неподаткові поточні доходи - капітальні доходи (у тому числі надходження від реалізації основних фондів) - гранти <p>видатки і кредитування мінус погашення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - поточні видатки: - товари і послуги - заробітна плата - нарахування на заробітну плату - інші товари і послуги <p>Процентні платежі</p> <p>Субсидії</p> <p>Трансферти</p> <p>Капітальні видатки і трансферти</p> <p>Кредитування мінус погашення</p> <p>дефіцит (-)/ надлишок (+) на касовій основі</p> <p>Фінансування:</p> <ul style="list-style-type: none"> - внутрішнє - зовнішнє <p>Меморандні положення:</p> <p>зміни в неплатежах</p> <p>проплачені неплатежі</p> <p>нові неплатежі.</p>

Показники грошових агрегатів НБУ
в 1991 – 2008 рр.

(на кінець періоду, млн. грн.)				
Період	М0	М1	М2	М3
1991	0,3	1,7	2,4	-
1992	5	21	25	-
1993	128	334	482	-
1994	793	1860	3216	-
1995	2623	4682	6846	6930
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156
2008	154759	225127	512527	515727

Методо

логічне пояснення:

Агрегат М0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

Агрегат М1 враховує гроші в агрегаті М0 + вклади у банках, які власники можуть використати негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання.

Агрегат М2 – це гроші в агрегаті М1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладів й інших спеціальних рахунках.

Агрегат М3 охоплює гроші в агрегаті М2 + кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Показники валового внутрішнього продукту в 1990 – 2008 рр.

Роки	У фактичних цінах	Індекси фізичного обсягу	
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт
	млрд. крб.	відсотків до попереднього року	відсотків до 1990 р.
1990	167	–	–
1991	299	91,3	91,3
1992	5033	90,1	82,3
1993	148273	85,8	70,6
1994	1203769	77,1	54,4
1995	5451642	87,8	47,8
	млн. грн.	відсотків до попереднього року	відсотків до 1990 р.
1996	81519	90,0	43,0
1997	93365	97,0	41,7
1998	102593	98,1	40,9
1999	130442	99,8	40,8
2000	170070	105,9	43,2
2001	204190	109,2	47,2
2002	225810	105,2	49,7
2003	267344	109,6	54,4
2004	345113	112,1	61,0
2005	441452	102,7	62,7
2006	544153	107,3	67,3
2007	720731	107,9	72,6
2008	949864	102,1	74,1

Стан прямого державного боргу України в 1992 – 2008 рр.(тис. грн.)

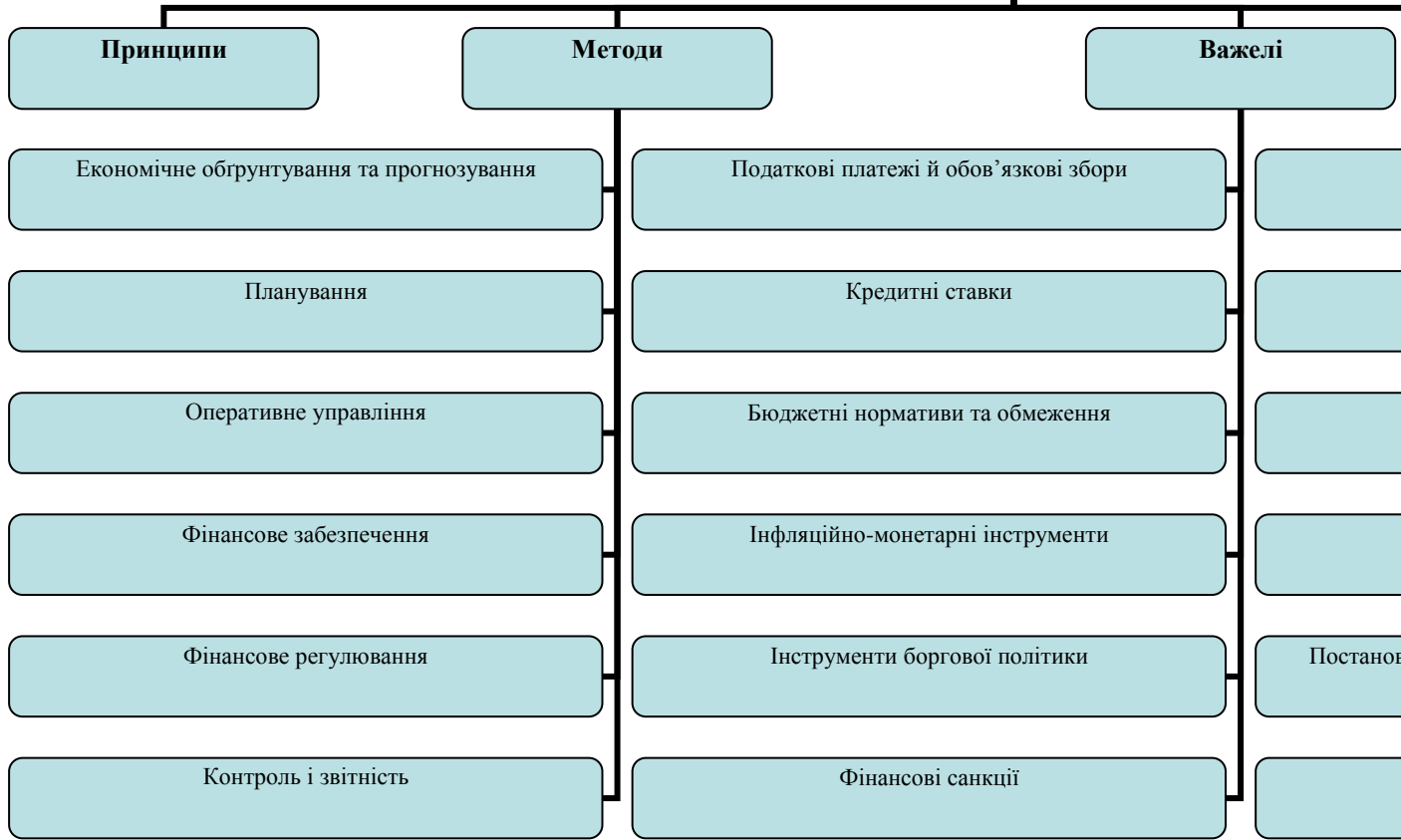
Роки	Внутрішній прями́й державний борг	Зовнішній прями́й державний борг
1992	17 480,8	2 574,8
1993	218 333,0	449 829,5
1994	2 275 627,0	4 032 595,1
1995	7 952 247,4	10 969 222,7
1996	3 643 423,8	12 284 909,4
1997	10 190 837,9	13 003 401,5
1998	11 360 065,9	26 992 595,0
1999	14 428 105,7	48 449 143,0
2000	20 780 632,4	43 435 074,9
2001	21 018 433,6	42 273 968,1
2002	21 386 067,1	43 082 722,0
2003	20 523 782,1	45 609 538,5
2004	20 953 307,1	46 729 017,8
2005	19 188 290,9	43 957 133,9
2006	16 607 712,1	49 506 074,2
2007	17 806 386,34	53 487 891,96
2008	44 666 547,59	86 023 101,79

Джерела фінансування дефіциту Державного бюджету України*
(за методологією відповідного року)

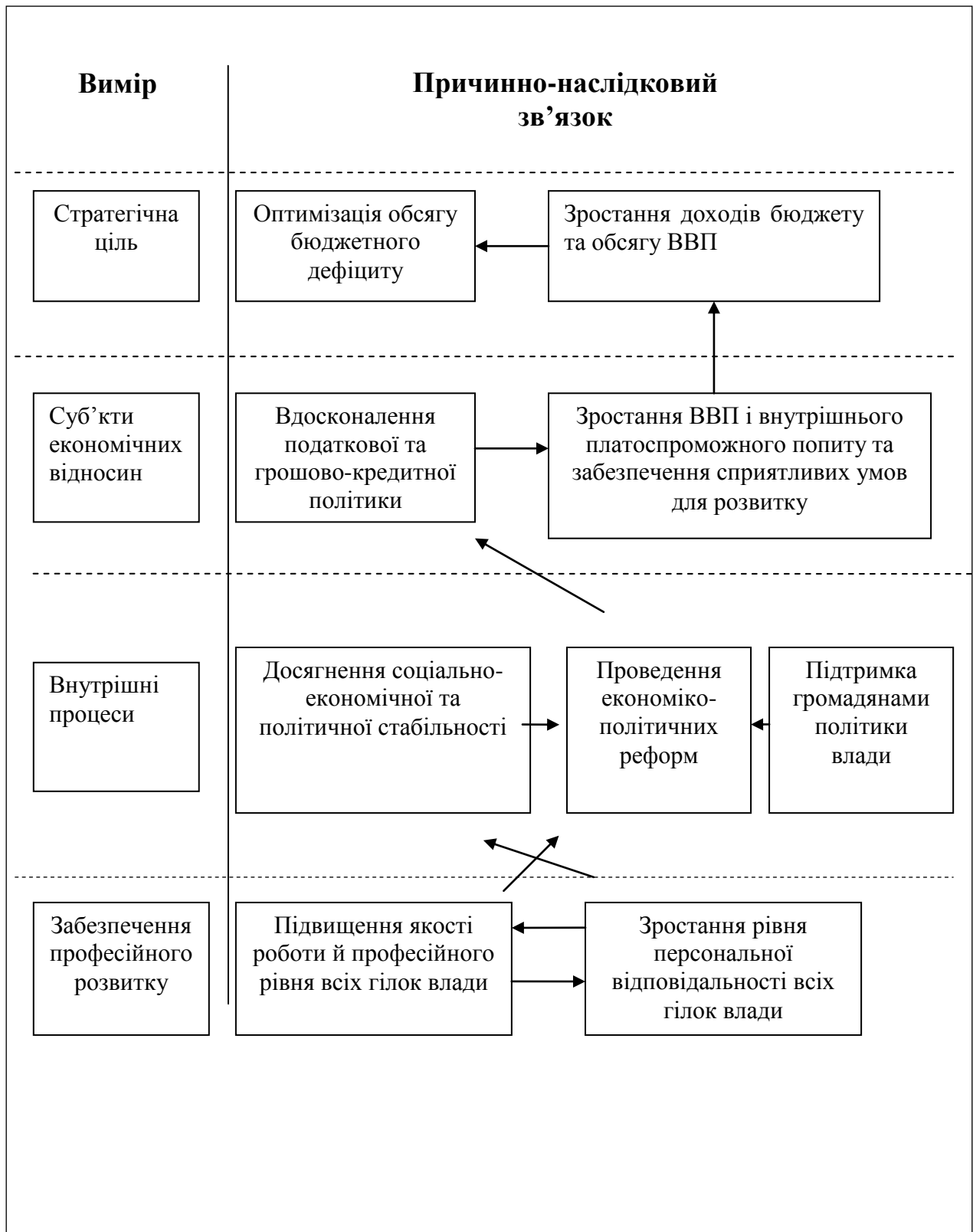
Роки	Джерела фінансування (млрд. грн.)		
	внутрішні державні запозичення	зовнішні державні запозичення	Кредити національного та комерційних банків
1992	-		0,003
1993	-		0,12
1994	-		1,32
1995	0,27	0,8	2,94
1996	1,57	1,24	1,35
1997	4,95	1,5	-
1998	1,24	0,86	-
1999	2,05	-0,82	-
2000	-0,10	-0,49	-
2001	0,22	0,48	-
2002	0,82	1,83	-
2003	0,896	0,14	-
2004	4,13	5,86	-
2005	6,89	5,77	-
2006	-2,58	5,55	-
2007	3,57	6,06	-
2008	21,22	5,4	-

*Розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України та Рахункової палати України.

Механізм управління бюджетним дефіцитом

Зв'язок між елементами системи управління бюджетним дефіцитом на основі концепції BSC

Система збалансованих показників для управління бюджетним дефіцитом.

(вимірник „стратегічна ціль”)

Вимір	Завдання	Показники	Цільовий показник	Ініціативи
Стратегічна ціль	Оптимізація рівня бюджетного дефіциту	- Відношення бюджетного дефіциту до ВВП, %	- не більше 3%	- зменшити необґрунтовані видатки; - сприяти зростанню бюджетних доходів та збільшенню ВВП; - стимулювати ділову активність суб'єктів економічних відносин; - прогнозувати і планувати бюджетні параметри лише на основі реальних економічних показників
		- Відношення бюджетного дефіциту до доходної частини бюджету, %	- не більше 20%	
		- Відношення бюджетного дефіциту до видаткової частини бюджету, %	- не більше 20%	
		- Відношення державного боргу до ВВП, %	- не більше 50%	
		- Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	- не більше 25%	- ефективно використовувати залучені позики; - формувати та реалізовувати обґрунтовану державну політику управління державним боргом; - економічно виправдано здійснювати запозичення
		- Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30%	
		Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20%	

Система збалансованих показників для управління бюджетним дефіцитом
(вимірник „суб’єкти економічних відносин”)

Вимір	Завдання	Показники	Цільовий показник	Ініціативи
Суб’єкти економічних відносин	Зростання внутрішнього платоспроможного попиту та забезпечення сприятливих умов для розвитку	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30	- вирівняти видатки бюджету по регіонах
		Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	- не менше, ніж попереднього року	
		Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 75%	- стимулювати ділову активність та зростання ВВП
		Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення, %	не менше 100%	
		Розрив між доходами 10% населення, що мають найвищі доходи та 10% населення, що мають найнижчі доходи	не більше 8 раз	- легалізувати отримані доходи; - провести реформу заробітної плати та оподаткування доходів населення
		Рівень безробіття	не більше 7%	
		Темпи зростання реальної заробітної плати, %	-	- створити передумови для зростання реальних доходів населення
		Темпи зростання номінальної заробітної плати, %	не менше, ніж рівень інфляції	
		Витрати та заощадження населення	не менше, ніж попереднього року	Забезпечити розвиток охорони здоров’я, навколишнього середовища й ін..

Система збалансованих показників для управління бюджетним дефіцитом
(вимірник „внутрішні процеси”)

Вимір	Завдання	Показники	Цільовий показник	Ініціативи
Внутрішні процеси	Забезпечення владою соціально-економічної та політичної стабільності	Стабільність, прозорість та зрозумілість оподаткування	податкова система має бути незмінною не менше, ніж 3 роки	- провести податкову реформу та реалізувати адекватну часу монетарну та валютну політику
		Стабільність і передбачуваність валютної та монетарної політик	-	
		Формування стійкої коаліції політичних партій	не менше, ніж 55% депутатів від конституційного складу парламенту	- забезпечити політичну стабільність та безумовне виконання законодавства
		Проведення виборів лише у відповідності і в терміни, передбачені Конституцією	відмова від позачергових виборів парламенту чи Президента на термін, не менше ніж 6 років	
	Проведення необхідних економіко-політичних реформ	Прийняття нового Податкового кодексу	-	- активізувати продуктивну роботу законодавчої влади
		Формування ефективних інвестиційної, боргової, монетарної та валютної політик	-	
		Проведення конституційної реформи	-	
		Реформування житлово-комунального господарства	-	
		Формування зрозумілої та стабільної земельної політики		
		Удосконалення міжбюджетних відносин та відносин власності		
	Підтримка громадянами політики влади	Підтримка громадянами політичних та економічних реформ	підтримка політичної сили на виборах, запропоновані реформи, якої готові сприйняти виборці	- сприяти відмові громадян від політичної заангажованості та усвідомленню ними необхідності покладатися на власні сили
		Готовність людей підтримати та зрозуміти непопулярні, але необхідні рішення	здатність людей відмовитися від соціального популізму та сприймати реформи об'єктивно	
		Здатність громадян покладатися на власні сили та виявляти економічну ініціативу	готовність відмовитися від психології державного патерналізму	

Система збалансованих показників для управління бюджетним дефіцитом
(вимірник „забезпечення професійного розвитку”)

Вимір	Завдання	Показники	Цільовий показник	Ініціативи
забезпечення професійного розвитку	Зростання рівня персональної відповідальності усіх гілок влади	Забезпечення персональної адміністративної та кримінальної відповідальності за прийняття незаконних рішень	співмірність відкритих кримінальних справ та прийнятих рішень судів	- гарантувати дотримання законодавства всіма гілками влади та забезпечити принцип відповідальності за скоєне правопорушення
		Боротьба із корупцією та хабарництвом на усіх рівнях		
		Позбавлення недоторканності депутатів, Президента, суддів і тд.	забезпечення рівності усіх громадян перед законодавством	
	Підвищення якості роботи та професійного рівня усіх гілок влади	Забезпечення, у передбачені терміни, постійної атестації усіх працівників виконавчої та судової гілок влади	відповідність професійного рівня працівника фаховим вимогам займаній посаді	- реалізувати додаткові програми навчання для державних службовців
		Проведення, для визначених працівників, щорічних навчань та тренінгів з метою покращення якості роботи	зростання якості та ефективності роботи	
	Забезпечення прийняття рішень лише у рамках чинного законодавства	Забезпечення ефективної та безперешкодної діяльності судової гілки влади	забезпечення бюджетного фінансування у повному обсязі та запобігання тиску на зазначені органи	- гарантувати дотримання законодавства всіма гілками влади та забезпечити принцип відповідальності за скоєне правопорушення
		Забезпечення належної роботи контролюючих органів		
		Забезпечення безперешкодної діяльності правоохоронних органів		
		Підвищення правової культури серед усіх верств населення	Знання громадянами основних своїх прав та обов'язків	

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ**

01008, м. Київ, вул. М. Грушевського, 12/2,
тел. 253-93-94, факс 226-31-81
www.me.gov.ua E-mail: meconomy@me.gov.ua

**MINISTRY OF ECONOMY
OF UKRAINE**

01008, Kyiv, 12/2 M. Hrushevskoho str.,
tel. 253-93-94, fax 226-31-81
www.me.gov.ua E-mail: meconomy@me.gov.ua

14. 10. 09

№ 3706 - 24/588

На № _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

Довідка

**про впровадження результатів науково-дослідної роботи Машко А.І.,
виконаної в процесі підготовки дисертаційного дослідження**

Результати науково-дослідної роботи Машко Андрія Івановича, отримані при написанні дисертаційного дослідження використовуються у діяльності Міністерства економіки України. Практичне застосування знайшли наведені економіко-математичні розрахунки, які обґрунтовують зв'язок між дефіцитом бюджету, валовим внутрішнім продуктом, державним боргом та інфляцією, що дає змогу будувати моделі регресійних залежностей обраних макроекономічних показників та створює передумови для якісного прогнозування економічних процесів у реальному секторі економіки.

Результати дисертаційного дослідження щодо використання окремих джерел фінансування бюджетного дефіциту заслуговують на увагу та подальше практичне втілення.

Директор департаменту
розвитку секторів економіки

О. В. Пендзин

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ
У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Над Ставом, 10, м. Тернопіль, 46001
тел. (0352) 52-50-31, факс (0352) 52-10-14. E-mail: gustr@tr.ukrtel.net, http://www.te.ukrstat.gov.ua

13.10.2009р. №02-12/151

На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного економічного університету

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Машко Андрія Івановича

на тему „Дефіцит державного бюджету: причини, наслідки та управління”

Наукові напрацювання Машко Андрія Івановича щодо визначення абсолютних та відносних показників дефіциту бюджету були використані Головним управлінням статистики в Тернопільській області в пропозиціях, поданих Департаменту макроекономічної статистики Державного комітету статистики України в рамках Проекту розвитку системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень. Зокрема, при статистичній оцінці параметрів бюджетної незбалансованості вважається за доцільне використовувати не лише базовий підхід до розрахунку дефіциту бюджету, але й – показники дефіциту бюджету, що застосовуються у міжнародній практиці та запропоновані скориговані оціночні показники, що сприятиме адекватнішій оцінці стану державного бюджету. При цьому, розрахунок скоригованих показників дефіциту державного бюджету є доцільним з позицій повноцінного аналізу бюджетної політики держави та всебічної характеристики фінансової спроможності центрального уряду, оскільки вони дають можливість очистити бюджетні доходи від надходжень, що не відображають бюджетну діяльність уряду (наприклад - власні надходження бюджетних установ), чи нестабільних надходжень разового характеру (наприклад - від приватизації об'єктів державної власності; від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій). Водночас, зважаючи на те, що абсолютні показники бюджетного дефіциту не завжди дають змогу об'єктивно оцінити стан державного бюджету, доцільно використовувати й відносні показники – співвідношення обсягу дефіциту до ВВП, доходної та видаткової частин бюджету.

Загалом, пропозиції, сформульовані у дисертаційному дослідженні щодо оцінки параметрів дефіциту бюджету, можуть бути використані у

ska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine
Fax +380 (352) 47 50 51
E-mail: academ@tneu.edu.ua
http://www.tneu.edu.ua

вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна
Тел./факс +380 (352) 47 50 51
E-mail: academ@tneu.edu.ua
http://www.tneu.edu.ua

126-24/2338

"15" 10 2009

№ _____ від _____

Затверджено
Ректор Тернопільського національного
економічного університету
д.е.н., професор Юрій С.І.

Довідка

про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження викладача кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету Машко Андрія Івановича

Результати науково-дослідної роботи викладача кафедри фінансів Машко А.І. за темою дисертації „Дефіцит державного бюджету: причини, наслідки та управління” запроваджені кафедрою фінансів у навчальний процес у наступних напрямках:

- 1) при викладанні курсу „Фінанси” (теми: „Бюджет і бюджетна система”, „Доходи і видатки державного бюджету”, „Державний кредит і державний орг”)
- 2) при викладанні дисципліни „Бюджетна система” (теми: „Соціально-економічна суть та призначення державного бюджету”, „Державний кредит”, „Бюджетний процес”)
- 3) при викладанні курсів „Бюджетний менеджмент”, „Державний кредит” „Управління державним боргом”.

Довідка видана для представлення в Спеціалізовану вчену раду Д 58.082.03 Тернопільського національного економічного університету.

Завідувач кафедрою фінансів
д.е.н., професор

Кириленко О.П.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ ФІНАНСОВЕ УПРАВЛІННЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

46021, м. Тернопіль, вул. Грушевського, 8, тел. 52-10-83, факс 23-51-90, e-mail: gfu_ter@tr.ukrtel.net

07.1001/р № *5-01/29-210*

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного економічного Університету

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Машко Андрія Івановича на тему „Дефіцит державного бюджету: причини,
наслідки та управління”

Наукові розробки Машко Андрія Івановича були використані
Головним фінансовим управлінням Тернопільської обласної державної
адміністрації у поданих пропозиціях Міністерству фінансів України щодо
вдосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу в
Україні та оптимізації вибору джерел фінансування дефіциту бюджету.

Начальник головного фінансового
управління Тернопільської ОДА

[Signature] І.М. Пиріг

Асоціація навчальних закладів України
приватної форми власності

Приватний вищий навчальний заклад
„ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
КОМЕРЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ”

Україна, 46018, м. Тернопіль,
вул. Винниченка, 8, тел./факс 43-19-57
E-mail: tkj@ukrpost.ua

Association of non-state-owned
educational institutions of Ukraine

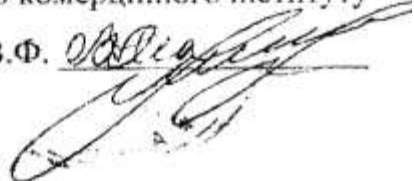
Private higher educational institution
“TERNOPIL
COMMERCIAL INSTITUTE”

8 Vynnychenko str., Ternopil,
46018, Ukraine, tel./f 43-19-57
E-mail: tkj@ukrpost.ua

Ф.п. 69 № 673

на № _____ від _____

Ректор Тернопільського комерційного інституту
к.е.н., доц. Мартинюк В.Ф.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Машка А.І. в
навчальний процес ПВНЗ «Тернопільський комерційний інститут»

Окремі положення дисертаційного дослідження Машка А.І. на тему
„Дефіцит державного бюджету: причини, наслідки та управління”
використовуються в навчальному процесі інституту при викладанні дисциплін
«Фінанси», «Фінанси підприємств», «Гроші і кредит».

Довідка видана для подання у Спеціалізовану вчену раду Д 58.082.03
Тернопільського національного економічного університету.

Завідувач

кафедрою загальноекономічних дисциплін
к.т.н., доц. Кищак Л.І.

